

GRATIS

DE CLUB VAN #10 ECHTE LEZERS

HET MAGAZINE

Hoe chocolade goddelijk kan smaken
JOËL BROEKAERT

Lees in *Wellust* van
ELISE VAN ALDEREN
hoe meer vrouwen kunnen
genieten van seks

Interviews met
CONNY BRAAM,
KOEN CARIS en
NIÑA WEIJERS

WANT EEN ECHTE LEZER
HEEFT NOOIT GENOEG BOEKEN

DE CLUB VAN
**ECHTE
LEZERS**
*****

EDITORIAAL

Hoe herken je een Echte Lezer?

1. Een Echte Lezer weet meer
2. Een Echte Lezer kijkt altijd in andermans boekenkast
3. Een Echte Lezer gaat graag naar de boekhandel

Beste Echte Lezer,

Had jij in januari goede voornemens? Wellicht ben je ze allang weer vergeten. Met dit magazine zorgen wij er in ieder geval voor dat je leven smaakvoller wordt dankzij tips uit *Proefles* van culinair journalist Joël Broekaert. In *Waarom we mediteren* leer je hoe meditatie een tegengif kan zijn voor de doordravende moderne wereld. Seksuoloog Elise van Alderen helpt met *Wellust* vrouwen om eindelijk voluit, zonder schaamte en vrij te genieten van seks. Uiteraard hebben we ook veel leesfragmenten van de mooiste romans tot de beste non-fictieboeken.

Naast dit magazine geven wij ook veel boekentips via Instagram en Facebook. Via onze nieuwsbrief maak je iedere maand ook kans om een recensie-exemplaar van de nieuwste boeken te ontvangen. Meld je snel aan via www.atlascontact.nl/nieuwsbrief, maar lees eerst dit magazine.

Team De Club van Echte Lezers

Tais & Karlijn

WANT EEN ECHE LEZER
HEEFT NOOIT GENOEG
BOEKEN

MAAK KANS OP EEN BOEKENPAKKET TER WAARDE VAN €100,-!

*Kun je niet genoeg krijgen van boeken en wil je op
de hoogte blijven van het laatste nieuws, (win)acties
en sneakreviews?*

*Meld je dan nu aan voor de nieuwsbrief van
De Club van Echte Lezers
en maak zo kans op een boekenpakket t.w.v. € 100,-.
Aanmelden kan via atlascontact.nl/nieuwsbrief*

De Club van Echte Lezers MAGAZINE verschijnt driemaal per jaar.

DIT MAGAZINE WORDT JE AANGEBODEN DOOR UITGEVERIJ ATLAS CONTACT

© 2023 alle auteurs en vertalers

Omslagontwerp Loudmouth

Omslagbeeld © Martijn de Vré

Ontwerp binnenwerk Wim ten Brinke

De leesfragmenten in dit magazine zijn veelal ongecorrigeerde voorpublicaties.

INHOUD

30

14

72

4

124

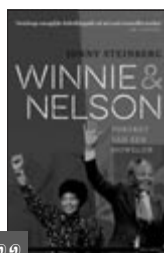
44

56

36

22

82

90

134

114

106

98

64

4 **CONNY BRAAM**
DE REVOLUTIE VAN PELLE
Interview + leesfragment

14 **NANA KWAME ADJEI-BRENYAH**
CHAIN-GANG ALL-STARS
Leesfragment
Vertaald door Jelle Noorman

22 **JONNY STEINBERG**
WINNIE & NELSON
Leesfragment
Vertaald door Marianne Palm,
Nicole Seegers en Aad Janssen

30 **NIÑA WEIJERS**
CASSANDRA
Interview

36 **MILIO VAN DE KAMP**
MISSCHIEF MOET JE
IETS LAGER MIKKEN
Leesfragment

44 **ELIZABETH JANE HOWARD**
ACHTERAF BEZIEN
Leesfragment
Vertaald door Inge Kok

56 **JOËL BROEKAERT**
PROEFLES
Leesfragment

64 **FIEN VELDMAN**
XEROX
Leesfragment

72 **JAAP SCHOLTEN**
DRIE ZAKKEN DAMESKLEDING,
TWEE CAKES KYIV EN EEN SNIPER
Leesfragment

82 **MENSJE VAN KEULEN**
MOEDER EN PEN
Leesfragment

90 **KOEN CARIS**
STENEN ETEN
Interview + leesfragment

98 **AMITAV GHOSH**
DE VLOEK VAN
DE NOOTMUSKAAT
Leesfragment
Vertaald door Menno Grootveld

106 **EPPE LEON**
KLIAMAATCANTATE
Leesfragment

114 **ELISE VAN ALDEREN**
WELLUST
Leesfragment

124 **RENS VAN DER VORST**
DIGITALE GREMLINS
Leesfragment

134 **DANIEL GOLEMAN**
& TSOKNYI RINPOCHE
WAAROM WE MEDITEREN
Leesfragment
Vertaald door Barbara Lampe

CONNY BRAAM

Foto: © Lillianne Kuijt

Conny Braam was o.a. mede-oprichter van de Nederlandse Anti-Apartheidsbeweging. Haar liefde voor Afrika kreeg gestalte in een aantal romans. *Van De woede van Abraham*, het eerste deel van een literaire historische trilogie die met veel lof bij pers en publiek is ontvangen, zijn tot nu toe ruim 60.000 exemplaren verkocht. Conny Braam schreef veertien romans en diverse korte verhalen.

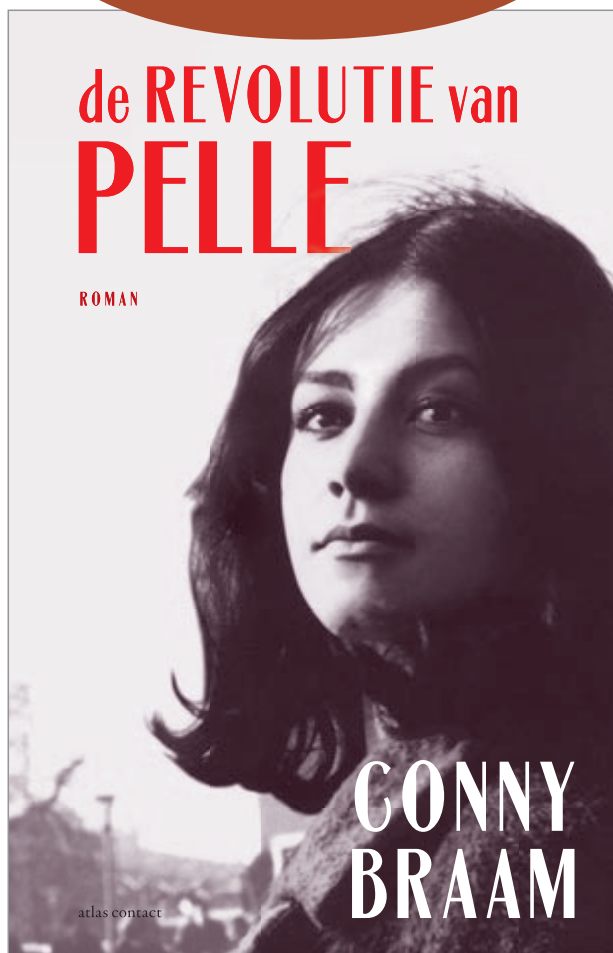
DE REVOLUTIE VAN PELLE

De revolutie van Pelle in het kort:

Conny Braam was jarenlang betrokken bij de strijd tegen apartheid in Zuid-Afrika. Waar komt haar onvermoeibare gevoel van rechtvaardigheid vandaan? In *De revolutie van Pelle* reconstrueert Braam haar verleden. Ze begint bij IJmuiden, waar haar grootmoeder Keet Pelle een kroeg drijft en in de ban raakt van de revolutionaire socialistenleider Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

Vanaf 1924 is het Keets dochter Grada die vertelt over haar vastberadenheid te ontsnappen aan de vernederende armoede alsook aan haar moeder. Begin jaren vijftig komt Conny Braam zelf aan het woord en vertelt ze over haar jeugd in Arnhem, waar de koudeoorlogmentaliteit, brave burgerlijkheid en het racisme van haar vader uiteindelijk onverdraaglijk worden. De belofte van revolutie zal haar naar Amsterdam lokken, waar ze de Nederlandse Anti-Apartheidsbeweging opricht.

DRIE GENERATIES VROUWEN
EN HUN STRIJD TEGEN ARMOEDE,
UITBUITING, RACISME EN
OORLOGSGEWELD

Over het werk van Conny Braam:

‘Meesterlijk inlevingsvermogen en stilistisch vakmanschap.’ – NRC Handelsblad

10 VRAGEN AAN CONNY BRAAM

Conny Braam was jarenlang betrokken bij de strijd tegen apartheid in Zuid-Afrika. In haar nieuwe boek reconstrueert ze vol overgave haar verleden. ‘Uiteindelijk kon ik vrede sluiten met mijn moeder.’

1. Met welke auteur (dood of levend) zou je graag in gesprek willen gaan?

Met de Russische schrijver Nikolaj Gogol. Zijn *De dode zielen of de lotgevallen van Tschichikow* heb ik op mijn achttiende voor het eerst gelezen en daarna vele malen herlezen. Nog steeds haal ik het, als ik een opkikkertje nodig heb, uit de kast. Zijn scherpe observatievermogen en fantasierijke geest hebben me altijd gefascineerd, maar bovenal geniet ik keer op keer van zijn humor. Wat zou ik graag met hem door het negentiende-eeuwse Siberië willen reizen, niet zozeer om in gesprek te gaan alswel om naar hem te luisteren en gaandeweg te leren begrijpen hoe je een verhaal kunt vertellen dat bijna tweehonderd jaar later nog altijd boeit.

2. Wat is de beste openingsscène in een roman?

De eerste die me te binnen schiet staat in *Het verslag van Brodeck* van de Franse schrijver Philippe Claudel: ‘Mijn naam is Brodeck en ik heb er niets mee te maken.’ Met zo’n openingszin grijp je de lezer, althans mij, direct bij de lurven.

3. Aan welk boek kom je maar niet toe om te lezen?

Helaas staat mijn boekenkast er vol mee. Zelf werken aan een boek en lezen, zonder strikte noodzaak voor eigen onderzoek, gaan vaak lastig samen. Na vele uren achter mijn scherm ben ik vaak zo moe dat lezen er niet meer van komt. Het wachten is dan op het bevrijdende moment dat het nieuwe boek klaar is. Dan rest alleen nog dat heerlijke luxe gevoel: aan welk boek zal ik als eerste beginnen?

4. Wat doe je als je helemaal vastloopt met schrijven?

Dan ga ik hard lopen vloeken in de tuin of ik eet twee repen chocola achter elkaar op terwijl ik naarstig zoek naar een slachtoffer die ik de schuld kan geven. Dat is meestal mijn partner, die inmiddels wel wat gewend is. Gelukkig gebeurt dit niet al te vaak. Ik probeer altijd de schrijfdag te eindigen in een tekstgedeelte dat lekker gaat zodat ik de volgende ochtend snel weer op gang ben.

5. Welk zelfbedachte personage laat je nooit meer los?

Lange tijd is dat Nicolas Abraham geweest uit *De woede van Abraham*. Dat personage is gebaseerd op mijn overgrootvader die duinopzichter en strandvonder was in het duingebied waar later IJmuiden zou worden gebouwd. Ik woon nu op het terrein dat ooit zijn eigendom was en naast de begraafplaats waar hij de overleden IJmuidenaren begroef. Ik heb nog steeds wel het gevoel dat hij ergens in de buurt rondwaart.

6. Wat was het moeilijkste moment tijdens het schrijven van *De revolutie van Pelle*?

Het tweede deel van het verhaal gaat over mijn moeder. Vlak voor haar overlijden in 1996 heb ik vele gesprekken met haar gevoerd die ik op cassettebandjes heb opgenomen. Steeds weer haar stem horen viel niet mee. Hele dagen was ik met haar alleen. Elke nacht droomde ik over haar. Maar uiteindelijk leidde het tot meer begrip en kon ik vrede sluiten met mijn moeder.

7. Welk boek zou je opnieuw willen lezen?

Vreemd genoeg zijn dat boeken waarvan ik me de titels niet kan herinneren. Er is ook niemand meer die me daarbij helpen kan. Het betreft een paar kinderboeken waaraan ik warme herinneringen koester. Die moet ik hebben gelezen toen ik zo'n jaar of

zeven, acht was, de leeftijd waarop je dagenlang kunt rondzweven in een verhaal. Ze zullen wel niet langer verkrijgbaar zijn. Misschien maar goed ook: bij herlezing zou de betovering weleens verbroken kunnen worden. Wat blijft is dat zo'n leeservaring je voor het leven tot een verslaafd lezer maakt.

8. Hoe is het idee voor *De revolutie van Pelle* ontstaan?

Omdat me soms gevraagd wordt waar mijn politieke betrokkenheid vandaan komt en waarom ik al op jeugdige leeftijd betrokken raakte bij de strijd tegen apartheid in Zuid-Afrika ben ik eens wat dieper gaan graven in mijn achtergrond. Waar komt mijn afschuw van onrecht en racisme vandaan? Schuilt er een zekere logica in de keuzes die ik heb gemaakt? Omdat ik ervan overtuigd ben dat het verleden vele

‘Waar komt mijn afschuw van onrecht en racisme vandaan?’

antwoorden herbergt, ben ik mijn zoektocht begonnen in de negentiende eeuw, met hulp van o.a. de digitale krantenbak Delpher, dat een ware tijdmachine bleek te

zijn. Ik denk dat ik het antwoord heb gevonden op de vraag wat mij tot de rebelse meid heeft gemaakt die in mei 1968 op de trein stapte met in het achterhoofd: wacht met de revolutie tot ik er ben.

9. Welke genre boeken lees je het liefst?

Enerzijds wordt mijn keuze bepaald door onderzoek dat ik moet doen voor het boek waaraan ik werk. Die handelen meestal over politieke en historische onderwer-

pen. Anderzijds herlees ik vaak fragmenten, meestal in de ochtend om weer fris en vrolijk aan het werk te kunnen gaan. Van lezen krijg ik bijna altijd zin in schrijven. In mijn vrije tijd verslind ik alles wat er zoal op mijn pad komt. Ik ben te veel een veelvraat om van een voorkeur voor één genre te kunnen spreken.

10. Wie zou een autobiografie moeten schrijven?

Een autobiografie? Die lees je alleen als je nieuwsgierig naar iemand bent. Op dit moment zou ik het niet zo gauw weten. Er schiet me geen enkele naam te binnen.

Het stemt me wel treurig dat er dezer dagen zo'n ernstig tekort is aan Nederlanders van wie ik meer zou willen weten. Daarentegen kan ik, wat biografieën betreft, een lange lijst samenstellen, voornamelijk gevuld met jonge vrouwen die een rol hebben gespeeld in de socialistische beweging eind negentiende en begin twintigste eeuw. Hun namen kwam ik tegen tijdens het onderzoek voor *De revolutie van Pelle*. In stomme verbazing heb ik me afgevraagd waarom er zo weinig geschreven is over deze geweldige vrouwen die zo'n inspiratiebron kunnen zijn voor jonge vrouwen.

DE REVOLUTIE VAN PELLE

De onverschilligheid van de Heidebewoners zat Klaas de Kat zo dwars dat hij in Amsterdam advies ging vragen. Daar kwam hij wekelijks om nieuwe kranten te halen in het Volkspark, even buiten de stad in het verlengde van de Bloemgracht – het belangrijkste trefpunt van de socialisten. Daar waren meestal de roemruchte volksmannen van de Bond te vinden, zodat Klaas er zijn zorgen uitvoerig kon bespreken met Jan Fortuyn. Dat leidde tot een gebeurtenis die ik nooit zal vergeten.

Het kreeg een opvallende aankondiging in *Recht voor Allen*, en zelfs de dorpsomroeper van IJmuiden, ‘Stuivertje’ genoemd, was voor vijftig centen bereid het tot in de wijde omgeving met zijn bel te verkondigen: ‘Op zondag 18 april 1886 des middags om twaalf uur zal ’t Fort van IJmuiden officieel worden geopend met een grote openbare vergadering! Gesproken zal worden door niemand minder dan Ferdinand Domela Nieuwenhuis! Komt allen!’

Het is best mogelijk dat er twee weken tevoren nog Heidebewoners waren die niet wisten wie Domela Nieuwenhuis was, maar met de dag in aantocht kromp dat aantal tot hooguit wat seniele bejaarden en een stel halvegaren. En zelfs die kregen een klap voor hun kanis als ze niet konden vertellen dat het hier ging om de apostel der arbeiders, de man die in Friesland ‘ús Ferlosser’ werd genoemd en die ook weleens de verlosser van De Heide zou kunnen worden.

Het koor repeteerde een aantal keren, maar door spanning en nervositeit was nu

iedereen van de wijs. Er werd zo vals gezongen dat Gijsbert Veltman kreunde: ‘O, o, o, denk toch aan de arme oren van Domela.’ Ondanks alle drukte van de voorbereidingen roeide hij toch weer naar het Vaartje van Riedeman om de hulp van Lena Colenbrander in te roepen. Maar hij kon haar nergens vinden. Al wekenlang was ze met haar kinderen spoorloos. Niemand wist waar ze naartoe kon zijn. Ik moest er zo hard om huilen dat mejuffrouw Schweitzer me een tijdlang moest vasthouden. Besloten werd dat het koor nog niet toe was aan een uitvoering, en zeker niet voor zo’n belangrijke spreker.

Die zondag was ik toch op van de zenuwen. Lotte had mijn haar geborsteld en opgestoken en Bertha had mijn schoongewassen jurk tot in het kleinste plooitje gestreken. Pa wilde niet mee. ‘Daarvoor gooi ik de tent niet op slot,’ zei hij knorrig. Maar Kolja Tsjornov en Julius Rosenthal stonden al een uur voor aanvang te wachten met hun jassen aan.

Ik liep tussen hen in en gaf ze allebei een arm. Omdat het zeker gezongen zou worden, oefenden we onderweg met z’n drieën de Marseillaise. In het Frans, en dat klonk best mooi. Bij het nieuwe lokaal aan de Kalverstraat stonden zo’n twaalf veldwachters met de wapenstok op de rug vervaarlijk uit hun ogen te kijken. Wippend op de hakken van hun laarzen loerden ze speurend in het rond.

De schuur achter ’t Fort van IJmuiden bood ruimte aan wel tweehonderd mensen, maar

nu verdrongen zich er zeker driehonderd. Klaas de Kat wurmde zich tussen het publiek door en wenkte ons driftig. We mochten helemaal vooraan staan. Voor Julius Rosenthal was zelfs een stoel gereserveerd. Het was me al eerder opgevallen dat Klaas hem met veel respect behandelde. Nu duwde hij mensen opzij met de woorden: 'Maak plaats voor een held van de Commune van Parijs!'

Op het speciaal gebouwde podium stond een lange tafel, afgedekt met een groen kleed en versierd met guirlandes. In het midden zat mejuffrouw Schweitzer. Ze had zich ook extra fraai uitgedost in een glanzende jurk met kanten kraag en op haar gepoederde gezicht had ze rode wangen aangebracht. Ze kwam snel achter de tafel vandaan en stelde zich aan Julius voor als burgeres Schweitzer. Ik was overdonderd: ineens bleek de oude Julius een held uit Parijs te zijn en Sjaan Schweitzer niet langer een mejuffrouw maar een burgeres, een *citoyenne*, zoals Julius haar noemde. Maar wat me het meest verbaasde was dat niet Klaas of Gijsbert de vergadering zou voorzitten, maar burgeres Schweitzer die toch een vrouw was.

Een kwartier later werd Ferdinand Domela Nieuwenhuis door een zijdeur binnengelaten. Je zou verwachten dat het publiek in juichen uitbarstte, maar ze bleven muisstil. Het was duidelijk dat ze niet wisten hoe zich te gedragen. Domela was een stuk kleiner dan ik verwachtte maar hij had een knap, edel gezicht. Hij leek wel een beetje op afbeeldingen van Jezus Christus zoals die in kerken hingen. Maar het meest bijzondere aan hem was dat je tot in je tenen voelde dat hij de belangrijkste man in de hele schuur was.

Ook hij liep direct naar Julius, boog zich naar hem over, schudde hem de hand en zei iets in het Frans. Julius was erg aangedaan. Net als Kolja naast hem, die zijn hand op de schouder van zijn vriend legde. Ik voelde me teleurgesteld, zelfs een beetje kwaad. Elke dag zag ik Julius, maakte zijn bed op en bracht hem zijn eten. Toch had niemand het nodig gevonden mij te vertellen dat er een held bij ons op zolder woonde. Ik wist niet eens wat de Commune van Parijs was.

De toespraak van Domela Nieuwenhuis is grotendeels uit mijn geheugen weggesijpeld, het ging zo snel en over het meeste moest ik lang nadenken. Ik had verwacht dat hij de Heidebewoners op hun donder zou geven omdat ze de gezinnen in het duin niet te hulp waren geschoten. Maar dat deed hij niet, tenminste niet rechtstreeks. Wel zei hij bijvoorbeeld: 'Jullie moeten bedenken dat tirannen geen slaven maken, maar dat het eerder omgekeerd is: slaven maken tirannen. Als een volk slaafs en kruiperig is, dan ontstaat er tirannie; is het volk niet slaafs, dan is er voor tirannie geen plaats.' Het bleef even muisstil. Je kon de hersenen horen knarsen. Wat bedoelde hij precies? Waren zij soms slaafs en kruiperig? Hadden ze moeten opstaan tegen de heer Bik, die je toch wel de tiran van IJmuiden kon noemen? Maar Domela was alweer verder met zijn betoog. 'Als de helft van alle moeite die nu wordt besteed aan het vergaren van rijkdommen zou worden aangewend tot heil van de mensheid, dan zou dat wegen openen die leiden tot de verwezenlijking van het goede en het schone en het ware.'

Het was alsof er een straal zonlicht door zware bewolking brak. Iedereen knikte. Kijk, dit konden ze begrijpen. Het leek me

belangrijk deze wijsheid niet te vergeten om het steeds tegen anderen te kunnen herhalen. Als ik had kunnen schrijven zou ik het opgeschreven hebben. Ik werd zo in beslag genomen door deze gedachten dat ik pas begreep dat Domela was uitgesproken toen er een luid applaus om me heen opklonk. Burgeres Schweitzer riep de aanwezigen op deel te nemen aan een debat. Ze mochten de spreker alles vragen, moedigde ze hen aan, alles wat op hun hart lag, alles wat ze niet begrepen. Er viel een loodzware stilte. De meesten staarden naar het houten dakspanten of keken naar zijn klompen. Er was nog nooit naar hun mening gevraagd, en zeker niet over zulke belangrijke kwesties. Je moest maar net de juiste woorden weten te vinden, en dat terwijl je burens meeluisterden alleen maar om je daarna dagenlang te kunnen pesten met je gehakkel en gestamel. Nee, dank je feestelijk. Net toen het stilzwijgen pijnlijk begon te worden kwam er toch een vraag. Een magere man met een hoed op vroeg of de heer Domela Nieuwenhuis van mening was dat de koning de allergrootste schurk van iedereen was?

Direct ontstond er geroezemoes. Wat bedoelde die vent? Waarom moest Domela iets van de koning vinden? Achter me werd gefluisterd dat tijdens de officiële opening van het kanaal koning Willem iedereen had bedankt behalve de kanaalgravers. Misschien bedoelde-ie dat? Wie was trouwens die kerel? Ze hadden hem nooit gezien. Kwam-ie uit Santpoort of Beverwijk? Waarom droeg-ie niet gewoon een pet?

De vraag bracht een glimlachje op het gezicht van Domela. Zijn antwoord kon ik niet verstaan omdat Klaas de Kat en Kolja voor me langs verontwaardigd van alles sisten. Hoe dan ook leek de vragensteller ontevreden

met het antwoord. Hij haalde zijn schouders op en duwde zich een weg naar de uitgang. Burgeres Schweitzer sloot de vergadering af. Ze riep op gul te geven voor de slachtoffers van het kapitaal. Iedereen begreep dat het over de verdreven gezinnen bij Het Vaartje van Riedeman ging. Ze gaven dan ook wat ze nog uit de diepste naden van hun jaszakken konden vissen: centen, stuivers en zelfs een enkel kwartje.

De hele terugweg bleven Kolja en Julius luidkeels afgeven op de vragensteller. 'Die achterbakse gluipeerd!' Kolja klonk verbeteren. 'Ik hoop dat ze 'm te pakken krijgen en de tanden uit z'n bek slaan.' Zo kwaad had ik hem nooit gezien.

'Een typische agent-provocateur,' zei Julius. 'In Parijs kregen we daar ook mee te maken.' Dat verbaasde me niet. Wat het ook was, het moest een Franse uitvinding zijn, het klonk in elk geval Frans. Met een kleine accentverschuiving bleek het trouwens ook in het Russisch te bestaan. 'Tja,' verzuchtte Kolja, 'een provokator, praat me er niet van...' Nadat ik hem hard aan zijn mouw had getrokken omdat ik wilde weten wat een provocateur was, zei hij ongeduldig: 'Een smerige uitlokker, iemand die je in de val wil laten lopen, een vuile gluipeerd dus.'

'Een handlanger van het kapitaal zeker?' Ik wilde niet voor achterlijk versleten worden.

Even staarde Kolja me met opgetrokken wenkbrauwen aan, barstte toen in lachen uit en drukte me tegen zich aan. Ik kreeg een kus op mijn wang. 'Precies, kleintje, wat ben je toch een slimmerd.'

Het duurde niet lang voor Kolja's gelijk beezen werd. Domela Nieuwenhuis werd gearresteerd wegens majesteitsschennis. Op 24 april had in *Recht voor Allen* een artikel ge-

staan ter gelegenheid van het jaarlijkse bezoek van koning Willem III aan Amsterdam. Daarin vroeg de schrijver zich af of de Oranjevorst wel recht had op respect? Ter illustratie volgde een opsomming van de prestaties van de koning in de afgelopen tijd: zo had Zijne Majesteit zangvogels gekocht, nieuwe paardenstallen geïnspecteerd, een actrice een gouden medaille opgespeld, lange wandelingen gemaakt en ofschoon hij in blakende gezondheid verkeerde, zoals elk jaar, een intensieve kuur in een buitenlandse badplaats ondergaan. 'Geen wonder dat er zo weinig geestdrift bestaat voor iemand die zo weinig van zijn baantje maakt,' las Klaas de Kat voor, en hij toonde me een aantal blanco pagina's die de zinvolle activiteiten van de koning moesten voorstellen. Ik vond dat een steengoede vondst. 'Domela Nieuwenhuis heeft het niet zelf geschreven,' wist Klaas. 'Maar als hoofdredacteur neemt hij natuurlijk de verantwoordelijkheid op zich. Zo iemand is hij wel.'

Die ochtend was Klaas voor dag en dauw naar Amsterdam vertrokken om kranten te halen. Dat was lastig genoeg. Hoewel de totale oplage uit bijna zestigduizend exemplaren bestond had hij er maar vijftig weten te bemachtigen. Die was hij direct weer kwijtgeraakt toen de veerboot in IJmuiden aanlegde, waar die hufter van een Kraak hem stond op te wachten en alles in beslag nam. Klaas had niet al te heftig geprotesteerd. In het cachot zou hem het laatste exemplaar, veilig weggestopt in zijn broek, ook nog zijn afgepakt.

Weken later kregen we te horen dat Domela was veroordeeld tot een jaar eenzame opsluiting. Niemand kon het geloven. Op De Heide heerste eerst verslagenheid, maar

al spoedig klonk het overal: 'Dat pikken we niet!' Welke vorm dat niet-pikken moest krijgen, wist niemand zo gauw. Iemand had me verteld dat de kanaalgravers een lange traditie van oproer en stakingen kenden. Maar de kennis daaromtrent was duidelijk wat weggezakt.

Er werd bekendgemaakt dat op 4 juli 1886 Domela Nieuwenhuis tijdens een monstermeeting in het Volkspark afscheid zou nemen alvorens in de gevangenis te verdwijnen. Waarop Gijsbert Veltman verkondigde: 'Wat die Amsterdammers kunnen, kunnen wij ook!'

Namens de Sociaal Democratische Bond afdeling De Heide liet hij overal aanplakken dat er op dezelfde dag een 'Grote Monster Meeting' werd gehouden in 't Fort van IJmuiden. De bekende volksman Pieter van de Stad zou komen spreken over de socialistenvervolging. Veltman deed een oproep uitgaan dat allen die weigerden zich door de machthebbers te laten vertrapen ter vergadering moesten komen om gezamenlijk te protesteren tegen onrecht en willekeurige rechtsverkrachting. Omdat het niet zo maar een vergadering betrof, maar een monstermeeting, werden er pamfletten verspreid tot in Beverwijk, Wijk aan Zee, Casticum, Driehuis en Santpoort aan toe. Soms had dat meer weg van een hardloopwedstrijd tussen Klaas met zijn kornuiten en lokale tegenstanders, bijgestaan door veldwachters.

Besloten werd dat Klaas de Kat met een drietal anderen, onder wie Kolja, naar het Amsterdamse Volkspark zou worden afgevaardigd opdat Domela Nieuwenhuis wist dat De Heide en de ganse omgeving als één blok achter hem stonden.

Ik verheugde me erg op de meeting, waar

ik samen met Julius naartoe zou gaan. Maar drie dagen ervoor zei pa ineens, zonder enige aanleiding, dat ik niet mocht gaan. Hij had me dringend nodig in het café. Ik was verbijsterd, vroeg om uitleg, die ik niet kreeg, en bood in wanhoop aan Stoffel te vragen die zondag bij te springen, en anders Lotte of Bertha wel. Maar niets hielp. Ik besloot hem te straffen zoals mijn moeder altijd deed: met een ijzig zwijgen. Daar kon hij slecht tegen. Al na drie dagen ging hij door de knieën. Het was even na middernacht en ik dweilde de vloer nog aan toen hij me vroeg bij hem te komen zitten. Ik negeerde hem. Ik verdroeg zijn aanblik niet eens, zo kookte ik nog steeds vanbinnen.

‘Kom nou, dan zal ik het je uitleggen,’ drong hij aan. Ik zag dat het hem menens was. Nukkig schoof ik aan. ‘Kraak heeft me op het bureau laten komen,’ begon pa. Hij had erg uit de hoogte gedaan en gezegd dat de politie tegenwoordig alles over iedereen wist. Afstanden bestonden niet langer. Zijn vorige baas, politiecommissaris Stork in Amsterdam, kreeg niet alleen informatie uit het hele land maar als het moest zelfs uit het buitenland. Dat was nodig voor de nationale veiligheid. ‘We weten alles, man, we weten ook alles over jou,’ had Kraak gedreigd. Ik hoefde niet te raden wat-ie wist. ‘Hij zou me met genoeg uitleveren aan de marechaussee in Aalst, ook al zou ik ontkennen de moord op mijn geweten te hebben. Dat moest in Brabant maar worden uitgezocht. Dat was zijn zorg niet.’ Pa zag er ineens uit als een bejaarde man. Rond zijn mond zaten zware groeven en zijn ogen waren uit-

geblust. ‘We moeten voorzichtig zijn, Keet. Kijk wat er met het oude lokaal van Veltman is gebeurd? Of we krijgen weer een knokploeg op onze nek. Laten we ons verre houden van die socialen, dat brengt niks dan ellende.’

Ik begreep er niets van. Hoe kon dit gebeuren? ‘Laat ’m stikken, pa,’ zei ik. ‘Hoe kan-ie er ooit achter komen wat hierbinnen gebeurt?’

Pa wreef zich hard over zijn gezicht. ‘Ik moet alle verdachte activiteit in het café bij Kraak rapporteren. Anders pakt-ie me meteen op.’

Daar moest ik even over nadenken. ‘Dus je bent spion geworden...’ Langzaam stak er een storm op in mijn hoofd. ‘Noemde Kraak iemand in het bijzonder?’

‘Klaas de Kat natuurlijk, maar ook Kolja Tsjornov...’

‘Waarom Kolja?’

‘Kolja is een anarchist. En niet zomaar de eerste de beste, hij schijnt een anarchist van de daad te zijn. Dat zijn de ergste. Hij wordt gezocht in Rusland. Commissaris Stork in Amsterdam en zelfs Kraak hebben contact met de geheime politie van de tsaar.’ Hij schonk zich nog een borrel in. ‘En natuurlijk met de Franse geheime dienst... vanwege Julius.’

‘Wat zei-ie dan over Julius?’

‘Dat het een communard is.’

‘Wat is een communard?’

‘Weet ik veel. Maar best is het niet.’

Dit boek is reeds verschenen

NANA KWAME ADJEI-BRENYAH

Foto: © Alex M. Philip

Nana Kwame Adjei-Brenyah is opgegroeid in New York. Zijn boek *Friday Black* is verschenen in september 2019, en werd breed en laaiend enthousiast onthaald in Amerika en meteen vergeleken met werk van Colson Whitehead, George Saunders, Isaak Babel, Kurt Vonnegut en Truman Capote. *Chain-Gang All-Stars* is Adjei-Brenyahs romandebuut.

CHAIN-GANG ALL-STARS

Chain-Gang All-Stars in het kort:

Loretta Thurwar en Hamara ‘Hurricane Staxxx’ Stacker zijn de grootste sterren van een enorm populair en lucratief programma van de Amerikaanse geprivatiseerde gevangenisindustrie. In uitverkochte arena’s nemen zij en andere gedetineerden deel aan gladiatorachtige wedstrijden op leven en dood, met slechts één doel voor ogen: hun vrijheid. De wrede slachtpartijen worden rechtstreeks gestreamd naar huiskamers in het hele land, waar het bloeddorstige publiek geen genoeg van kan krijgen. Thurwar en Staxxx zijn zowel teamgenoten als geliefden en favoriet bij de fans. Als alles goed gaat, zal Thurwar na nog een paar wedstrijden vrijkomen. Terwijl ze zich voorbereidt op het afscheid van haar teamgenoten, bedenkt ze hoe ze ervoor kan zorgen dat zij, ondanks de beestachtigheid van de spelen, hun menselijkheid kunnen behouden. Maar de bedrijven achter dit vermaak deinzen nergens voor terug om hun financiële belangen te beschermen, en de obstakels die ze voor Thurwar en Staxxx opwerpen hebben dan ook verschrikkelijke gevolgen.

‘WAT EEN TALENT IS NANA KWAME ADJEI-BRENYAH.’
– VRIJ NEDERLAND

Over Friday Black:

‘Adjei-Brenyah slaagt erin zijn uitvergrottingen een griezelige waarschijnlijkheid mee te geven.’ ★★★★★ – de Volkskrant

CHAIN-GANG ALL-STARS

DE ONTKETENING VAN MELANCHOLIA BISHOP

Ze voelde de ogen van al die scherprechters.

‘Welkom, jongedame,’ zei Micky Wright, stercommentator van Chain-Gang All-Stars, het kroonjuweel van het Strafrechtelijk Programma voor Entertainment door Langgestraften. ‘Vertel eerst eens hoe je heet.’

Zijn hoge laarzen stonden stevig in het gras van het SlagVeld geplant, het lange groene gras met cocaïnewitte strepen, als de markeringen op een afwijkend footballveld. Het was Super Bowl-weekend, een feit dat Wright contractueel verplicht was die avond tussen alle wedstrijden te vermelden.

‘Je weet hoe ik heet.’

Ze werd zich bewust van haar vastberadenheid en voelde een vage liefde voor zichzelf. Vreemd. Ze beschouwde zich al zolang als een hoopje ellende. Maar het publiek leek haar kordate houding te waarderen. Ze juichten, hoewel hun steun een wreed ironisch randje had. Ze keken neer op deze Zwarte vrouw in haar grijze gevangenisoverall. Ze was lang en sterk, en ze keken neer op haar en op de strakke zwarte krulletjes op haar hoofd. Vergenoegd keken ze neer op dat alles. Ze zou zo meteen sterven. Dat geloofden ze zoals ze geloofden in de zon en de maan en de lucht die ze inademen.

‘Pittig ding,’ zei Wright met een grijns. ‘Misschien is dat een goeie naam voor je – Hittepetitje.’

‘Mijn naam is Loretta Thurwar,’ zei ze. Ze keek naar al die mensen om haar heen. Er waren er zoveel, zoveel golven in een zee van menselijke wezens die nooit het voorwerp van zulke wrede aandacht zouden zijn. Nooit zouden weten hoe je je daaronder voelde: zowel nietig als almachtig. Hoe het geraas van al die duizenden klonk, zo luid, zo onveranderlijk dat het voor je oren verstomde, maar toch bleef doorbulderen als iets wat je in je lichaam voelde. Thurwar omklemde het wapen dat ze had gekregen: een dunne spiraalvormige kurkentrekker met een handvat van kersenhout.

‘Dus niet Hittepetitje?’ vroeg Wright, terwijl hij in een grote boog om haar heen liep.

‘Nee.’

‘Dat is waarschijnlijk maar beter ook, Loretta.’ Hij begaf zich naar zijn commentatorbox. ‘Want ik vind het zonde om goeie namen te verspillen.’ Hij lachte en het publiek deed hetzelfde. ‘Nou, Loretta Thurwar,’ – hij wierp haar zijn speelse neerbui-gendheid recht in het gezicht door haar voornaam in drie harde lettergrepen te hakken en een zangerig kinderstemmetje op te zetten voor haar achternaam – ‘welkom op het SlagVeld, schat.’

Er weerklonk een elektronische knal, waarop Thurwar met zo’n kracht naar beneden werd getrokken dat ze even bang was dat haar arm uit de kom was geschoten. Ze zat geknield, en omdat ze niet wist wat ze anders moest doen, schaterde ze het uit.

Het begon als gegrinnik, maar veranderde daarna in een diepe lach. Het gevoel dat de greep van de magnetische implantaten in haar armen haar gaf, had wel iets weg van een zachte onderhuidse massage. Ze kon moeiteloos met haar vingers wriemelen, maar haar polsen zaten aan het podium vastgeplakt. De absurditeit van dit alles. Ze lachte tot ze buiten adem was en begon meteen opnieuw te lachen.

De klokken begonnen te luiden.

Wright schreeuwde omhoog: ‘Wilt u gaan staan voor Hare Majesteit!’ De rest van het stuk naar zijn box rende hij.

Het publiek kwam overeind. Iedereen bleef stokstijf stilstaan. Voor haar.

Ze wandelde het imitatiefootballveld op. Een aluminiumlegering rond haar armen. Vlechten tot onder aan haar nek. Blote schouders met op allebei het logo van WholeMarket™. Aan haar borstbeschermer ontsproot een reeks staven die als een gestroomlijnde kooi haar gespierde onderbuik omvatten. Deze creatie was speciaal voor haar gemaakt. Thurwar had toegekeken en zelfs gejuicht, die eerste keer dat die stukken metaal, waarvan aanvankelijk werd aangenomen dat ze strikt ter bescherming dienden, in werkelijkheid meer bleken te zijn. Ze had toegekeken, toen zij en de anderen van haar cellenblok zich rond de live videostream verdrongen, hoe de vrouw twee van de staven losmaakte uit haar heupbeschermer en deze in de ogen van Slingshot Bob, de man met de katapult, duwde.

En nu zag Thurwar ze van dichtbij. Dit was Melancholia Bishops laatste gevecht. Bishop had het gehaald. Ze had gepresteerd wat geen enkele vrouw vóór haar had gepresteerd: ze had drie jaar in het Circuit overleefd. Drie jaar lang had ze met haar ha-

mer Hass Omaha gebeukt en met haar strijdknops Vega gemept. Drie jaar lang had ze zielen bedwongen.

‘Drowned King County’s bloedeigen Koningin van de Verdoemden!’

Het enige wat ze in haar handen hield was haar helm. Melody’s Helm. Kruisvaardersstijl, gemaakt van tin met een gouden kruis in het midden.

‘De Vernietigster zelf, het Onheilssecret, de Sirene des Doods!’

De zevende klokslag weerklonk; het volk schreeuwde. Al jarenlang was dit hun heilige ritueel. De zeven klokslagen van Melancholia Bishop. Ze hadden gezien hoe ze het schuim der aarde van de aardbodem wegvaagde. Ze hadden gezien hoe ze vrouwen en mannen had gedood van wie ze ooit hadden beweerd te houden. Nu stond ze daar en sloeg ze haar blik voor de laatste keer naar hen op. Nog even en ze was vrij.

Melancholia

Melancholia

Melancholia

Het publiek scandeerde haar naam. Haar bruine ogen gleden langs de open tribune. Daarna hief ze haar helm boven haar hoofd. Zodra ze die had opgezet, was ze thuis.

Melancholia

Melancholia

Melancholia

‘Help mij,’ juichte Wright, ‘om voor de allerlaatste keer de vaakst gelauwerde vrouw te verwelkomen die ooit het SlagVeld heeft betreden. De Meesteres van het Moordlied. De Verheven Vriendin. De Kruisvaarder. Het wreedste wijf dat de wereld ooit heeft gezien. Jullie eigenste Melody “Melancholia Bishop” Price!’

Jullie eigenste, dacht Thurwar, van slag door de kracht van die liefdesexplosie uit

het publiek. Wat hielden ze van haar, en toch, ondanks alles, behoorde die vrouw geen van hen toe. Het aura dat om haar heen hing, maakte dat wel duidelijk. Dat was zo sterk dat Thurwars ogen erdoor naar de grond werden gedwongen. Alsof de vrouw tegenover haar werkelijk koninklijk was.

Voorovergebogen in haar Gevang sloeg Thurwar die onmogelijke macht tegenover haar gade. De hamer en de knots. Aan de ene kant van het veld stond een ridder in haar harnas. Aan de andere kant zat Thurwar, in een overall, met een kurkentrekker die glibberig aanvoelde in haar klamme handen.

Bishop!

Bishop!

‘Nog een laatste woord voor ons, Melancholia?’ vroeg Wright.

‘Wat valt er nog te zeggen?’ zei ze, en door haar helm had haar stem, nu ze zich tot het publiek richtte, een metalige maar vertrouwde echo. ‘Ik ben gewoon terug bij af.’

Het publiek juichte uitzinnig.

‘Toen ik hier kwam, had ik twee M'en op mijn rug. Twee moorden. Als ik straks vertrek, heb ik er nog steeds maar twee. Maar ik heb heel wat meer mensen moeten doden om dit punt te bereiken.’

‘Helemaal waar. Je hebt je er heel wat in stukken gehakt,’ zei Wright. ‘Maar springt er eentje voor jou uit? Zoveel hoogtepunten. En je hebt meer dan je portie twijfel moeten overwinnen. Maar nu je hier aan de top staat en naar beneden kijkt, waar ben je dan het meest trots op?’

‘Trots?’ Een metalen gezicht naar de hemel geheven. Haar schouders schokten en ze lachte. Het publiek volgde aarzelend. Eerst ingetogen, want dit was tenslotte hun koningin. Maar toen het uiteindelijk bul-

derde van het lachen, viel Melancholia stil. Even wist het publiek niet hoe het moest reageren.

‘Vergrendelen!’ brulde Wright. Opnieuw een machtig geluid, en nu werd Melancholia Bishop vastgepind aan het podium onder haar. De HMC* waarin ze had gesproken, vloog omhoog naar een positie achter haar. Het publiek hapte een moment naar adem. Haar dwangsluiten, haar verstommen op de dag van haar Ontketening. Het was geen stijl. Een plotseling dwangslot, dat was iets voor hufters, nieuwkomers, raddraaiers, angsthazen. En dus hieven ze hun blik getergd ten hemel, maar ze lieten hem onmiddellijk weer neerdalen om de geschiedenis op zich in te laten werken die zich voor hun ogen ontvouwde: de Ontketening van Melancholia Bishop.

‘Laat de doodstrijd beginnen!’ brulde Wright.

Het schelle, holle geluid van de ontgrendeling galmde door de arena. De vrouwen werden op elkaar losgelaten.

Thurwar kwam overeind en ze rende, rende recht af op de onverwoestbare vrouw tegenover haar. Zodra ze zo dichtbij was dat het zin had, sprong ze in de lucht, bewoog haar om de kurkentrekker geklemde vuist naar achteren, en zocht de plek om toe te slaan. Ze schreeuwde, stak naar beneden. De hals, de hals. Haar lichaam zei de hals.

* Holo Microphone Camera (HMC) EyeBall™ is het meest gebruikte video/audio-opnameapparaat in de wereld van de actiesport. Deze intelligente camera's, die zich op eigen kracht door de lucht voortbewegen, komen overal waar het er heet en ruig aan toe gaat, zodat u daar zelf niet hoeft te zijn. Een Kodex Product.

Melancholia greep haar bij haar pols, wat haar kracht direct tenietdeed, en stompte haar in haar buik.

Melancholia

De mensen schreeuwden op de maat van bassdrums. Keer op keer hadden ze haar zien ‘pakken en kraken’, hadden ze gezien hoe ze Hass Omaha of Vega liet vallen en haar tegenstander met één hand vastgreep voordat ze het wapen dat ze nog in haar andere hand hield gebruikte om een doods-klap mee uit te delen. Maar nu hield ze dit stuk niks bij de pols en gaf het een dreun met haar blote vuist. Een klap die iedereen zou overleven. Ze speelde met haar eten. Er werd gelachen, gejuicht en geschreeuwd. Tot op het allerlaatst een showvrouw.

‘Doorzwaaien, niet uithalen,’ zei Melancholia. Daar had het publiek geen weet van. Ze sprak in haar helm, zonder HMC’s die om hen heen zoemden – die konden afleiden of het gevecht beïnvloeden –, zodat de twee vrouwen op het Slagveld alleen waren met hun woorden.

Melancholia gaf Thurwar opnieuw een dreun en wierp haar op het gras.

Thurwar wist dat ze gespaard was. Ze wist niet waarom. Ze slikte de dood weg die ze in de ogen had gestaard op het moment dat Bishop haar vasthield. Ze keek op naar de heldhaftige, ontzagwekkende vrouw die boven haar uittorende.

‘Kun je me horen?’ vroeg Melancholia.

Luid hijgend schoot Thurwar heen en weer over het veld, met haar handen over de grasmat maaiend. Ze was de kurkentrekker kwijt. Ze haatte zichzelf, een intens en vertrouwd gevoel. Ze huilde. Ze beklagde het hoopje treurigheid dat ze op dat moment was geworden en daar zo ineengedoken de grond afspeurde. Door het dolle en op het

punt te sterven. Maar haar moordenares sprak tegen haar. ‘Luister naar me,’ zei ze. En Thurwar voelde een trap tegen haar ribben. Ze rolde door het gras, hapte naar lucht en krabbelde weer overeind.

Ze raapte zich bijeen en keek naar de Kruisvaarder. Thurwar wilde winnen. Ze moest en zou winnen. Ze voelde de woeste drang die vrouw tegenover haar te vermorzelen. Ze wilde het publiek laten huilen. Voor het eerst sinds tijden wilde ze leven.

Zonder enig wapen rende Thurwar op Melancholia af. Voordat ze kon springen, zag ze dat zowel de hamer als de knots op de grond lagen. De titan maakte een spelletje van haar leven. Ze versnelde haar pas en haalde de vrouw onderuit met de urgentie van iemand die al stervende is. Even rolden ze samen over de grond, tuimelden hun lichamen over witte markeringen. En toen voelde Thurwar hoe haar hoofdhuid strak trok. Al worstelend stak ze haar arm omhoog en voelde een klap tegen haar borst. Ze werd aan haar haren op haar knieën getrokken.

‘Scheer het allemaal af,’ zei Melancholia met een vuist om Thurwars haar. Deze keer hoorde Thurwar het en begreep ze dat ze een opdracht kreeg.

‘Scheer je haar af,’ herhaalde Bishop met een harde, lage stem. Ze stompte Thurwar opnieuw in haar gezicht. Thurwar proefde bloed dat van haar neus naar haar lippen stroomde. En weer werd ze tegen de grond gewerkt.

‘Hij ligt vlak voor je,’ hoorde Thurwar. ‘Nu kiezen.’ Melancholia hief triomfantelijk haar armen. De hele wereld schreeuwde.

Thurwar zag hem, de metalen spiraal in de houten greep. Ze sprong er als een slang op af en in haar haast hem weg te grissen sneed

ze zich diep in haar middelvinger. Ze negeerde het bloed, krabbelde overeind, en op dat moment draaide Melancholia Bishop zich naar haar om, bukte zich en greep de hamer.

Thurwar bewoog zich met grote, voorzichtige stappen in een wijde boog om Melancholia heen. Het rumoer was vervlakt tot een gelijkmatig geraas, maar bestond, net als de pijn in haar lichaam, voor haar nu alleen nog als een echo.

‘Ik heb hun spel gespeeld. Speel jij het niet.’

‘Ik ga hier niet dood,’ zei Thurwar. Iets wat ze lang had onderdrukt, kwam in haar naar boven.

‘Doorzwaaien dan, niet uithalen.’

Thurwar keek naar Bishop. ‘Ik ben erg moe,’ zei de andere vrouw. ‘Begrijp je dat?’

‘Ik ga hier niet dood,’ herhaalde Thurwar, woorden die zich spontaan aandielden. Ze bleef om Bishop heen lopen, in een steeds grotere kring, om een aanloop te kunnen nemen voor de aanval. Bishop volgde haar in een vloeiende draai beweging.

‘Doorzwaaien, niet uithalen. En scheer die kop van je. En zorg dat ze liefde voelen voor een versie van jou. Wat je ook doet, dat is het allerbelangrijkste. Liefde, en dan weg hier.’

Thurwar wachtte af. Kurkentrekker in haar vuist geklemd.

Bishop boog haar knieën net voldoende om met haar houding te zeggen: *Val me aan*. Ze keek Thurwar aan en sprak: ‘Ik ga je niet laten leven. Jij gaat ervoor kiezen om te blijven leven. Ik slinger dat ding zo meteen langs mijn lichaam. Als de hamer eenmaal in de lucht is, kan ik hem niet meer tegenhouden. Begrepen?’

Thurwar begreep het en begreep het niet.

Dat kon ze niet. Niet op dat moment. Bishop greep naar haar helm en trok hem van haar hoofd. De littekens in haar hals glansden, zelfs tegen haar donkere huid. Haar zwarte haar was tot strakke cornrows gevlochten. Melancholia hief haar armen en het publiek begon opnieuw verrukt te schreeuwen. Thurwar wierp een blik omhoog, naar de Jumbotron. Op dat moment beseftte ze dat deze god net als zij een vrouw was.

Heel even glimlachte Melancholia Bishop een laatste keer, waarna er een harde, moordzuchtige uitdrukking op haar gezicht verscheen. Thurwar stapte haar lot tegemoet.

Haar linkerarm beukte in de lucht. Ze hield haar hand losjes gekromd, ze schopte haar rechterbeen omhoog en plantte het zo stevig neer als ze kon. Ze zette het op een lopen, ging volkomen op in het gevoel van vrijheid dat haar toenemende vaart haar gaf. Haar ogen waren op Bishops hals gericht, een hals zo soepel en menselijk als die van ieder ander. Haar linkerarm zwiepte terug, schepte de lucht op en slingerde die naar achteren, terwijl haar linkerbeen omhoog schoot, haar knie naar voren stootte en haar tred steeds sneller werd. Ze rende.

Me-

Haar linkervoet kwam het eerst neer, landde midden op de zool, en ze rolde hem doelbewust af tot aan haar tenen voordat ze zich opnieuw afzette. Haar lichaam herinnerde zich, zou zich altijd herinneren, hoe het doelgericht moest lopen.

lan-

Opnieuw wisselden haar armen elkaar af, gleden precies langs elkaar op het moment dat haar rechterbeen zich verhief en weer neerkwam, en haar passen werden nog al-

tijd groter en groter. Ze was nu heel dichtbij. Ze dacht nergens aan en stelde haar vertouwen in haar lichaam dat zich naar voren spoedde.

cholia

Haar armen hakten en haar benen droegen. Ze bleef haar armen en benen om beurten voortstuwen om snelheid op te bouwen. Haar lichaam zei haar: Deze snelheid, ik, jouw lichaam is je wapen.

Toen ze haar op twee passen was genaderd, zwaaide Melancholia's arm achterwaarts – een excentrische beweging, waarmee ze kracht vergaarde. Ze slingerde de hamer naar achteren, een toonbeeld van verwoestend potentieel.

Thurwar's voet daalde opnieuw neer. Melancholia kwam op haar toe, duwde zich eerst naar voren en liet zich daarna door de hamer meesleuren. Die zwaaide met een gierend moordlied door de lucht. Thurwar dook naar beneden, trok haar hoofd en nek in en rolde over de grond toen de hamer verse dood zaaide in het niets. Vanuit haar hurkzit sprong ze de kurkentrekker in haar rechtervuist achterna. Schreeuwend scheurde ze Melancholia's kaak open.

De stilte bracht iets nieuws in Thurwar voort. Haar lichaam tintelde toen er rood in haar vuist droop. Spetterend spoot het bloed uit Melancholia's lippen. Even verrees de hamer en denderde daarna neer, maar schampte slechts Thurwar's schouder toen die zich kronkelend aan zijn moordtraject onttrok. Thurwar sprong op Melancholia's rug. Ze sloeg haar benen om Bishops' middel en stak hard in de zijkant van Bishops' nek, trok de kurkentrekker eruit en stootte

hem er een tweede keer in. Toen ze hem er ditmaal uit probeerde te trekken, gaf de schroef niet mee, maar bleef hij verstrikt in Bishops' vlees. Thurwar trok nog harder, waarop het handvat losliet en de metalen schroef ergens in Bishops' keel bleef steken. Nu ze niets meer had om haar mee te doorboren, sloeg Thurwar met haar vuisten op Melancholia's hoofd. Ze had drie zware dreunen uitgedeeld toen ze de knieën van de kampioen voelde knikken.

Zwakjes mepte Bishop naar achteren, naar Thurwar, alsof ze een hinderlijke vlieg verdreef. Haar hamer lag op de grond. Thurwar dronk de zoete, kostelijke stilte in van absoluut ontzag.

Ze liet een luide brul ontsnappen en op dat moment was zij het enige geluid. Ze sprong van de rug van de vrouw en op de een of andere manier stond Melancholia nog op haar benen, versuft en stil. Toen ze zag dat de vrouw overeind bleef, schoot Thurwar naar voren om de hamer te pakken. Haar vingers vonden de greep en Melancholia keek op haar neer. Door een plotselinge angst overmand sprong Thurwar achteruit. Bishop wankelde, hield haar hals vast en liet hem daarna los. Haar ogen waren bruin, mooi, en hoewel moe, sperden ze zich nog even open toen ze Thurwar aankeek, haar moordenaar.

Val me aan, zeiden die ogen.

Thurwar gehoorzaamde. Ze rende op haar toe. Ze sloeg de hamer als een bom in het gezicht van zijn eerste meester, en de mensen, die mensen, waren niet langer stil.

Dit boek verschijnt in mei

JONNY STEINBERG

Foto: © Windham-Campbell Prizes Yale

Jonny Steinberg is een van de meest succesvolle Zuid-Afrikaanse non-fictieschrijvers. Zijn werk werd meermaals bekroond en zijn *Three Letter Plague* werd door *The Washington Post* uitgeroepen tot 'Book of the Year'. In het Nederlands verscheen eerder *Een man van goede hoop*. Steinberg was hoogleraar African Studies in Oxford en doceert tegenwoordig aan Yale en in Johannesburg.

WINNIE & NELSON

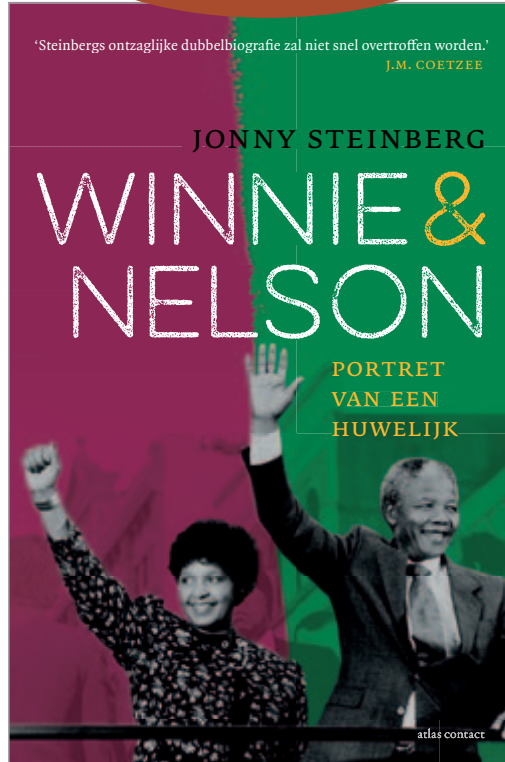
Winnie & Nelson in het kort:

In dit majestueuze boek ontrafelt mees-terverteller Jonny Steinberg het destijds baanbrekende huwelijk tussen Nelson Mandela en Winnie Madikizela-Mandela. Het was een huwelijk dat niet alleen over liefde ging, maar ook in elk haarvat politiek was – en dat vanaf het begin voor het oog van de wereld plaatsvond. Waar Nelson afgezonderd in de gevangenis een steeds meer geïdealiseerd beeld van zijn vrouw cultiveerde, dreef Winnie juist van hem weg. Zij was in elk opzicht aan hem gewaagd, ook politiek, en probeerde zonder zijn medeweten een gewapende machts-overname te organiseren, iets dat volgens Nelson enkel kon leiden tot een eindeloze burgeroorlog.

Winnie & Nelson is ook het verhaal van een natie. Het is een shakespeareans drama waarin ideeën over liefde en toewijding zich vermengen met tijdloze vragen over revolutie, zoals de vraag of je je vijanden vergiffenis kan schenken.

Meesterlijk laat Steinberg zien hoe ver deze twee wereldleiders voor elkaar gingen, maar ook waar ze de grens trokken. Want uiteindelijk wisten beiden dat hun huwelijk niet zomaar een huwelijk was, maar de belichaming van de anti-apartheidsbeweging zelf.

EEN MONUMENTAAL BOEK
VOL NIEUWE INZICHTEN
OVER TWEE ICONEN VAN
DE TWINTIGSTE EEUW

Over Winnie & Nelson:

‘Steinberg heeft evenveel compassie voor Winnie – gevangen in een wervelwind van opstandig geweld – als voor Nelson – vanuit zijn gevangeniscel steeds meer het contact verliezend met de veranderende buitenwereld. Deze dubbelbiografie, gebaseerd op een schat aan recent ontdekt materiaal, zal niet snel overtroffen worden.’ – J.M. Coetzee

WINNIE & NELSON

INLEIDING

Nelson en Winnie trouwden in juni 1958, vijftien maanden nadat ze elkaar hadden leren kennen en drie maanden nadat Nelsons scheiding van Evelyn Mase definitief was. Ze legden hun wederzijdse geloften af op het terrein van een methodistische zendingspost in de buurt van Winnies voorouderlijke huis in Bizana, op meer dan duizend kilometer van Johannesburg, tijdens een ceremonie die meer een Madikizela- dan een Mandela-aangelegenheid was. Winnies vader, Columbus, was een belangrijke figuur in het district en men ging ervan uit dat de bruiloft van zijn dochter groot opgezet en overvloedig zou zijn. Honderden inwoners van Bizana hadden zich in de kerkenbanken gepropt.

De enige erkenning van de politieke status van de bruidegom was de auto waarin het stel na de ceremonie het terrein van de zendingspost verliet. Die was versierd met het zwart, groen en goud van het African National Congress, de organisatie die al vanaf halverwege de jaren veertig het leven van Nelson domineerde. Het was Nelson maar net gelukt om toestemming te krijgen om bij zijn eigen huwelijk aanwezig te zijn. Vanwege een banning order die zijn bewegingsvrijheid sterk beperkte, moest hij binnen een week alweer terug zijn in Johannesburg.

Na de ceremonie keerde het bruidsgeselschap terug naar het huis van Columbus, waar vijf dagen lang onverminderd werd ge-

feestvoordat Winnie en Nelson afscheid namen en teruggingen naar Johannesburg.

Ze leefden maar heel kort onder hetzelfde dak. Nog geen twee jaar later moest Nelson vijf maanden de cel in, en kort na zijn vrijlating dook hij onder. In die korte periode – de enige periode dat vrienden en kameraden hen samen zagen totdat Nelson tientallen jaren later uit de gevangenis werd vrijgelaten – werd het verhaal dat Winnie en Nelson zelf gingen vertellen, dat van de machtige bekende man en de prachtige naïeve vrouw, eindeloos herhaald. Winnie was ‘even verlegen als mooi’, herinnerde een van Nelsons politieke bondgenoten zich jaren later. ‘Het was moeilijk haar te leren kennen omdat ze zo weinig zei.’ En wanneer Nelson en zijn vrienden gezellig bijeenkwamen voor een zondagse lunch in het huis van een witte kameraad ergens in een voorstad, trok Winnie zich in haar eentje terug met een stapel modebladen.

Nelson werd door heel wat mannelijke vrienden geplaagd, met een knikje en een begrijpende knipoog, omdat hij het blinde vuur van zijn begeerte volgde. Op een morgen toen de beschuldigten tijdens een onderbreking van het proces wegens hoogverraad buiten stonden te kletsen, knikte Moses Kotane, een kameraad van Nelson en medebeschuldigde, met zijn hoofd naar Winnie, die de rechtszaak vanaf de tribune had gevolgd.

‘Zo’n intimiderende en verleidelijke schoonheid past niet bij een revolutionair!’

zei hij tegen Nelson en barstte in lachen uit.

Jaren later bekritiseerde Nelsons geautoïserde biograaf hem voor de keuze van zijn tweede vrouw. Ze vormde een ‘exotisch contrast’ met zijn politieke leven, schreef de biograaf, en door voor opwinding te kiezen offerde hij iets anders op, iets wat hij misschien heel erg zou gaan missen in de moeilijke tijd die voor hem lag, want Winnie zou niet zorgen voor ‘het soort stabiele thuisbasis dat veel van zijn politieke vrienden iets vanzelfsprekends vonden’, en die hij hard nodig zou hebben wanneer een gevangenisstraf zijn zaken in de war zou sturen.

Deze beschrijving – van een gevierd man die stapelgek is op een meisje dat nog maar net adolescente af is, en van een onervaren jonge vrouw die overdonderd wordt door een machtige oudere man – is misleidend. De kale feiten zijn zonder twijfel waar. Nelson keek inderdaad om bij het zien van een mooie jonge vrouw aan de kant van de weg. En ze werden echt aan elkaar voorgesteld in een delicatessenwinkel op een middag vroeg in maart. Vele jaren later stond dit moment Adelaide Tambo nog levendig voor ogen. En ja, Nelson nodigde Winnie uit voor een lunch, want zijn kameraad Joe Matthews weet nog dat hij haar rond de middag ophaalde om haar naar Nelson te brengen. Maar de strekking van wat er tussen hen gebeurde is misleidend.

Veel later, in 1970, toen Nelson al zes jaar zat na zijn veroordeling tot levenslang, schreef hij Winnie een brief die voornamelijk over familiekwesaties ging.

‘Trouwens,’ voegde hij er bijna aan het einde van de brief aan toe, een à propos van helemaal niets, ‘laatst droomde ik dat je met je hele lichaam schudde tijdens een graci-

euze Hawaïaanse dans in het BMSC (sociaal centrum voor Bantoe-mannen). Ik stond aan de ene kant van de beroemde zaal met uitgestrekte armen klaar om je te omarmen toen jij naar me toe wervelde met die betoverende glimlach die ik zo vreselijk mis.’

Hij ging verder met het interpreteren van zijn droom:

Ik kan niet verklaren waarom dit tafereel zich zou afspeelen in het BSMC. Voor zover ik me herinner zijn we daar maar één keer samen gaan dansen – op de avond van Lindi’s huwelijksreceptie. De enige andere keer was het concert dat we in 1957 hadden georganiseerd toen ik jou het hof maakte, of jij mij. Ik weet nooit zeker of ik je eraan mag herinneren dat jij in dit opzicht het initiatief nam. Hoe dan ook, die droom bezorgde me een heerlijk moment. Als ik in mijn slaap moet dromen, doe dan een Hawaï voor mij.

Zo horen we jaren later terloops, als we meelesen in een brief tussen man en vrouw, dat het verhaal dat ze vertellen, niet alleen voor het grote publiek, maar ook voor henzelf – ‘Ik weet nooit zeker of ik je eraan mag herinneren,’ schrijft Nelson – niet waar is.

Een andere brief uit die tijd, van Nelson aan Winnie, geeft enig idee van wat er in werkelijkheid gebeurde tussen hen. Hij is geschreven in een ondoorgroondelijke code, want Nelson is zich ervan bewust dat de gevangenisautoriteiten en de veiligheidspolitie de brief lezen lang voordat die bij zijn vrouw aankomt.

Hij zit al zeven jaar vast. Winnie heeft hem een foto van haarzelf gestuurd, waar hij eindeloos naar heeft gekeken en door is betoverd. Zijn gedachten, zo vertelt hij haar, zijn

afgedwaald 'naar Hans St. waar een vriendin altijd in een blauwe bestelauto sprong & zichzelf bevrijdde van alle plechtige geloften die een verloofde aan haar aanstaande moet doen & onmiddellijk daarna naar een Olds stormde aan de andere kant van het blok met geloften die even lief als geruststellend zijn.'

Op Hans Street 76 zit de Helping Hand Club for Native Girls, het vrouwenpension waar Winnie woonde toen ze verkering had met Nelson. En de 'Olds' is natuurlijk Nelsons Oldsmobile. Winnie had niet alleen tegelijkertijd een relatie met Nelson en een andere man, ze zou, volgens Nelsons relaas, letterlijk heen en weer hebben gerend tussen de auto's van haar respectieve verloofden die beiden buiten op haar stonden te wachten.

Nelson herinnert zich ook 'de handigheid waarmee ze haar "avondstudie" in Chancellor House [het gebouw waarin Nelsons advocatenfirma kantoren huurde] manipuleerde & het mogelijk maakte om oude vrienden te ontvangen en aangenaam bezig te houden zodra de nieuwe onderweg waren naar de boksschool'.

Ook nu verbergt Nelson de betekenis van zijn verhaal voor spiedende ogen. Maar hij herinnert Winnie er duidelijk aan dat ze, wanneer ze haar avonden 'studerend' doorbracht in Nelsons kantoor, een andere minnaar ontving zodra hij naar de boksschool vertrok.

Ze leefden al zeven jaar niet bij elkaar toen Nelson deze brief schreef. Zijn vurige verliefdheid was nog gegroeid door de foto die Winnie hem had gestuurd – hij 'toont [...] de verpletterende schoonheid en charme die niet zijn afgenomen in de tien stormachtige jaren van ons huwelijk,' schreef hij

– en hij herinnerde zich hoe vrijpostig, hoe beheerst, hoe volslagen schandelijk ze zich gedroeg toen ze verkering hadden.

Trouwens, de andere verloofde, de man die in Hans Street in de blauwe bestelagen zat te wachten en Winnie in Nelsons kantoor bezocht wanneer Nelson in de boksschool was, heette Barney Sampson. Hij was iets ouder dan Winnie, stijlvol en zag er goed uit, en hij had geen druppeltje politiek bloed in zijn lijf. Toen Winnie hem vertelde dat ze met Nelson ging trouwen, probeerde Sampson, met zijn gebroken hart, zich van het leven te beroven met een overdosis pillen. Nelson bracht Winnie vliegenvlug naar het ziekenhuis waar ze aan Sampsons zijde kon zijn.

Dus de gedachte dat Winnie jong en naïef was toen ze met Nelson trouwde, een idee dat ze allebei sterk uitdroegen, is niet helemaal waar. Sterker nog, als we de biografische feiten van Winnies vroege jaren correct interpreteren, wordt het idee dat ze dom en verlegen was toen ze Nelson leerde kennen onaannemelijk.

Winnie was als kind gevormd in een wereld die nogal afweek van de onze. Het risico haar anachronistisch te duiden is groot. In dit opzicht hielp Winnie niet echt. Ze was zich ervan bewust dat haar publiek niets wist van het milieu waarin ze was opgegroeid en werkte heel wat misverstanden in de hand. Een van haar witte docenten op de school voor maatschappelijk werk waar Winnie had gestudeerd, beschreef haar als het equivalent van een 'dom blondje', dat alleen was geïnteresseerd in kleding en mannen en weinig anders. Niets is minder waar.

Als we Winnies jeugd op de juiste manier interpreteren, wordt het idee dat een man, ongeacht hoe machtig hij is, haar zou over-

donderen zeer twijfelachtig. Toen Winnie Nelson ontmoette was ze jong en mooi, maar ze was ook een uiterst serieuze jonge vrouw van wie een prestigieuze carrière niet alleen werd verwacht maar ook geëist. Ze was opgeleid voor de hoogst mogelijke vaardigheden die destijds binnen het bereik van een zwarte vrouw lagen.

Ook was ze niet onbekend met de avances van mannen die veel ouder en machtiger waren dan zijzelf. Haar herinnering dat ze totaal overrompeld werd door Nelsons telefoontje – wat kon zo'n man nu van mij willen? – is op zijn zachtst gezegd iets bezijden de waarheid. Tegen de tijd dat ze Nelson leerde kennen, had ze minstens een keer of vijf, zes te maken gehad met zulke toenaderingspogingen, stuk voor stuk vasthoudend, stuk voor stuk gedaan door niet zomaar invloedrijke mannen, maar door de méést invloedrijke mannen, zoals juristen, artsen en hooggeplaatste leden van verscheidene Xhosasprekende koninklijke families. En ze had een heel arsenaal aan verfijnde verdedigingstechnieken ontwikkeld tegen deze avances; ze had zich, omdat ze wel moest, snel elegante manieren eigen gemaakt om hen af te wimpelen.

Waarom hadden Nelson en Winnie een verhaal verzonnen dat niet helemaal klopte: een verhaal dat ze niet alleen aan de wereld vertelden maar ook aan zichzelf? Waarom zou Nelson dertien jaar nadat ze elkaar hadden leren kennen tegen Winnie zeggen 'ik weet nooit zeker of ik je eraan mag herinneren' om er vervolgens aan toe te voegen dat zij degene was die hém het hof maakte?

We moeten ons inleven in de seksuele mores van die tijd. Een getrouwd man, vooraanstaand, machtig en bijna veertig, die

achter een schoonheid van twintig aan zat: dat was misschien gewaagd, of zelfs aanmatigend geweest, maar het omgekeerde was absoluut een schandaal: een mooi meisje, nog maar amper volwassen, dat achter een getrouwde man aanzat. Mooie meisjes liepen niet te koop met hun seksuele begeerte, tenzij ze bereid waren om zich te laten brandmerken als oneerbaar.

Winnie en Nelson censureerden hun verhaal, zelfs als ze het aan elkaar vertelden, omdat Winnies rol destijds nauwelijks werd getolereerd. Nelson nam de last van de verleider op zijn brede schouders, omdat die daar grierlijker kon liggen.

Er was nog een reden waarom Winnie en Nelson dit verhaal vertelden: de woorden voor, sterker nog, de concepten ontbraken hun om de relatie te omschrijven die ze feitelijk aan het creëren waren. Daarom vertelden ze in plaats daarvan een verhaal dat niet deugde.

Nelson en Winnie hadden elkaar meer dan zes jaar voor de moord op John F. Kennedy leren kennen en konden dus niet weten – omdat dit nog niet eerder was vertoond – wat het voor elk greintje privéleven, elke vergoten traan, elk hartzeer, elke glimlach en elke lach, betekende om een dubbelleven te leiden, om uiterst persoonlijk te zijn en tegelijkertijd symbool te staan voor het collectieve leven van miljoenen mensen.

Hun begrip van het leven van Jezus, dat ze als kind volledig in zich hadden opgenomen, kwam nog het dichtst bij het doorgronden van dit fenomeen. Inmiddels stond Nelson uiterst sceptisch tegenover de christelijke doctrine, maar hij putte er niettemin rijkelijk uit. Toen hij vanuit de gevangenis naar Winnie schreef om haar duide-

lijk te maken dat elk gebaar van haar een les was voor haar volk, deed hij dit aan de hand van het verhaal van het proces tegen Jezus.

Tegen 1957 groeide Nelson steeds meer uit tot iemand die zich tot in zijn diepste vezels bewust was van zijn prestaties op het politieke toneel. Als zodanig was hij nooit met zichzelf alleen want zelfs tijdens zijn allerpersoonlijkste overpeinzingen was hij nog bezig te schragen wat hij nodig had voor zijn politieke leven.

Een van de belangrijkste aspecten van Winnies jeugd was dat de laatste twee generaties van vaderskant een nieuwe versie maakten van hun wereld en iedereen die erin vertoefde. De Madikizela's waren niet alleen maar vooraanstaande mensen, ze waren exemplarisch. Alles wat ze zeiden, alles wat ze deden stond symbool voor de nieuwe wereld die ze hadden geschapen. Winnie zelf was een spilfiguur in die exemplarische optredens. Ze was vertrouwd met het idee dat ze voor een publiek stond dat leerde zijn eigen leven te leiden door te kijken hoe zij haar leven leidde.

Hoewel ik het niet onomstotelijk kan bewijzen, is het dus zeer plausibel dat Nelson en Winnie een geestelijke verwantschap hadden toen ze elkaar ontmoetten. Ze begrepen allebei vaag, zonder de woorden ervoor te hebben, de pure kracht van hun verschijning als stel.

Het duurde niet lang voor de camera's van de fotojournalisten en de pennen van de tijdschriftenmakers naar hen en hun huwelijk werden getrokken. Dit was eind jaren vijftig, bijna twintig jaar voordat het apartheidregime de introductie van televisie in Zuid-Afrika toestond. We hebben het hier

niet over de oververzadigde berichtgeving over een privéleven zoals we die we vandaag de dag kennen. De mate van mediabelangstelling voor hun romance was echter voor die tijd ongebruikelijk. Toen ze samen naar een jazzclub gingen, verscheen hun foto de dag erna in *The World*. Kort daarna werden ze samen op de gevoelige plaat vastgelegd door een fotograaf van het tijdschrift *Drum*.

Het soort aandacht, en de omvang ervan, was niet ongewoon voor mensen uit de wereld van het entertainment en de sport: het was heel ongebruikelijk voor een politieke figuur. Nelson zag de betekenis ervan. De aanblik van hemzelf met Winnie vormde geen 'exotisch contrast' met zijn politieke leven; hij was uiterst politiek. Als er één man begreep dat de kracht van zijn politiek niet alleen school in de inhoud van wat hij zei maar ook in zijn verschijning op het moment dat hij het zei, dan was het Nelson wel. En als er één vrouw begreep dat hoe en met wie ze verscheen een weg baande naar het openbare leven, dan was het Winnie wel.

Ze hadden echter nog niet de ervaring om alle implicaties te doorzien van waar ze in verzeild raakten: ze kenden de gevaren ervan nog niet. Ze gooiden immers niet alleen hun verschijning in de publieke ruimte, maar ook hun leven. De gedachte dat het openbare leven misschien hun hele privéleven, elk brokje ervan, zou opslokken, kwam niet bij hen op. Ze gooiden zich in de maastroom van de geschiedenis en in een maastroom heeft niemand de controle over zijn reis.

Dit boek verschijnt in mei

Literaire non-fictie op zijn best.
De wording van de jonge M.C. Escher
tot wereldberoemd kunstenaar

‘Een
scheppend en
verreikend boek.’

– JAN VANTOORTELBOOM

NIÑA WEIJERS

Foto: © Fjodor Buijs

Niña Weijers schreef de romans *De consequenties* (2014) en *Kamers anti-kamers* (2019), dat op de shortlist van de BNG Bank Literatuurprijs stond. Haar debuut werd bekroond met de Anton Wachterprijs, de Lucy B. en C.W. van der Hoogtprijs, de Opzij Literatuurprijs en de publieksprijs van de Gouden Uil. Haar essaybundel *Zelf doen* stond op de shortlist van de Boekenbon Literatuurprijs 2022.

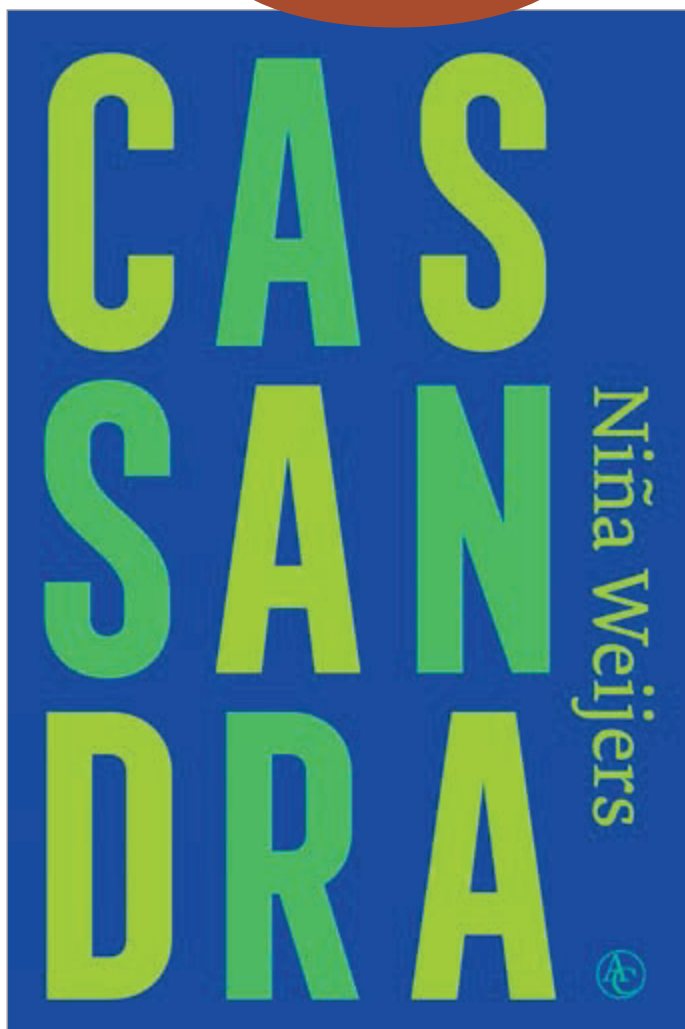
CASSANDRA

Cassandra in het kort:

Als Niña Weijers als gast-schrijver in Almere verblijft raakt ze geïntrigeerd de onopgeloste moord op de 17-jarige Cassandra. Ze sprak uitgebreid met het politieteam, dat al ruim 12 jaar onvermoeibaar op zoek blijft naar aanwizingen; met familie en vrienden, die nog altijd hopen op antwoorden; met bewoners van Almere, die leven in de lange nasleep van het gebeure.

Hoe meer ze zich vastbeet in het verhaal van Cassandra, hoe meer ze werd geconfronteerd met haar eigen rol als schrijver. Is 'een goed verhaal' altijd een excuus om te schrijven over het leed van anderen? Waarom zijn het altijd weer de verhalen over dode vrouwen en meisjes die onze aandacht vasthouden? Laverend tussen reportage en essay buigt Niña Weijers zich over de verhalen en vragen waarmee ze zich geconfronteerd ziet.

DE MYSTERIEUZE
MOORD OP
CASSANDRA

Over eerder werk van Niña Weijers:

'Tintelt van ambitie en borrelt van boeiende gedachten.' ●●●● – NRC Handelsblad

NIÑA WEIJERS

Niña Weijers brak internationaal door met haar roman *De consequenties*. In haar nieuwe boek duikt ze in de onopgeloste moord op de 17-jarige Cassandra. ‘Ik werd er nieuwsgierig naar. Naar wat er gebeurd was, maar vooral ook naar wat het had gedaan met nabestaanden en betrokkenen.’

1. Met welke auteur (dood of levend) zou je graag in gesprek willen gaan?

Met Rachel Cusk, een goede schrijver, die voortdurend nieuwe paden bewandelt in haar boeken. Ze brak door met haar fenomenale *Outline*-trilogie, die allerlei vertelconventies op de schop gooit en daadwerkelijk iets nieuws doet. Het voelde totaal bevrijdend om dat te lezen. Cusk is ook een denkende schrijver. Of ze nu romans, memoires of essays schrijft, dat denken zit overal in en voelt altijd vanzelfsprekend. In haar laatste roman, *De tweede plaats*, zitten denkende passages die totaal uit de hand lopen en soms nauwelijks meer te volgen zijn – maar op een goede manier. Met Cusk zou ik willen praten, niet alleen omdat ik haar goed vind, maar omdat ik denk dat zij een schrijver is die haar werk belichaamt. Die zijn altijd het interessantst. Lucky me: op 12 maart mag ik haar interviewen bij Winternachten in Den Haag.

2. Waar lees je het liefst?

Aan mijn eettafel, terwijl ik boterhammen eet. Als tiener had ik altijd enorme honger. Ik kon er dan vreselijk naar verlangen om thuis, na schooltijd, een grote stapel boterhammen met kaas en chocoladepasta te beleggen en die dan lezend op te eten. De twee soorten honger, naar boterhammen en letters, vermengden zich met elkaar, en zijn sindsdien verbonden gebleven. Lezen is eten!

3. Wat was in je jeugd jouw favoriete kinderboek?

Alles van Tonke Dragt, vooral *Ogen van tijgers* en *Torenhoog en mijlenbreed*. Die boeken zijn zeer mysterieus en onderschatten kinderen niet – eerder het tegenovergestelde. Dat ik er lang niet alles van begreep, droeg en draagt alleen maar bij aan mijn bewondering. Het is een grote misvatting om te denken dat verhalen voor

kinderen of jongeren zich 'dicht bij hun belevingswereld' moeten bevinden. Juist niet. Vooral als je jong bent lees je om te ontsnappen.

4. Wat is de beste openingsscène in een roman?

De eerste scène die in me opkomt, is de openingsscène van Ian McEwans *Enduring Love*, waarin een verschrikkelijk ongeluk met een luchtballon plaatsvindt. De verteller is een van de betrokkenen, en beschrijft minutieus wat er van seconde tot seconde gebeurt. Maar tegelijk zoomt hij uit en reflecteert hij, niet alleen op de gebeurtenissen, maar ook op wat het betekent om ze te omschrijven. De scène is spannend, beeldend, omineus. Een schoolvoorbeeld van hoe het moet.

5. Op basis van wat voor criteria koop je een boek?

Intuïtie. Ik lees overal over boeken, ben graag in boekwinkels, praat met allerlei mensen over boeken.

Maar toch is een boek kopen (en besluiten het te gaan lezen, wat weer iets anders is) een mysterieuze aangelegenheid. Soms is het de titel, soms het omslag, of de tekst op de achterflap, maar meestal kan ik niet zo duidelijk aanwijzen wat het precies is. Overigens koop ik ook weleens boeken níét, puur en alleen omdat ik ze zo leuk vind uitgegeven.

Ik wilde die mensen recht doen, maar de dingen ook opschrijven zoals ik ze zag.

6. Aan welk boek kom je maar niet toe om te lezen?

De meeste. Ik wil heel graag Proust lezen, en George Eliots *Middlemarch*.

7. Wat doe je als je helemaal vastloopt tijdens het schrijven?

Douchen, al is dat in deze tijd een minder onschuldige bezigheid geworden. Maar douchen helpt enorm.

8. Hoe is het idee van Cassandra ontstaan?

Toen ik gastschrijver werd in Almere, dacht ik: ik wil een boek schrijven dat helemaal buiten mijn comfortzone valt. Almere was zo'n gekke, en voor mij niet voor de hand liggende plaats om te gaan wonen. Die misplaatstheid (als ik het zo kan noemen: uiteindelijk voelde Almere wel degelijk als een soort thuis) wilde ik weerspiegelen in mijn schrijven. Ik wilde bovendien echt de stad in, met mensen in gesprek, niet alleen achter mijn tafel zitten met mijn laptop. Min of meer toevallig stuitte ik op de zaak van Cassandra. Veel Almeerders bleken zich die goed te herinneren, en ik werd er nieuwsgierig naar. Naar wat er gebeurd was, maar vooral ook naar wat het had gedaan met nabestaanden en betrokkenen.

9. Wat was het moeilijkste moment tijdens het schrijven van Cassandra?

Ik wilde me committeren aan de werkelijkheid, geen dingen verzinnen. Wat niet betekent dat ik niet aan de haal ben gegaan met de werkelijkheid: ik kwam er al gauw achter dat mijn blik zeer bepalend zou zijn voor het verhaal. Omdat ik geen journalist ben, maar een romanschrijver, en als romanschrijver in andere dingen geïnteresseerd ben dan een journalist. En ook omdat Cassandra's verhaal bijna volledig bestaat uit losse eindjes: van een definitieve versie is op geen enkele manier sprake. Tegelijk had ik voortdurend te maken met echte mensen, die me hun verhalen toe-

vertrouwen. Ik wilde die mensen recht doen, maar de dingen ook opschrijven zoals ik ze zag. Die spagaat is uiteindelijk een belangrijk thema geworden in het boek.

10. Is er een zelfbedacht personage dat je niet meer loslaat?

Nee. Ik laat mijn boeken, en mijn personages, los wanneer het werk is gedaan. Een afboek is, voor de schrijver ervan, een dood boek.

Het nieuwe boek van Niña Weijers, Cassandra, verschijnt in augustus/september 2023

SHORTLIST DE BOON 2023

‘Mohamed Mbougar Sarr zet alles op het spel in een zinderende totaalroman. Elke zin, elke scène doet ertoe in deze lichtende, weergaloze roman van een groot literair talent.’

★★★★★ – DE VOLKSKRANT

‘Een roman met een duizelingwekkende kracht [...] van de jongste winnaar van de Prix Goncourt sinds 1976.’

– THE GUARDIAN

MILIO VAN DE KAMP

Foto: © Fjodor Buis

Milio van de Kamp (1991) is socioloog en werkzaam als universitair docent aan de UvA. In 2022 werd hij verkozen tot FMG Docent van het Jaar. Opgegroeid in armoede geeft hij een unieke, persoonlijke blik op maatschappelijke ongelijkheid. Eerdere stukken over kansenongelijkheid en armoede zijn onder andere verschenen in *de Volkskrant* en *Het Parool*.

MISSCHIEN MOET JE IETS LAGER MIKKEN

Misschien moet je iets lager mikken in het kort:

In het huis waarin Milio van de Kamp opgroeit is regelmatig geen licht of warm water en in de buurt waar hij woont is criminaliteit aan de orde van de dag. Toch lukt hem uiteindelijk wat zovelen niet lukt: ontsnappen uit armoede. Hoewel zijn docent hem adviseert 'iets lager te mikken', slaagt hij erin vanuit het vmbo de universiteit te bereiken. Maar de sociale stijging komt niet zonder offers.

In *Misschien moet je iets lager mikken* vertelt Milio aan de hand van zijn eigen ervaringen over de impact van armoede en kansenongelijkheid. Vervreemding van je familie, je nergens volledig thuis voelen, hoge schulden, depressie. Steeds weer loopt hij tegen de stigma's rondom armoede aan. Dit boek legt glashelder de complexiteit van maatschappelijke ongelijkheid bloot. Het is geen lofzang op het idee dat je alles kunt bereiken, mits je hard genoeg je best doet. Wél is het een erkenning van de onvoorstelbare veerkracht van mensen die van jongs af aan geconfronteerd worden met hun ongelijke startpositie in het leven.

EEN PERSOONLIJK EN
RAUW VERHAAL OVER DE
IMPACT VAN
KANSENGELIJKHEID

VOOR LIEFHEBBERS VAN
DE DOCUMENTAIRESERIE
KLASSEN

MISSCHIEN MOET JE IETS LAGER MIKKEN

IK HEB SCHIJT

Ik schaamde me dat ik het niet eens had weten vol te houden op het vmbo-t. Alles 'onder' het vmbo-t wordt namelijk gezien als de afvoer van het onderwijs. Dat zijn volgens het stereotype de domme kinderen met weinig toekomstperspectief. Kinderen waar we liever niet naar omkijken. Vanuit deze schaamte vertelde ik aan mijn vrienden dat ik een speciaal traject zou gaan volgen. Een niet bestaand vmbo-t-vakkenpakket op een vmbo-k-school. Ik hoopte daarmee mijn reputatie nog enigszins in stand te houden.

In 2007 zat ik in de derde of vierde klas van het vmbo-kader. Het was een roerig jaar rondom mijn middelbare school. Er hing al een paar maanden een bijna tastbare spanning in de wijk. Ik zag meer ruzies, meer dreigementen en vooral meer politie. Die leek zich, als reactie op de stijgende criminaliteitscijfers in de wijk, harder op te stellen. We werden vaker aangesproken en de agenten duldden minder tegenspraak. Je hoefde maar één verkeerde opmerking te maken of je kreeg de strenge waarschuwing dat ze je 'ook wel even op het bureau konden spreken'.

Ergens eind oktober escaleerde het volledig. Het verhaal ging rond dat een jongen uit de buurt, begin twintig, vond dat hij onterecht was aangesproken door een agent en dat hij aangifte wilde doen op het poli-

tiebureau, op steenworp afstand van mijn school. De jongen leed aan schizofrenie en had vlak daarvoor in een psychiatrisch ziekenhuis gezeten. Hij was twee dagen onder toezicht op verlof en op de tweede dag ontsnapte hij aan het oog van zijn begeleider. De jongen liep het politiebureau binnen, sprong over de balie en viel twee agenten aan met een mes. Een agente werd daarbij in haar rug en nek gestoken. De jongen werd door agenten ter plekke doodgeschoten.

Na jaren van verwaarlozing van de wijk, groeiende armoede als gevolg van neoliberaal beleid en etnisch profileren door de politie, was dit de druppel voor veel mensen, met name jongeren. Eerst gingen er vragen rond tussen buurtbewoners. Waarom werd deze jongen doodgeschoten? Waarom kon deze jongen ontsnappen aan zijn begeleider? De antwoorden bleven uit. Een paar dagen later kwamen jongeren in opstand.

Geïnspireerd door Parijse jongeren uit de Franse banlieues, die het jarenlange onrecht en de dood van een aantal jongeren een paar maanden eerder hadden beantwoord met rellen, werden in de wijk dagenlang auto's in de fik gestoken, agenten bekogeld met stenen en werden de ramen van het politiebureau ingegooid. Als reactie hierop ging de buurt op slot. Er stonden ME-busjes op elke hoek van de straat.

Dagenlang keek ik verbijsterd uit het raam van het klaslokaal. Geschreeuw van politieagenten en jongeren en een uitgebrande au-

to vulden de straat. Het was een van de weinige keren dat ik me echt onveilig voelde in de buurt. Niet door de rellende jongeren, maar door de politie, die je zonder blikken of blozen wilden fouilleren of tegen je schreeuwde dat je een andere kant op moest lopen.

Toch weerhielden de spanningen en ME-busjes mij en mijn vrienden er niet van om ons dagelijkse pauze-ritueel uit te voeren. We hadden inmiddels een vaste vriendengroep, bestaande uit ongeveer zes jongens. Geen van ons was onderdeel van de middenklasse en al deden we ons voor als rijk door van onze maandelijkse Albert Heijn-bijbaansalarissen een nieuwe merktrui te kopen, thuis hadden we allemaal moeite met rondkomen en waren schulden ons referentiekader.

Een paar deuren van onze school zat een Turkse bakkerij, die broodjes döner verkocht voor 2,50. Mijn vrienden en ik konden dit niet betalen en dus hadden wij een paar weken eerder een deal gesloten. We vroegen de bakker hoeveel we moesten betalen voor een broodje döner zonder vlees. Voor 1 euro kreeg je een wit bolletje met ijsbergsla, knoflooksaus en sambal. Dit aten we maandenlang tijdens elke pauze. Onze blikjes B-merk frisdrank kochten we bij de Lidl op het plein omdat de Turkse bakker 1,50 vroeg voor een blikje Coca-Cola.

Al wandelend naar het plein luisterden we ‘Ik Heb Schijt’ van Appa en Sjaak op onze telefoons: ‘Ik heb schijt, Appa heeft schijt, de staat heeft schijt dus de straat heeft schijt.’ We luisterden dagelijks tientallen keren naar het nummer. Het was ons levenslied, een smartlap van de straat. In tegenstelling tot veel andere artiesten en po-

litici begrepen Appa en Sjaak ons volledig. We spraken dezelfde taal en deelden dezelfde mentaliteit. Het feit dat er zelfs Kamervragen werden gesteld over het nummer bewees voor ons des te meer dat de overheid werkelijk niets om ons gaf. Hoezo maken ze zich druk om teksten in plaats van armoede? Appa was, zoals de titel van zijn album dat in hetzelfde jaar uitkwam, een straatfilosoof. Wij hadden nog nooit van Plato of Socrates gehoord. Alhoewel, ik kende wel een Socrates, maar dat was de Braziliaanse voetballer die furore maakte in de jaren tachtig. De grote filosofen waar onze leeftijdsgenoten op het vwo inmiddels druk over aan het discussiëren waren, gingen aan ons voorbij. Wij hadden niet de luxe om te filosoferen, we moesten overleven. Artiesten zoals Appa en Sjaak gaven ons de woorden voor onze gevoelens en lieten ons zien dat we hier niet alleen in stonden.

Vlakvoor het plein liepen we langs een ME-busje gevuld met agenten. Ik wierp een blik naar binnen en keek per ongeluk een agent recht in de ogen. Hij keek terug met een boze, neerbuigende blik, één die zei dat ik niets verkeerd moest uithalen. En dat hij er geen probleem mee zou hebben om ons allemaal neer te knuppelen als het moest. Ik kreeg een knoop in mijn maag en keek snel weg. Voor veel mensen dient de politie als bescherming, een instantie die ze kunnen vertrouwen en die gerechtigheid biedt. Voor mij en mijn vrienden was, en is, dit niet zo. Van talloze keren onnodig gefouilleerd worden tot de agenten die mijn vader oppakten tijdens ons zeldzame dagje uit, ik zal nooit een positief beeld hebben van de politie.

We kwamen aan op het plein. Het was oud en lelijk grijs, niet zoals pleintjes in Amsterdam-Zuid met hun mooie bankjes en

groene perkjes. Hier werd het grootste gedeelte van de ruimte gevuld door een parkeerplaats. De rest was kaal beton.

We vervolgden onze weg naar de Lidl toen we werden aangesproken door een cameraman, vergezeld door een journalist met een NOS-microfoon in zijn hand. Vriendelijk vroegen ze of ze ons even mochten interviewen over de recente gebeurtenissen in de wijk. Normaal zouden we dit nooit doen, we wisten immers hoe de media te werk gingen. Het enige dat ze doen is wijken zoals de onze in een kwaad daglicht stellen, neerkijken op mensen uit de arbeidersklasse en mensen als Wilders de ruimte geven om islamofobe en racistische uitspraken te doen. Toch voelden wij als groep een kans, een kans om de wijk in een positief daglicht te stellen en nuance aan te brengen in de manier waarop de media de rellen in de wijk portretteerden.

Eén van mijn vrienden nam het woord. Ruim vijftien minuten lang hebben we met de journalist staan praten. Het was een kwartier vol sturende vragen als 'maar vind je ook niet dat de rellen te ver gaan?' en 'hoe moeilijk is het om te wonen in deze wijk?' Mijn vriend liet zich niet uit de tent lokken. Hij pareerde de vragen en reageerde met nuance door te stellen dat het kleine groepen jongeren waren die niet de wijk zelf representeren, en dat ook de politie een rol speelde in het oplaaien van de rellen, door jongeren die niets te maken hebben met de onrust onnodig hard aan te pakken.

Gedurende het interview viel het ons op dat de cameraman constant zenuwachtig om zich heen keek. Hij had de zware, dure camera op zijn ene schouder en een laptop-tas over zijn andere schouder hangen. Ons vermoeden was dat hij bang was om be-

roefd te worden. Aan het eind van het interview maakte een van mijn vrienden een grapje door 'hou je laptop wel dicht bij je, hè!' te roepen naar de cameraman.

Tevreden liepen we terug naar school. Inmiddels waren we te laat voor de les maar dat kon ons niets schelen. We hadden iets goeds gedaan voor de wijk en iedereen mocht trots op ons zijn. De rest van de dag vertelden we aan iedereen die het wilde horen over onze goede daad, van medeleerlingen tot docenten en de conciërge. We gingen met een goed gevoel naar huis en voor het eerst in ons leven waren we van plan om naar het achtuurjournaal te kijken.

Eenmaal thuis voor de tv wachtten we met spanning op het nieuwsitem over de wijk. Het trotse gevoel zakte in mijn schoenen toen ik zag dat het enige fragment uit het interview dat getoond werd, de grap van mijn vriend was: 'Hou je laptop wel dicht bij je hè!'

Dit is het exacte moment dat ik leerde wat 'framing' was. De manier waarop media een fragment dusdanig selecteren dat zij de interpretatie van kijkers sturen. De NOS vond het niet interessant om nuances aan te horen over de wijk, ze kwamen niet om ons verhaal te halen, ze kwamen hun eigen verhaal bevestigen.

De volgende dag waren we niet erg populair. Mensen in de buurt en schoolgenoten hadden, aangespoord door ons, massaal naar het journaal gekeken en ze waren teleurgesteld dat we niet beter op onze uitspraken hadden gelet. We hadden moeten weten dat framing dagelijkse kost was in dit soort wijken. We waren te naïef geweest.

Achteraf vind ik deze dag veelzeggend. Het is moeilijk te omschrijven hoeveel mentale

energie het elke dag kost om in een kansarme wijk te wonen. Los van alle stress en zorgen die je dagelijks ervaart moet je elk woord dat je uitspreekt tegen mensen met autoriteit, zij het de politie, de belastingdienst of de media, zorgvuldig wegen. Fouten kun je je niet permitteren. Een grapje over een laptoptas draagt bij aan het onterechte narratief dat je in kansarme wijken op elk moment van de dag beroofd kan worden, wat weer bijdraagt aan het legitimeren van zaken als etnisch profileren en politie-geweld.

Volgens de invloedrijker wetenschapper Loïc Wacquant komt dit gevoel deels voort uit wat hij noemt 'territoriale stigmatisatie'. De wijk heeft een lage positie binnen de stedelijke hiërarchie en daar komt een slechte reputatie uit voort. Er ontstaat een stereotype beeld van de wijk, bijvoorbeeld dat het er gevaarlijk is. Volgens de theorie wordt dat geïnternaliseerd en leidt het tot een lager zelfbeeld bij de bewoners. Alle inwoners zijn zich bewust van de reputatie van de wijk.

Het is echter belangrijk om nuance aan te brengen als we kijken naar de internalisering van stereotypingen. Het grootste deel van de mensen in kansarme buurten verzet zich tegen het stereotype beeld dat bestaat over hun wijk. Die drang tot verzet was juist de reden dat we in eerste instantie met de NOS in gesprek gingen: we waren het niet eens met het narratief dat werd geschetst en wilden daar verandering in brengen.

Veel wetenschappers die schrijven over sociale cohesie in kansarme wijken gaan hier dan ook de mist in. Kansarme wijken worden vaak geportretteerd als plekken waar mensen een laag zelfbeeld hebben en waar

weinig sociale cohesie is als gevolg van de negatieve stigma's. Onze ervaring laat juist zien dat er een hele sterke sociale cohesie bestaat binnen dit soort wijken. Alle buurtbewoners waren zich bewust van het stigma van de buurt. Dit idee werd verder geïllustreerd door oudere buurtbewoners, buurtvaders en -moeders die in navolging van de rellen vreedzame protesten organiseerden en dagenlang de straten patrouilleerden om te voorkomen dat de jongeren opnieuw zouden rellen. De buurt stond op om de sociale orde terug te brengen. Als je het mij vraagt zijn er weinig betere voorbeelden van sociale cohesie dan dit.

Mijn aanvaring met de NOS heeft ervoor gezorgd dat ik altijd sceptisch ben en moeite heb met de media. Door dit soort ervaringen zal ik me altijd meer verbonden voelen met mensen zoals Appa en Sjaak. Ook zij zijn niet altijd even genuanceerd, maar ze staan tenminste wel voor mij.

MISSCHIEN MOET JE IETS LAGER MIKKEN

Het laatste jaar op school ging gepaard met de typische chaos die ik had leren verwachten. Tijdens de eerste les van het schooljaar werd ons verteld dat we het idee van een eindfeest beter uit ons hoofd konden zetten, omdat ze nog altijd geen veiligheid konden garanderen. Drie jaar eerder werd er namelijk tijdens het eindfeest een jongen neergestoken. Omdat er geen budget was voor beveiliging of andere maatregelen besloot de school het gehele feest maar af te schaffen. Niemand van ons keek op van het verhaal, sterker nog, we lachten bij de gedachte: neergestoken worden op een

schoolfeest. Dat was absoluut het domste scenario om in neergestoken te worden.

Ik vond het niet erg dat we geen eindfeest zouden hebben. Mijn gedachtes waren bij de universiteit. De wens om te gaan studeren was niet lang daarvoor ontstaan. Mijn moeder en ik zaten op de bank en keken een film waarin één van de personages afstudeerde. Op een stralende lentedag kwamen alle studenten in hun zwarte gewaden bijeen, hielden speeches en sloten de ceremonie af door gezamenlijk hun hoeden de lucht in te gooien.

Mijn moeder draaide zich naar mij om en vroeg: 'Weet jij eigenlijk wat je later wilt worden?' De vraag overviel me. Ik leefde van dag tot dag en had nog niet eens nagedacht over mijn vervolgopleiding. Ik antwoorde dat ik het nog niet wist. Mijn moeder haalde haar schouders op, zei 'o, oké' en draaide zich weer richting de tv. Toch bleef de vraag de rest van de dag aan me knagen, waarom had ik hier nog nooit over nagedacht? Na lang piekeren schoot het me ergens rond een uur of twee 's nachts te binnen: ik wil psycholoog worden. Geen idee hoe ik daartoe kwam. Mijn vermoeden is enerzijds omdat ik graag mensen wilde helpen en anderzijds (en deze theorie ligt meer voor de hand dan de eerste) vond ik het een stoer idee dat ik ooit zou kunnen zeggen dat ik een psycholoog ben. De status die gekoppeld is aan de titel maakte het voor mij de ultieme prestatie in het leven.

Op de schoolcomputer zocht ik uit hoe ik naar de universiteit zou kunnen gaan. Ik moest mbo-niveau 3 doen, daarna niveau 4, dan het hbo en dan zou ik toegelaten kunnen worden op de universiteit. Het was een

uitdaging ter grootte van de Himalaya maar ik besloot dat ik het moest doen. Terugkijkend was het een manier om mezelf perspectief te geven. Ik wist dat ik met mijn middelbareschooldiploma gedoemd was om in grote lijnen hetzelfde leven te leiden als mijn moeder en wilde dit koste wat het kost voorkomen. Hoe ver weg (en onrealistisch) het doel ook was, het gaf me het kleine beetje houvast waarnaar ik zo verlangde. Aan het eind van de les had ik mijn route uitgestippeld (en, tot grote irritatie van mijn docent, verder niets aan mijn opdracht gedaan). Mijn masterplan was geboren.

Na de pauze kregen we Nederlands. De docent was een oudere vrouw genaamd mevrouw Pinas. Ze naderde haar pensioen en ze wist goed hoe ze een klas moest managen. We hadden respect voor haar en in ruil daarvoor kregen we respect terug. 'Goedemiddag dames en heren,' opende ze, 'fijn om u allen weer te zien vandaag. Omdat u nu in uw laatste jaar zit gaan we beginnen met iets anders dan normaal. We gaan een toekomstplan maken.' De timing kon niet beter en ik begon vol inspiratie mijn masterplan op papier uit te werken.

Mevrouw Pinas liep langzaam alle tafels af en ik kon niet wachten tot ze bij mij aan zou komen, zodat ik haar elk detail van mijn plan kon uitleggen. Eenmaal bij mijn tafel stelde ze me dezelfde vraag die mijn moeder een paar weken eerder had gesteld: 'Wat wil jij later worden, Milio?' 'Nou, mevrouw,' zei ik met een glimlach, 'ik zou later wel naar de universiteit willen gaan en psycholoog worden.' Ze bleef een paar seconden stil, alsof ze haar woorden zorgvuldig aan het wegen was. 'Misschien,' antwoordde ze, 'moet je iets lager mikken.'

Ze deed nog een poging me gerust te stel-

len: 'Maar er zijn ook heel veel andere dingen die je kunt doen.'

Ik staarde naar mijn plan en gaf haar geen reactie, ik wilde niets meer horen.

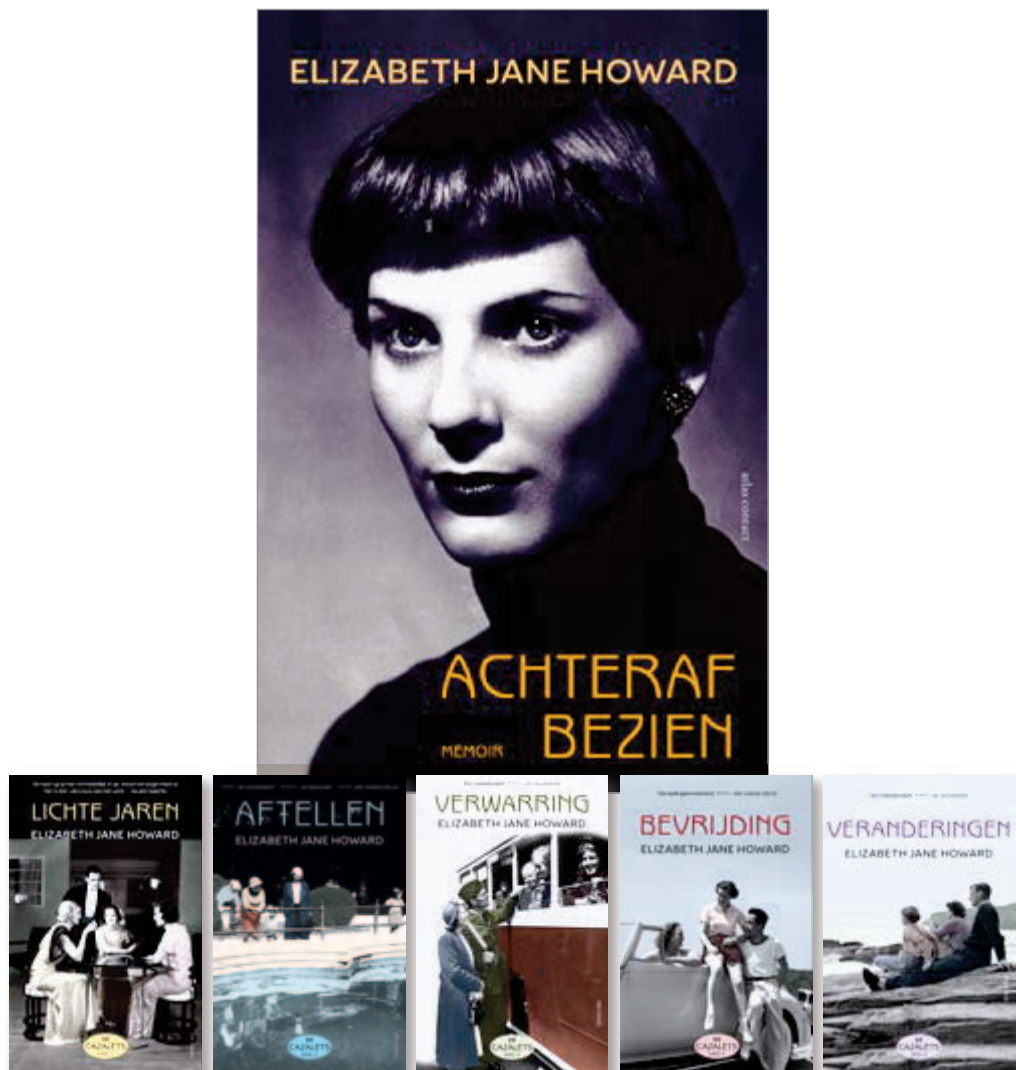
Het meest pijnlijke van het moment was niet eens de uitspraak zelf, maar de manier waarop het werd gebracht. Het kwam niet voort uit venijn en ik durf ook te zeggen dat ze mij die stap gunde. Ze zei het omdat ze verdere teleurstelling wilde voorkomen. Ze was er, net als vele anderen, van overtuigd dat ik het op de universiteit nooit zou red- den. Daarin schulde meteen het meest

pijnlijke element van kansenongelijkheid; het ligt altijd bedolven onder een deken van goede intenties.

In de maanden daarna liet ik mijn master- plan los. In mijn ogen was de docent de expert en als mevrouw Pinas dacht dat ik het niet zou kunnen, moest het wel kloppen. Ik kende niemand die naar de universiteit was gegaan, dus was er ook niemand die mij een ander perspectief kon geven of me ervan kon overtuigen dat ik het wel zou kunnen.

Dit boek verschijnt in mei

OVER HET TURBULENTE LEVEN VAN DE BRILJANTE SCHRIJVER VAN DE CAZALET'S

Over De Cazalets:

‘Hoe kan het dat ik na ruim tweeduizend pagina’s nog steeds geen genoeg krijg van de beslommeringen van de Cazalets?’

– de Volkskrant

‘Howard laat een carrousel van personages om beurten aan het woord, met intelligentie, nuchterheid én gevoel voor tragiek.’

★★★★★ – AD Magazine

‘Verveelt geen moment.’ ●●●● – NRC Handelsblad

ELIZABETH JANE HOWARD

ACHTERAF BEZIEN

Achteraf bezien **in het kort:**

Achteraf bezien is een eerlijk, onverschrokken verslag van het leven, de liefdes en de literaire ontwikkeling van de briljante schrijfster van *De Cazalets*. Met de meeslepende pen van een romanschrijfster onthult Elizabeth Jane Howard de vrienden, familie en minnaars waardoor ze is gevormd – en soms meegesleurd. Daarbij laat ze zien hoe nauw verweven geliefde werken als *De Cazalets* zijn met haar eigen levensverhaal.

Over *Achteraf bezien*:

‘Moedig, onthullend, rauw: wát een verhaal.’ – *The Independent* on *Sunday*

Foto: © Michael Trevillion

Elizabeth Jane Howard (1923-2014) is een van de grootste schrijvers van het naoorlogse Engeland, haar briljante romans werden vaak overschaduwd door haar turbulente privéleven. Van Howard verscheen de vijfdelige reeks *De Cazalets* *Lichte jaren*, *Aftellen*, *Verwarring*, *Bevrijding*, *Veranderingen* en de romans *Welbeschouwd* en *Een heerlijke tijd*. Van haar werk in Nederlandse vertaling zijn er inmiddels meer dan 120.000 exemplaren verkocht.

ACHTERAF BEZIEN

3

Toen ik bijna negen was, in 1932, kreeg ik niet langer les van juffrouw Kettle en ging ik naar de Francis Holland School in Graham Street, in de buurt van Sloan Square, wat vanaf Notting Hill Gate een lange rit met bus 46 was. De school – ik geloof dat er ongeveer vierhonderd op zaten waren – leek me enorm groot en rook naar boenwas, rundvleespastei met aardappelpuree en gym schoenen. Ik kan me niet herinneren dat ik bijzonder bang was om naar school te gaan en mijn eerste week verliep zonder problemen. Juffrouw Kettle had me het basisonderwijs uitstekend bijgebracht – in sommige opzichten zelfs te goed, zo bleek, want na de eerste week werd ik een klas hoger gezet, waar iedereen een jaar ouder was dan ik, en toen begon mijn ellende.

Ik was verlegen en hield verschrikkelijk veel van mijn moeder, wat naar mijn gevoel niet wederzijds was en wat de familie ziekelijk vond. Ik geloofde in elfjes en was dom genoeg om dat bekend te laten worden. Mijn opa nam eens per jaar op school het muziekexamen af, en hoewel ik daarover zweeg, deed het schoolhoofd dat niet, en ze verwees doorlopend naar mijn muzikale connecties en talent – dat niet bestond – wat de vijandigheid van de klas nog verder aanwakkerde.

Hoe wordt iemand een pestkop en hoe worden de slachtoffers geselecteerd? Daar had ik destijds geen idee van. Ik wilde al te graag in de smaak vallen en had behoorlijk

wat ervaring met het falen daarin. Ik was een mislukte pluimstrijker. Zo iets kan elke pestkop aansporen en dat deed ik ook zonder meer. De klas, aangevoerd door drie leiders, organiseerde zich tot een team om me een miserabel leven te bezorgen. Ze waren met hun veertien en lieten niets aan het toeval over. Ze verstopten mijn boeken of morsten er inkt op. Ze sloten me op in de wc zodat ik te laat kwam voor de dagopening of de lessen. Ze strooiden zout over mijn hele lunch zodat ik die niet kon opeten. Tijdens de ochtendpauze van tien minuten haakten ze vaak hun armen in elkaar en renden ze in paren tegen me op. Ze verdraaiden regelmatig mijn rechterpols zodat het moeilijk en pijnlijk was om te schrijven, en behalve deze praktische kwellingen staken ze ook de gek met me en lachten ze me uit. De praktische aanvallen betekenden, onder andere, dat ik een groot aantal slechte cijfers verzamelde en heel impopulair werd bij de leerkrachten. Ik was negen; de oudste meisjes op school waren achttien. Ik was vijf dagen per week zeven uur per dag op school gedurende zevenendertig weken per jaar, en aangezien je als klas de school doorliep, leek alles erop te wijzen dat deze situatie nog negen jaar zou voortduren.

Ik moest hard werken. Na de zeven uur op school was er een lange busrit en wandeling naar huis, waar ik een halfuur viool en een halfuur piano moest spelen, plus minstens een uur huiswerk moet maken voordat ik naar bed ging.

Het kwam niet in me op dat ik kon ont-

snappen – aan het geplaag, zoals het werd genoemd, of zelfs aan de school. Ik zag tegen elke dag op, maar verdroeg alles moedeloos, verlaagde me niet tot klikken in het openbaar – waarvan ik thuis had geleerd dat daar geen sprake van kon zijn – maar verhieft me evenmin tot een vorm van doeltreffend verzet. Op een keer, toen ik zo was getergd dat ik mijn angst vergat, ging ik achter hen aan en wist ik drie van hen te pakken voordat een enorm Canadees meisje, dat twee jaar ouder was dan ik, mijn armen op mijn rug draaide en me een knietje in mijn buik gaf.

Op een dag kwam het schoolhoofd ons lokaal binnen en ze zei: ‘Mij is ter ore gekomen dat jullie een van jullie klasgenoten pesten en ik wil graag dat jullie opstaan en haar naam noemen.’

Het was even stil en toen stond iemand op en zei: ‘Jane Howard.’

Gedurende een gelukkig ogenblik dacht ik dat ik zou worden gered, maar nee.

‘O.’ Ze leek van haar stuk gebracht. ‘Dat was niet het meisje dat ik bedoelde.’ Er was twee weken geleden een nieuwe leerling bij gekomen: een bleek, nogal dik meisje dat stonk. Ze was vrijwel zodra ze er was ook een doelwit geworden, en ik herinner me mijn beschaamde opluchting toen dit betekende dat er minder aandacht aan mij werd besteed. Ik deed niet mee aan het pesten, maar ik verdedigde haar evenmin. Het schoolhoofd wees ons allemaal terecht over ons gedrag, waarschuwde dat er straf zou volgen als we hiermee doorgingen en beende het lokaal uit. De klas heeft Eleanor niet meer gepest, maar verdubbelde de aanvallen op mij.

Ziekte was mijn enige manier om te ontsnappen, en omdat ik vatbaar was voor

chronische keelontstekingen en tussen de middag vaak niet at, was dat niet moeilijk te bewerkstelligen. Er werd verordonneerd dat ik het hele zomersemester vrij zou krijgen om met Felix in het Beacon in Sussex te gaan logeren.

We gingen er in juni naartoe, en ik had het platteland nog nooit in die maand gezien. We arriveerden vroeg in de avond, in windstil zonlicht, en vanuit mijn slaapkamer raam kon ik een van onze grote weiden zien met aan het eind ervan de silhouetten van twee sierlijke dennen. Ik wilde geen thee, ik wilde ogenblikkelijk in het weiland zijn en vloog het huis uit naar het midden van dat groene en gouden veld. Het stond vol bloemen en tere grassen: margrietten, vlasleewenbek, klaprozen, kleine paarse orchideetjes en enkele grotere mauvekleurige exemplaren, boterbloemen, pinksterbloemen, moerasspirea, peen, zenegroen, fluitenkruid, klaver, zowel rode als witte, kleine madeliefjes met witte bloemblaadjes die eindigden in een karmozijnrood puntje en paarse wikke die verward zat in het gras. Ik ging erin liggen; de hele sensatie om op deze rijk geborduurde plek te zijn met het minime gegons en getik en gezoem van de talrijke insecten die er woonden, bezorgde me een intens gevoel van plezier, van geluk, of misschien wel de eerste vreugde van mijn leven. Ik kan mijn ogen nu, bijna zeventig jaar later, nog dichtdoen en ernaar teruggaan. Toen begon ik van het platteland te houden.

Dat hele zomersemester genoot ik intens van mijn vrijheid en zat ik ’s morgens in een appelboom in de boomgaard E. Nesbit en Captain Marryat en L.R.M. Ballantyne te lezen – ik wilde heel graag schipbreuk lijden. Ik hield er vaak even mee op, alleen maar om

aan het warme klaslokaal vol vijanden te denken, nu zo ver weg en ik hier, waar ze me nooit konden vinden. Het huis was verlaten, op Felix en mij na. 's Middags nam ze me mee uit wandelen, maar dat was niet te vergelijken met Londense wandelingen en ik genoot ervan.

Een stel dat in een huisje boven de stallen woonde deed het huishouden. Meneer Woodage was de tuinman en mevrouw Woodage de kokkin. Ze had een citroengele huidskleur, die een fel contrast vormde met haar pikzwarte haar. Ze was geen goede kokkin, zelfs niet volgens de Britse maatstaven in die tijd. De familie noemde haar puddingen 'Mevrouw Woodage' wraak'. Ze produceerde grijs vlees, aardappelen die waren gekookt tot ze er gehavend en donzig uitzagen en kool die bijna kleurloos was. Maar in juni waren er aardbeien, gevolgd door frambozen en verrukkelijke, zoete kruisbessen. 's Avonds werd de melk gebracht, in een dampende emmer van de boerderij van meneer York. Ik vond het niet erg om koude melk uit een mok te drinken, en van lieverlee werd ik minder schriel en kreeg ik meer kleur. In de salon stond een piano van geel satijnhout en omdat ik geen les had en mijn moeder geen toezicht hield bij het studeren, kon ik urenlang zonder enige kritiek de gemakkelijkere stukken van Mozart en Haydn van het blad spelen.

Maar in september werd ik weer naar school gestuurd. Ik zag er natuurlijk tegenop, maar het alternatief – dat nonchalant was geopperd als een soort dreigement voor verder ondermijnend gedrag – was een kostschool en dat idee vervulde me met zo'n ijzige angst dat voor mijn gevoel alles beter zou zijn dan dat. Ik had ook besloten op welke manier ik mijn problemen wellicht kon

verminderen. Er waren natuurlijk diverse dingen die op school niet waren toegestaan en dientengevolge overtraden de waaghalsen onder de leerlingen heel vaak een of twee regels om te laten zien dat ze zich niet klein lieten krijgen. Ik zou alle dingen doen waartoe ik de kans kreeg en zo een reputatie als waaghals verwerven. En dus... Ik kan me ze niet meer allemaal herinneren, maar een goed voorbeeld was een buitentrap aan het eind van het schoolplein opgaan om de bladeren te plukken van de moerbeiboom die er aan de bovenkant tegenaan leunde. Zijderupsen waren in de mode. Je werd altijd betrapt: het ging er gewoon om hoeveel bladeren je kon plukken en in je ruime marineblauwe onderbroek kon proppen voor een juffrouw je naar beneden riep. Ik kwam altijd naar beneden met een paar bladeren in mijn hand die prompt in beslag werden genomen, maar de andere werden verdeeld in de kleedkamer en even – maar slechts heel even – werd ik geaccepteerd.

Er waren die winter nog twee andere compensaties. De school zou Orpheus van Gluck opvoeren en aangezien ik in die tijd vrij goed kon zingen, had ik het geluk dat ik in het koor kwam. Ik genoot enorm van de repetities en daardoor hoefde ik soms niet naar sport, wat een grote opluchting was. Ik had een hekel aan netbal, dus was het een geweldige alternatief om te zingen en naar Orpheus en Eurydice te luisteren.

Het andere pluspunt was dat ik zowaar een schoolvriendin kreeg. Ze heette Tony Imrie en kwam uit Kaapstad. Helaas was ze twee jaar ouder dan ik, waardoor ze een klas boven me zat, dus kon ik haar alleen tijdens de pauzes en tussen de middag zien. Ze zag dat ik werd gepest en las een van de pestkoppen de les, waarna die me met rust liet. Ze kwam

vaak bij me thuis theedrinken. Ik hield van haar; ik geloof niet dat ik verliefd op haar was, ik voelde me gewoon op mijn gemak in haar gezelschap en was bovendien trots dat ik een vriendin had.

Tegen het eind van dat wintertrimester kwam de klap. Ze ging terug naar Zuid-Afrika. Voorgoed? Voorgoed.

We praatten er niet veel over. Ik wist op een of andere manier dat het voor mij veel verdrietiger was dan voor haar. Zij ging naar huis, en hoewel ze te aardig was om dat te zeggen, voelde ik dat ze ernaar uitkeek. 'Ik zal je missen,' zei ze toen ze voor de laatste keer op de thee kwam. 'Ik zal je schrijven,' zei ze toen we afscheid namen.

Ze heeft me een keer geschreven, waarbij ze een foto van zichzelf meestuurde, zittend op een strand. Ik schreef terug. Daarmee was het afgelopen.

Er gebeurden nog twee andere dingen terwijl ik op school zat. In het voorjaarstrimester kwam mijn opa de leerlingen die een instrument speelden examineren. De toets bestond onder andere uit a prima vista spelen en ik werd tweede. 'Voortrekkerij!' brulde mijn klas, maar ik denk dat opa eerder te streng zou zijn als hij me in het openbaar moest beoordelen. Het schoolhoofd was dol op hem en noemde mij terloops toen ze hem in de aula toesprak, waar het niet beter door werd.

Het andere voorval was veel ernstiger. Op een ochtend, toen we in de aula waren voor de dagopening, zei ze dat ze een zeer droevige mededeling had. Margaret Jennings was het afgelopen weekend overleden. Ze was uit een raam op een stenen terras gevallen. Het schoolhoofd wilde dat de hele school bad voor Margaret en haar arme ouders. Margaret Jennings zat een klas onder

me en daardoor kende ik haar niet goed, maar ik was nog maanden aangeslagen en ontsteld door haar dood, mijn eerste confrontatie daarmee. Ik bleef me maar voorstellen dat ze uit haar slaapkamerraam leunde – misschien om de tuin beneden haar te ruiken, of om iets te zien wat te ver weg leek – en dan het vreselijke ogenblik waarop ze moest hebben geweten dat ze te ver naar buiten had geleund, viel, dat niet kon voorkomen. Hoe lang kon ze dat hebben gevoeld voordat ze tegen de stenen sloeg? En was ze toen op slag dood geweest? Terwijl ik dit schrijf beseft ik voor het eerst hoeveel er is gebeurd, hoeveel mensen ik kende en hoeveel gevoelens ik in die jaren had die ik voor me hield. Er was niemand met wie ik kon praten over de dingen die me het meest raakten.

Na het wintertrimester werd ik weer ziek en er werd verordonneerd dat ik wel naar school moest gaan maar geen huiswerk meer hoefde te maken. Ik kwam moeizaam nog een trimester door, waarna ik hoorde dat ik van school zou gaan. De opluchting was enorm, maar ik was weggezonden in zo'n staat van angst en domheid dat ik geen andere vaardigheid had dan een zwakke getletterdheid. Ik kon lezen en schrijven, maar voelde me verder een totale mislukkeling, was bang voor kinderen van mijn leeftijd en in de allereerste plaats wantrouwde ik mezelf. Ik was blijkbaar niet in staat iets te doen of te zijn wat genegenheid opriep.

Robin was naar een voorbereidende kostschool gegaan en ik miste hem vreselijk en weigerde in de kinderkamer te slapen die van ons samen was geweest. Felix was de vorige zomer weggegaan. Maar om een of andere reden had mijn moeder tegen haar gezegd dat ze me niet mocht vertellen dat ze

wegging, dat ze niet eens afscheid mocht nemen. Ik dacht eerst dat ze haar vrije dag had en de ontdekking dat ze weg was, dat ik haar nooit meer zou zien, maakte me bang voor het leven dan ooit. Ik wist niet wat er ging gebeuren; ik wilde dolgraag iemand vertellen hoe vreselijk het was op school, iets ervan verdrijven door het Robin te vertellen. Pinewood, zijn school, leek me ideaal, en ik hunkerde ernaar daar ook naartoe te gaan, maar hoewel ik de hele vakantie een grijze korte broek droeg, lukte het me absoluut niet om van geslacht te veranderen, zoals ik had gehoopt.

4

Zomerse weken en het platteland lagen voor me. Ik was altijd misselijk in de auto tijdens de rit ernaartoe, maar zodra we er waren, was ik net een hond die niet meer is aangeliend. De vrijheid! Er was een pony om op te rijden, en er waren fietsen – alle neefjes en nichtjes hadden er een. Aanvankelijk kon ik alleen afstappen door een heg in te rijden, een gewoonte waar de tuinman een grote hekel aan had. Er was een oude appelboomgaard met bomen om in te klimmen; er waren bosjes met notenbomen – kleine, schaduwrijke, kabouterachtige bomen die in de herfst vol grote hazelnoten zaten. Er waren twee ommuurde tuinen – er werd ook veel op muren geklommen. Er was de Stokoude Auto – Robin was er bijzonder aan verslaafd om erin te rijden, waarbij hij motorgeluiden maakte en de denkbeeldige claxon liet klinken. In het huis waren twee eetkamers, de hal voor de kinderen en de echte voor de grote mensen. Als we met niet te veel waren, mochten we bij hen eten. En

zo kom ik bij het huishouden van neefjes en nichtjes en hun ouders.

Mijn vader had twee broers, de een ouder dan hij, die zich voor hem had aangemeld voor de oorlog en die eigenlijk Alexander heette maar steevast Geof werd genoemd, en John, een stuk jonger, een schilder, die les gaf op de Oundle School. Hij werd meestal Jerry en soms Jibe genoemd, en we bewonderden hem allemaal om zijn vermogen om mensen na te doen en om zijn grappigheid in het algemeen.

De vrouw van Geof, tante Helen, was een buitengewoon mooie Amerikaanse. Ze had een prachtige, bleke huid en heel fijn, krullend, donker haar, maar haar aantrekkelijkste kenmerk waren haar ogen: die waren blauw als de zee en keken je heerlijk openhartig aan. Ze was een intellectueel, ze was zeer belezen, ze was monter en ze was... niet echt gevat, maar ze had een droog gevoel voor ironie dat heel gemakkelijk kon zijn, zelfs voor een kind. Mijn oom Geof adoorde haar, en ze had twee karaktertrekken die grote instemming genoten bij de Howards: ze was extreem familieziek – ging als het ware moeiteloos deel uitmaken van de club – en ze bezat een ongenadig talent om zichzelf te kleineren, wat de intense goedkeuring wegdroeg van mijn oma en mijn tante Ruth, mijn vaders zuster, die nooit is getrouwd en haar hele leven bij haar ouders heeft gewoond. Ik had zelfs de indruk dat de hele familie tante Helen adoorde.

Je was nóóit mooi of, nog erger, slim, of daadwerkelijk ergens goed in; je kon anderen bewonderen, en als ze aanwezig waren, zouden ze de lof ogenblikkelijk ontkennen, niet serieus nemen en van zich af werpen. Wanneer wij als kinderen onschuldig een kleine triomf mededeelden, werden we

streng terechtgewezen. Ik denk weleens dat deze familietraditie ertoe heeft geleid dat ik er al mijn hele leven moeite mee heb om te horen of te aanvaarden dat er iets aardigs tegen me wordt gezegd. Bescheidenheid was een constante: je mocht koste wat kost niet verwaánd worden.

Tante Helen had één obsessie die niet goed viel. Ze was een vroege volgeling van het Hay-dieet, en de familie beschouwde voedsel gewoon als goede simpele brandstof die op gezette tijden werd verstrekt – hoe minder erover werd gezegd hoe beter. Het werd zowel een modegril als dwaasheid gevonden om buitenissige dingen te verlangen als sinaasappelsap of sla, of een gepofte aardappel bij de thee. Eten bestond in het Beacon uit eieren met spek en ontbijtgranen voor het ontbijt, gevolgd door brood, boter en marmelade. 's Middags was er meestal iets van gebráad met gekookte aardappelen en groente, en 's avonds aten de volwassenen vrijwel hetzelfde. Wij kregen een uitgebreide theemaaltijd en het avondeten bestond nauwelijks. Sla betekende een paar slabladeren, gesneden tomaat en komkommer met wat plakjes gekookte biet die erop lagen en onaantrekkelijk op de rest bloedden. Kaas was cheddar. Toe was er rijstpudding, gestoomd biscuitgebak of gelatienepudding. In de juiste tijd van het jaar was er heerlijk fruit: aardbeien, frambozen, kruisbessen, bessen in alle drie de kleuren, pruimen, appels, peren en blauwe druiven van een wijnstok die in de kas groeide en elk jaar veel vrucht droeg. De volwassenen dronken gin, whisky en wijn. Wij dronken water, op verjaardagen met sinaasappelkwast. Praten over eten werd, zoals tante Ruth zei, 'onnodig' gevonden.

De vrouw van oom John, Kathleen – tante

Kate – was een in Ierland geboren Engelse, en het was me zelfs toen ik nog heel jong was al duidelijk dat noch mijn moeder noch tante Helen haar mocht. Ik geloof dat ze aardig tegen haar probeerden te doen, maar ze leken geen van beiden te beseffen dat het geen zin heeft aardig tégen iemand en hatelijk óver dezelfde persoon te doen: de onoprechtheid is hoorbaar voor de stakker in kwestie.

Deze aanwijzingen over volwassen verhoudingen kreeg ik maar af en toe; tijdens die jaren van paas-, zomer- en kerstvakanties werd ik voornamelijk in beslag genomen door het leven met een gestaag toenevend aantal neefjes en nichtjes.

Het Beacon kon niet tegelijkertijd al die neefjes en nichtjes, hun ouders en kindermisjes bevatten, dus woonden we er om de beurt. Dit hield in dat mijn moeder ons soms mee uit logeren nam bij diverse familieleden van haar, de Balfours, Collets en Normans, in hun veel voornamere huizen: bijvoorbeeld naar Dawick in Schotland, in de buurt van Peebles, dat in het bezit was van neef Freddie en Gertrude Balfour. Ik kan me het huis slechts vaag herinneren: een enorm negentiende-eeuws landhuis dat je naderde over een lange oprit met bermen boordevol narcissen. Neef Freddie kocht zijn narcissen per ton, zeiden ze. Dat maakte diepe indruk op me.

De tuinen waren prachtig; neef Freddie had een passie voor botanie en tuinieren. Er was een fazantenpark met hokken voor exotische soorten – ik herinner me de ladyamherst- en de koningsfazant – en fel gekleurde kleine junglevogels liepen in het wild rond over de paden en gazons. Er was een rechthoekig meer met een aftandse boot waarin Robin en ik eindeloos zaten te kib-

belen over de vraag wie er mocht roeien. Als we weer naar binnen gingen om te eten, maakten onze woede en gemok plaats voor neutraliteit en ten slotte voor onze gewone, ontspannen verhouding.

Aan het ene eind van de immense tuin lag een dal dat opliep naar een kleine berg. Op een middag besloot ik de berg in mijn eentje te gaan beklimmen. Ik ging kalm en in een avontuurlijke stemming op weg, maar toen ik iets meer dan een derde van de weg naar boven door de hei en graspollen had afgelegd, werd ik ineens buitensporig bang, werd ik bedreigd door een vreselijke onbekende, onzichtbare kracht. De angst sloeg om in paniek: ik vloog de berg weer af naar het steile dal, schoot langs de bemoste stenen en glooiingen met daslook en varens naar beneden. Tijdens het rennen snikte ik van angst, maar toen de rand van de tuin in zicht kwam, voelde ik me veilig, bleef ik staan en ging ik op een grote kei zitten om bij te komen. Ik kon niet huilend naar het huis teruggaan, want dan zouden ze me vragen naar de reden en ik had geen idee. Het is nu heel ver weg, maar nog jaren daarna stuitte ik in mijn herinneringen soms weer op dat eerste moment van onverklaarbare angst en dan kwam het allemaal ineens weer boven: het huilen, de dringende noodzaak om te vluchten.

Nicht Gertrude bezat een grote waardigheid. Kinderen behoorden tot een andere soort, wellicht net als jachthonden en personeel. Ik herinner me dat ze met ons sprak, als dat gebeurde, met een gereserveerd – zij het vriendelijk – plichtsbesef, als iemand van de koninklijke familie die de troepen inspecteert en er een militair uitpikt. Ze stelde ons zulke algemene vragen dat ze idioot waren: wij wilden haar niets vertellen en zij

wilde het niet horen, maar toch deden we dat en zij ook.

Neef Freddie bevond zich op een joviale manier ver buiten onze ervaringswereld, bijvoorbeeld als hij de Latijnse namen van bloemen opsomde, wat domweg inhield dat we geen idee hadden waar hij het in vredesnaam over had. Mijn moeder bewonderde nicht Gertrude enorm. Ze kon organiseren als de beste, zei mijn moeder, beantwoorde brieven altijd per kerende post en wist waar alles was. Ze had kort staalgrijs haar, een mooie huid en droeg een bril met een hoornen montuur, die ze, uiteraard, nooit kwijt was. Het huishouden liep op rolletjes.

Ze was de zuster van oom Mont, ontdekte ik veel later, en hun moeder, nicht Susie, woonde in een groot donkerrood huis op Campden Hill met een verwelkende gezelschapsdame. Op een keer, toen haar paarden kreupel waren, zou ze haar toevlucht hebben genomen tot een taxi. Toen ze haar bestemming bereikte en uit de automobiel werd geholpen vroeg ze: 'Hoeveel?' De taxi-chauffeur zei: 'Eén shilling en negen penny.' 'Nee, nee – ik bedoel voor de táxi. Ik wil hem graag kopen.' Voor mij stond dit op één lijn met narcissen per ton.

Jaren later, toen ik mijn dochter had gekregen, kwam ze na mijn 'kraambed' officieel op bezoek. Ze moet toen bijna negentig zijn geweest.

We gingen ook weleens op vakantie naar een andere nicht in Schotland. Ze was Frans, een weduwe – ik geloof dat ze getrouwd was geweest met alweer een andere Balfour, en we noemden haar altijd nicht Yolande. Ze woonde in de buurt van Montrose, eerst in een hoog, donkergrijs huis dat Duninald heette en later, toen haar zoon trouwde, in een veel gezelliger klein huis op

een zonnige glooiing en verder bij de plaats vandaan. Ik herinner me dat we eens per boot vanaf de Theems naar Montrose zijn gevaren en dat ik, geloof ik, voor het eerst naar de bioscoop ben gegaan, waar *The Informer* draaide. Het leek me een buitengewoon dreigende en wazige film, maar de grote mensen zeiden dat hij heel goed was. Op een keer was er's zomers een nachtje van nicht Yolande uit Parijs. Ze heette Henriette en was heel knap, met een overvloed aan nonchalant gekapt haar en stralende bruine ogen. Haar kleren vond ik uitermate charmant; ze was zeventien en ik herinner me haar vooral in een lange witte jurk van organdie voor een bal, met een felgroene sjerp om haar slanke taille. Ik weet nog dat ik dacht dat als ze Engels was geweest ze een zoetige zachtroze of blauwe sjerp zou hebben gedragen. We hadden samen een kamer. Ze had voorbeeldige manieren en was aardig tegen me hoewel ik minstens zes jaar jonger was, maar haar Engels was minimaal en mijn Frans ontbrak volledig, dus was de intimiteit dubbel gehandicapt.

Nicht Yolande was zowel vrolijk als gezellig; ze had wel iets van een heel groot jong cypers katje. Ze nam ons mee naar kastelen waar hooglanders en plafonds met fragmentarische schilderingen waren, en waar we fantastische frambozen bij de thee kregen. Ik weet nog dat in een zo'n kasteel de pruik van Bonnie Prince Charlie aan me werd getoond.

Op een keer nam onze moeder Robin en mij mee om te gaan klimmen in Westmorland, in het noordwesten van Engeland, de streek waar haar vader vandaan kwam en waar, in en om Kendal, nog altijd heel wat Somervells woonden. We klommen elke dag, begonnen met de Lion en Lamb, en de

Silver Howe, gingen vervolgens verder met de Scafell Pike en ten slotte naar de Helvellyn. Onze moeder liet ons een halfuur klimmen, tien minuten rusten en dan weer verdergaan. We werden moe, maar ze zei dat we weer energie zouden krijgen als we het bleven proberen. Ik had geen idee hoe dat kon, tot ik op Striding Edge op de Helvellyn was en ineens het gevoel had dat ik mijlen kon lopen zonder ooit moe te worden. Het was een heerlijk gevoel: een enorme golf nieuwe energie, en een besef van lichtheid en triomf. Robin en ik verzamelden onfortuinlijke kevers op onze wandelingen, stopten ze in luciferdoosjes en probeerden ze 's avonds om het hardst te laten lopen.

Ik herinner me het enorme plezier toen we eens bijna al onze kleren uittrokken en probeerden van een berg af te dalen via een smalle bergstroom. Het ijskoude water, de kleine, onverwachte watervalletjes, de mooie kristalheldere poelen en het geluid waarmee het voortsnelde, even moeiteloos en onophoudelijk als het gespin van een kat, vond ik allemaal betoverend. Soms kwamen we bij een waterval die te steil voor ons was, en moesten we erlangs naar beneden lopen, op voeten die zo verlamd waren van de kou dat we de scherpe schalie of prikkende planten niet voelden. Ten slotte moesten we blijven staan, onze trui aantrekken en Kendal Mint Cake eten – harde witte toffee van pepermuntzuiker die onze neef Howard Somervell volgens mijn moeder had meegenomen toen hij met zijn vriend Mallory de Everest beklom.

Ik geloof dat mijn moeder genoot van al die vakanties die we niet in Sussex doorbrachten: ze vond het beslist leuk om familie op te zoeken en de bergexpeditie bevredigden haar actieve aard, die niet genoeg aan zijn

trekken leek te komen in Londen en Sussex. Maar de lange wandelingen waren ook bedacht ten behoeve van ons, en ik herinner me dat ik bij die gelegenheden gelukkiger was en me meer op mijn gemak voelde bij haar.

's Avonds kaartte ze met ons. Op een keer gingen we de twee zusters van mijn opa opzoeken, de tantes Annie en Amy: ze werden Tannie en Tamie genoemd en kwamen hun cottage uit om ons te begroeten, twee kleine, grijze victoriaanse poppetjes die spraken in mauwend gefluister en zoveel lachten dat hun ogen dunne halve maantjes werden. Toen me werd gezegd dat ik hun een zoen moest geven, was hun gezicht zo zacht als sneeuw.

Toen ik tien was, vertelde mijn moeder me dat ze weer een baby kreeg. Een zusje? Ik wilde hartstochtelijk graag een zusje. Maar ze zei dat niemand kon weten of het een zusje zou zijn; het kon net zo gemakkelijk een broertje zijn. Er moesten grote voorbereidingen worden getroffen voor de komst van de baby. Het dak van de zolderverdieping van ons huis in Londen werd verhoogd om een grote, frisse kinderkamer te maken, en ik hielp mijn moeder om hem te schilderen – vrij licht blauwgroen. Mijn opwindning over de komst van deze baby nam steeds meer toe en ik liet mijn moeder me beloven dat ik het kindje als eerste zou zien.

Maar helaas zijn grote mensen verraderlijk. Op een zonnige dag in maart, op mijn elfde verjaardag, zei mijn moeder tegen me dat ik was uitgenodigd om een dagje naar mijn grootouders van vaderskant te gaan, die in Regent's Parkwoonden. Ik hield vooral van mijn tante Ruth, die daar woonde, en ik werd door mijn vader op weg naar zijn werk afgezet bij Chester Terrace 15; ik bleek er ook te blijven slapen. De volgende ochtend ging na het ontbijt de telefoon en mijn tante deelde mee dat ik een broertje had gekregen.

Ik was ontzet. Hoe kon ik op tijd thuis zijn om hem als eerste te zien? Ze zouden me 's middags naar huis brengen, zeiden ze. Ik weet nog dat ik de trap afstormde naar de voordeur en er maar op het nippertje van werd weerhouden hem te openen. Mijn tante kreeg me te pakken, waarop ik zo heftig begon te snikken van frustratie en wanhoop dat ze me terstond in een taxi naar huis bracht. Ik vloog de trap op naar mijn moeders slaapkamer, waar ze in bed lag, met een reiswieg naast zich. Daarin lag een piepklein baby'tje, met een gezichtje in de kleur van een bleke tomaat en piekerig, vochtig haar dat alle kanten op groeide. Ik hield ogenblikkelijk van hem. Hoe heette hij? Hij zou Colin worden genoemd.

Dit boek is reeds verschenen

'De Kremlinfluisteraar biedt een geslaagd fictief inkijkje in leven en werk van een van de belangrijkste adviseurs die Poetin in het Kremlin diende.

Een absolute pageturner.'

— TROUW

JOËL BROEKAERT

Foto: © Martijn de Vrie

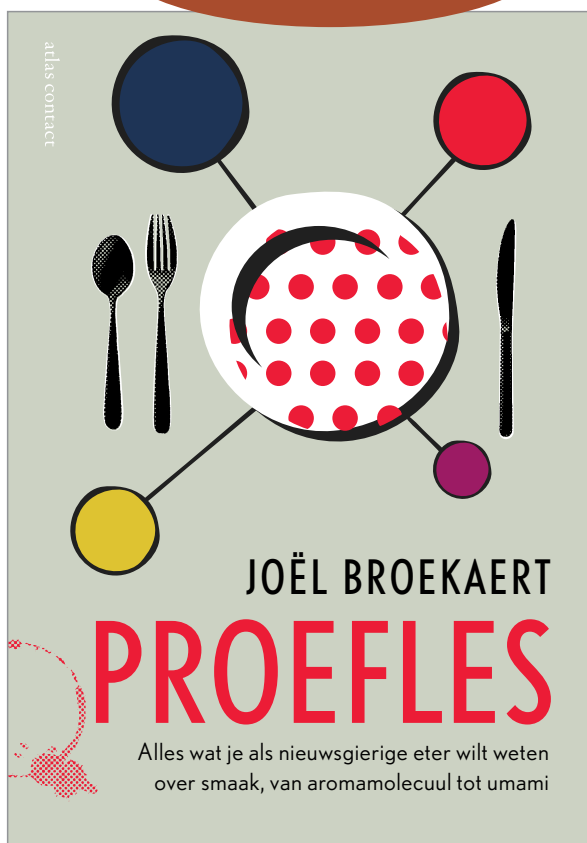
Joël Broekaert is culinair journalist, schrijver, en recensent voor NRC. Ook schreef hij voor *Vrij Nederland* en maakt hij televisieprogramma's zoals *Joël Lokaal* en *De smaak van Joël*. Met Hiske Versprille presenteert hij de podcast *Makkelijke eters*. Hij is jurylid van *Celebrity MasterChef* en stond in het theater met *Proefles met Joël*.

PROEFLES

Proefles in het kort:

In *Proefles* neemt Joël Broekaert je mee in de wonderre wereld van het proeven. Gewapend met pen en vork reist hij als culinair schrijver de wereld over, eet in afgelegen gebieden en in gerenommeerde restaurants. Maar zijn geheime ingrediënt om elke maaltijd lekkerder te maken, is voor iedereen binnen handbereik: aandacht. En wat kennis over wat smaak precies is en hoe het werkt – dat helpt ook. Broekaert vertelt over het verschil tussen proeven en smaak, over de werking van onze zintuigen, over basissmaken, aroma's en moleculaire verbindingen. Je ontdekt waarom rode wijn daadwerkelijk naar stal kan smaken, hoe je lekkerder (en gezonder) kunt eten met umami en dat een appel en een ui verdomd veel op elkaar lijken als je niet kunt ruiken. Je eigen keuken wordt een smaaklab waarin je proeven uitvoert met zongedroogde tomaten, chocola, wodka en vanille. In een wervelende combinatie van wetenschap, wonderlijke verhalen, een flinke snuf evolutiebiologie en een vleugje geschiedenis verandert *Proefles* je leven. Want eten moeten we allemaal. Wil je daar drie (minstens!) keer per dag iets héél leuks van maken? Het enige wat je ervoor hoeft te doen, is proeven.

ALLES WAT JE ALS
ETER WILT WETEN
OVER PROEVEN

Over *Proefles*:

‘Er zijn weinig mensen op wie ik jaloers ben, maar dus wel op Joël Broekaert: om z'n aanstekelijke culinaire begeestering, z'n onverzadigbare gastronomische zoektocht, z'n onverschrokkenheid en vooral z'n vermogen om te bewonderen met mond en maag.’ – Ronald Giphart

PROEFLES

WAT PROEF IK?

In dit boek ga ik je leren proeven. Daarbij heb ik een heel groot voordeel: je kunt het al. Jij proeft al je hele leven. En dat doe je prima. Omdat ik van proeven mijn werk heb gemaakt, denken mensen vaak dat ik er beter in ben dan zij. Dat is een misvatting. In principe kan iedereen – enige speciale medische uitzonderingen daargelaten – net zo goed proeven als ik. Wij beschikken namelijk allemaal over hetzelfde gereedschap. Als ik in een restaurant zit om er een recensie over te schrijven, dan doe ik feitelijk niets anders dan jij als ik proef. Maar waarschijnlijk ben ik me er bewuster van wat ik precies *doe* als ik proef, kan ik aandachtiger proeven omdat ik weet waar ik op moet letten. Dus beter gezegd: in dit boek ga ik je leren wat proeven is. Hoe het werkt, waar je op moet letten. Zodat je aandachtiger kunt proeven. Want daarin zit de crux: goed proeven is aandachtig proeven.

‘Aandachtig proeven’ betekent niet dat uit eten gaan, lekker tafelen of een snelle snack voortaan altijd een serieuze, gewichtige exercitie hoeft te zijn. Het betekent niet dat het proeven lang hoeft te duren of dat je er geen lol bij kunt hebben. Het gaat prima tijdens een goed gesprek, of met een wijntje te veel op. Als je een klein beetje weet hoe het werkt en waar je op moet letten, zet dat juist de deur open om veel meer lol te beleven aan het proeven. Als je dat aandachtige proeven na een tijdje hebt geïnternaliseerd, dan hoef je er ook niet meer de hele tijd bij

stil te staan. Dan gaat het vanzelf.

Evenwel gaat dit boek je leven veranderen. Ga maar eens na hoe vaak je elke dag iets proeft. Ontbijt, lunch, diner, alle tussendoortjes, snackjes, iedere kop thee of koffie, het koekje erbij, biertje, glaasje wijn, plakje worst bij de slager. Dat is op de meeste dagen niet op twee handen te tellen – althans, niet bij mij. Laten we een voorzichtige schatting maken van twaalf proefmomenten per dag. Ervan uitgaand dat ik de respectabele leeftijd van 80 jaar haal, is dat voor mij nog minstens 174 156 keer proeven.

Stel je nou voor dat je van al die keren iets héél leuks kan maken. Dat je je bij elke hap kan verwonderen, over de wetenschap of over de kunst, of in vervoering kan raken door een symfonie aan aroma’s, of juist kan genieten van iets heel eenvoudigs, simpelweg omdat je weet waar je op moet letten. Wat een plezier ligt er in het verschiet! En het enige dat je daarvoor dus hoeft te doen is met aandacht proeven.

Kortom: zie het lezen van dit boek als een eenmalige tijdsinvestering, die zich voor altijd blijft uitbetalen. Dag in, dag uit. Minstens drie keer per dag. Maar waarschijnlijk veel vaker.

Wat doen we als we proeven? Heel simpel gezegd is proeven het detecteren en registreren van een smaak van een ingrediënt of product. Omdat het vaak gaat om iets dat we al eerder geproefd hebben, en niet om een daadwerkelijk nieuwe smaak, draait proeven meestal om het herkennen van een

smaak. En dat betekent dat wij, of liever onze hersenen, tijdens het proeven die smaak analyseren en hem rubriceren.

Pas na dat hele proces ben je in staat om de smaak thuis te brengen en te zeggen: ik heb appel geproefd. Dat detecteren, analyseren en rubriceren doen we echter niet actief of bewust. Het gebeurt voor ons gevoel allemaal tegelijk, *in a split second*. Je zou dat proces kunnen samenvatten als het 'ervaren van de smaak'.

Maar dan zijn we er nog niet. Want als we een appel eten, ervaren we niet alleen de smaak van de appel. We ervaren alle prikkels die de appel bij ons teweegbrengt. Daar zijn alle zintuigen mee gemoeid. Als we een hap van een appel nemen, dan wordt onze tastzin geactiveerd: we voelen eerst de gladde schil tegen onze lippen of de tong, en vervolgens dat ruwere, natte vruchtvlees. We voelen de weerstand van het harde maar tegelijkertijd brosse vruchtvlees tegen onze tanden – die combinatie die zo karakteristiek is voor een appel. En daarna het frisse sap dat tegen het verhemelte en de binnenkant van je wangen sprist. Vergeet ook het gehoor niet, de klank die een knapperige appel maakt als je erop kauwt. Een geluid dat wij binnen in ons hoofd horen. Het geluid dat alleen een appel maakt. Al deze waarnemingen schreeuwen in ons brein: 'Appel, dit is een appel!'

Zicht is een misschien nog wel belangrijker zintuig dan tast en gehoor.* 99 van de 100 keer dat je een appel eet, heb je die appel al gezien voordat je er een hap van neemt. Omdat je al eens eerder een appel hebt gegeten, weet je brein wat het te wachten staat. Alles in ons hoofd staat dan al voorgesorteerd op: 'we gaan zo een appel proeven'. Het daadwerkelijke proeven van die appel, het herkennen van de appelsmaak, is daarna niets meer dan een bevestiging van die verwachting, van wat je allang wist. En dat is misschien wel de reden dat we doorgaans zo gedachteloos proeven.

We gebruiken het woord proeven dus in verschillende betekenissen. In de ruime zin van het woord bedoelen we met proeven de cumulatieve ervaring van alle zintuigen die ons helpen om die appel in onze mond te herkennen – de vorm en kleur van een appel, het mondgevoel van de schil en het vruchtvlees, het knappende geluid van de appel die wordt vermalen tussen onze kiezen. In de enge definitie is proeven één van de vijf zintuigen (naast horen, zien, voelen en ruiken) en daarmee strikt afgebakend tot de informatie die we ontvangen van de smaakpapillen in onze mond.

Maar om te begrijpen wat proeven is, wat er gebeurt als we een smaak ervaren, hebben we niet genoeg aan de smaakpapillen.

---

* Naar de psychologische effecten van de klank en het uiterlijk van ons voedsel wordt veel onderzoek gedaan, vooral door voedselproducenten zelf. Chips die harder kraken verkopen beter, want een hardere kraak associëren we met versere chips. Het werkt ook met crackers, appels en knapperige

groenten: als je de hoge tonen versterkt in het geluid dat je hoort tijdens het kauwen, ervaren we die producten als 15 procent krokanter en dus verser. Sterker nog: hoe harder de zak kraakt waar de chips in zitten, hoe hoger proefpersonen de krokantheid van de chips zelf beoordeelden.

Het grootste deel van de smaak van iets – van die appel of van een kopje koffie, van je muesli in de ochtend of de kaassoufflé bij de FEBO in het holst van de nacht – ruiken we namelijk.

Voordat we verdergaan: als ik vanaf nu het woord *proeven* gebruik, zijn er altijd twee zintuigen in het spel: proeven én ruiken (tenzij anders gespecificeerd). Dat zijn de zintuigen die we nodig hebben om te kunnen spreken over smaak.

Ruiken is een essentieel onderdeel van proeven.* De smaak van een appel bestaat namelijk uit twee componenten. Dat laat zich het makkelijkst uitleggen in het Engels: *flavour is a combination of taste and aroma*. In het Nederlands vertalen we zowel *flavour* als *taste* met het woord ‘smaak’ – dat vertroebelt de

zaak. Wat we zouden moeten zeggen is: smaak is een combinatie van basissmaak en aroma.

Er zijn vijf basissmaken: zoet, zuur, zout, bitter en umami. Die proeven we met de smaakpapillen in onze mond. *C’est ça*. Alle andere componenten waaruit een smaak is opgebouwd: alles wat kleur, nuance en karakter geeft – de fruitige tonen in een strak gehopte IPA, de bloemetjes in de cognac, de chocoladetonen in de espresso, de specerijen in de speculaas... Al die fijne smaakfacetten, die proef je met de neus.

Wat we ruiken zijn aroma’s. Die bepalen dat een appel anders smaakt dan een peer en een sinaasappel anders dan een mandarijntje. Dat dragon, peterselie en basilicum niet allemaal gewoon naar ‘groen blad’

---

* Net als het gehoor en het zicht, kan ook het reukvermogen afnemen naarmate men ouder wordt. Maar onder jonge, gezonde mensen komen reukstoornissen eveneens voor. Ook na een covid-infectie kan het reukvermogen worden aangetast, soms langdurig. Dit zijn die medische uitzonderingen waaraan ik eerder in dit hoofdstuk refereerde.

Een reukstoornis kan op drie niveaus optreden: er kan iets mis zijn in de neus, waar de geuren worden gedetecteerd, er kan iets misgaan bij de transductie van de informatie tussen de neus en de hersenen of er kan iets misgaan bij de verwerking van de informatie in de hersenen. Een dergelijke stoornis kan aangeboren zijn, of ontstaan door trauma aan het hoofd, ontsteking van de neus- en/of bijholten of infectie van de luchtwegen.

Als de patiënt helemaal geen reukvermogen meer heeft, dan spreken we van anosmie. Verminderde reukgevoeligheid heet hyposmie. Bij parosmie worden geuren waargenomen die anders zijn dan de geurstimulus. Bij kakosmie worden geuren als bijzonder onprettig ervaren. Sommige mensen nemen geuren waar zonder dat er sprake is van een geurstimulus. In dat geval heet de stoornis phantosmie.

Net zo bestaan er smaakstoornissen, waarbij er iets misgaat bij de detectie van smaken door de papillen in de mond, of verwerking van die informatie. Vaak zijn smaakstoornissen het gevolg van een operatie of hersenaandoening. Bij ageusie wordt helemaal geen smaak waargenomen, bij hypogeusie minder. Ook bestaan parageusie en phantogeusie, waarbij andere smaken of spooksmaken worden waargenomen.

smaken, komt door de aroma's. Als je je neus dichthoudt terwijl je sap drinkt, dan proef je enkel dat het sap in je mond zoet en zuur is. Pas als je je neus loslaat ruik je of het appelsap of druivensap is. Aan de vorm van het gedroogde bloemknopje kun je, ook met je neus dicht, voelen dat je een kruidnageltje in je mond hebt. Maar gemalen tot poeder is het simpelweg onmogelijk om zonder je neus het verschil tussen kruidnagel en kaneel te proeven.

Dat is heel moeilijk voor te stellen. Maar je kunt het heel makkelijk inzichtelijk maken met een kauwsnoepje. Het belangrijkste is dat het snoepjes zijn met verschillende smaken, maar wel allemaal dezelfde vorm en textuur. Skittles zijn perfect, maar met jelly beans werkt het bijvoorbeeld ook. Het gaat erom dat de vorm en het mondgevoel niets verraden over de smaak van het snoepje. Het werkt het beste als je ook niet naar de kleur kijkt.

Het proefje werkt zo: knijp met duim en wijsvinger je neus dicht. Je stopt het snoepje in je mond en begint te kauwen. Terwijl je je neus dicht blijft knijpen, probeer je te benoemen wat je proeft. Iedereen zal zoet proeven, het is niet voor niets een snoepje. Misschien proef je ook in meer of mindere mate iets zuurs (afhankelijk van welke smaak het snoepje probeert na te bootsen). En verder? Waarschijnlijk niet zo veel. Dan laat je je neus los, en... 'krijg nou de tering! Bosbes!' Pas als je je neus loslaat en er een luchtstroom op gang kan komen vanuit je mond via je keel- en neusholten naar het postzegelgrote olfactorisch orgaan boven in de neus, waar de aroma's gedetecteerd worden, pas dan ervaar je de volledige smaak. Tot dat moment proef je enkel de basissmaken.

Het zintuig proeven, met die smaakpapillen, is dus eigenlijk heel beperkt. Er wordt vaak gezegd door smaakwetenschappers dat 70 tot 80 procent van een smaak (als in het Engelse *flavour*) bepaald wordt door aroma's. Volgens andere smaakexperts is dat behoorlijk nattevingerwerk, maar ze zijn het er wel allemaal over eens dat de aroma's in ieder geval dominant zijn. Als we praten over wijn, dan hebben we het nagenoeg altijd over de aroma's – de frisse of scherpe zuren daargelaten. Als we genieten van een kruidige kop thee, dan zijn het de aroma's die ons in vervoering brengen. Als we met liefde een supplementje betalen in een restaurant voor een weelderige berg vers geschaafde zwarte truffel over je roerei, dan kopen we feitelijk een wolk aan aroma's die over het ei wordt uitgestort tijdens dat schaven.

Kortom: aroma's maken het leven de moeite waard. Maar dat betekent niet dat die basissmaken oninteressant zijn. Sterker nog: dat wij ons zo fijn kunnen verkneukelen aan al die leuke aroma's, is enkel bij de gratie van het feit dat we die basissmaken proeven. Zonder die basissmaken zouden we hier niet zitten. Ze zijn essentieel voor ons bestaan, voor ons overleven als soort. Evolusionair-biologisch gezien is smaak (*taste*) een van de belangrijkste zintuigen waarover we beschikken.

Vijfklinkt als weinig, maar wij mensen zijn bijzonder geavanceerde proevers. Een walvis bijvoorbeeld proeft niets, behalve zout. Meer is niet nodig. Want een walvis proeft niet eerst even een visje voor. Hij heeft al lang besloten dat hij die hele school vissen daar verderop in z'n geheel naar binnen zal slokken voordat er ook maar één vis in de buurt van z'n mond of tong is gekomen. Het

zal die walvis aan zijn spreekwoordelijke reet roesten waar die vis naar smaakt. Sterker nog, hij hoeft eigenlijk helemaal nooit een keuze te maken, hij eet toch maar één ding: vis.*

Wij – mensen, primaten – zijn alleseters. Dat betekent dat voor ons, in theorie, alles voedsel kán zijn. Bij alles dat we tegenkomen moeten we steeds opnieuw dezelfde afweging maken: Kan ik het eten? Is dit voedsel? Is het veilig? Is het voedzaam? Zal ik het doorslikken? Of word ik er ziek van? Ga ik dood als ik het eet?

Dat is geen luchtige kwestie.

Voor het maken van de beslissing om iets wel of niet op te eten, zijn die basissmaken ons kompas. Wanneer we iets in onze mond stoppen, vertelt de basissmaak ons of het voedzaam en nuttig is, of juist gevaarlijk. Omdat alles potentieel voedsel voor ons is, moeten we die afweging vaak maken. Daarom is het vermogen om goed en veel te proeven in onze soort ver ontwikkeld.

Diersoorten die minder keuzes hoeven te maken, zoals die walvis, proeven vaak minder (of anders**). Hyena's, otters en katachtigen eten alleen maar (vis)vlees, die

proeven geen zoet. Panda's eten, in tegenstelling tot alle andere (vleesetende) beren, alleen maar bamboe. Die proeven geen umami. Dat vermogen zijn ze verloren in de loop van de evolutie. Vampiervleermuizen leven volledig op bloed van andere beesten, die proeven enkel nog zout en zuur (en een heel klein beetje bitter). Vergeleken met deze dieren, beschikken wij met die vijf smaken dus over een zeer geavanceerd proefstation in onze mond.

PROEFJE: PURE CHOCOLADE PROEVEN

Het loskomen van aroma's gaat in veel gevallen vanzelf tijdens het koken en eten. Bij het verwarmen laten vloeistoffen de aroma's eerder los. Vandaar dat warme soep smakelijker is dan koude soep. Door voedsel te verhitten, breek je in veel gevallen de structuur van het weefsel en komen de aroma's vrij. Hetzelfde gebeurt tijdens het kauwen in de mond. Toch zijn er situaties waarin het wenselijk kan zijn om die aroma's een handje te helpen.

---

* Er zijn natuurlijk een hoop verschillende soorten walvissen, die eten lang niet allemaal hetzelfde. Baleinwalvissen filteren naast kleine visjes ook plankton en krill uit het water. Tandwalvissen eten voornamelijk vis. Sommige soorten, zoals dolfijnen en potvissen, willen nog wel eens een schelpje kraken, orka's nemen ook wel andere zeezoogdieren of vogels te grazen. Waar het hier om gaat is dat het voor walvisachtigen helemaal duidelijk is wat wel en wat geen voedsel is, ze slikken daarbij hun prooien

over het algemeen in z'n geheel door. En dus hoeven ze niet veel te proeven.

** Katachtigen kunnen geen zoet proeven, maar ze kunnen wel iets anders dat wij niet kunnen: ze proeven adeninetrifosfaat (ATP), dat is het molecuul waar alle levende cellen hun energie uit halen. Zowel honden als katten kunnen ook water proeven. Bij honden worden deze receptoren gevoeliger na aanraking met water of na het eten, zodat de hond wordt aangespoord om te drinken.

Veel mensen houden niet van extra pure chocolade. Dat vinden ze erg bitter. Daar hebben ze in principe gelijk in. Maar doe nu eens het volgende proefje met jezelf, ook als je zo iemand bent die denkt dat hij of zij niet van pure chocolade houdt.

Neem twee stukjes goede chocolade – het liefst van die fancy, single origin, bean-to-bar, minimaal 70 procent chocolade van een kleine producent. Twee stukjes dus, liefst niet te groot. Die professionele couverturenopjes zijn perfect, maar gewoon een blokje in tweeën breken werkt ook.

Nu neem je het eerste stukje en dat eet je zoals je al je hele leven chocolade eet: niet nadenken, in je mond, kauwen, hap-slikweg – vooral niet te lang over doen. Wat proef je nu? Probeer iets verder te gaan dan de smaak ‘chocolade’. Een beetje zoet waarschijnlijk. Maar vooral: bitter! Bitter is als het goed is verreweg de dominante smaak die je nu in je mond hebt.

Neem nu het tweede stukje. Dit keer mag je alles doen behalve kauwen. De bedoeling is dat je het stukje zo lang mogelijk in je mond houdt. Speel er mee, duw het een beetje rond met je tong van links naar rechts. Of duw het een klein beetje plat tegen je verhemelte, dat sta ik toe. Maar blijf vooral sabbelen, niet kauwen! En bedenk nu maar eens wat je proeft. Het is zoeter, en ook wat romiger. Dat geeft een veel aangenamer chocoladesmaak. Maar er gebeurt meer. Vaak komt er een zure component. En niet zomaar iets zuurs. Misschien wel iets fruitigs. Dikke kans dat het een beetje besig is. Het hangt er natuurlijk helemaal vanaf welke chocolade je gekocht hebt (welke cacaovariant, welk land, welke producent) welke smaaktonen er in jouw chocolade naar voren komen. Het kan ook tropisch

fruit zijn. Bananen vaak. Of juist groene banaantjes, of iets grassigs. Kan allemaal.

Wat is hier aan de hand? Pure chocolade bestaat uit slechts drie dingen: cacao, cacao-boter en suiker. Niets meer. De eerste keer dat je de chocolade proefde, heb je die snel fijngekauwd en doorgeslikt. Daarbij heb je voornamelijk de bitterheid van de cacao geproefd. De tweede keer heb je de cacao-boter de tijd gegeven om op lichaamstemperatuur te komen en te gaan smelten. Waar zitten de aroma's? Exact, in het vet. Door dat te laten smelten, heb je de aroma's de tijd gegeven om vrij te komen. Door er langzaam op te sabbelen geef je de smaak de tijd om zich te ontwikkelen. En dan is die heel pure chocolade opeens verschrikkelijk interessant geworden. Het is een veel puurdere smaakbeleving omdat die niet gemaskeerd wordt door suiker (of melkpoeder, godbetert). En de beleving is ook lang zo bitter niet meer.

ADDENDUM CHOCOLADEPROEFJE:

Je kunt het chocoladeproefje uitbreiden door allemaal verschillende single origin chocolades naast elkaar te proeven (op de tweede manier welteverstaan) en proberen de verschillen te benoemen. Het zal je verbazen hoeveel onverwachte smaken je eruit kunt halen, zolang je maar de tijd neemt om de aroma's vrij te laten komen. Bijkomend voordeel: in de tijd dat je nu optimaal van twee stukjes chocolade aan het genieten bent, had je vroeger al een hele reep achter je kiezen gehad.

Dit boek is reeds verschenen

FIEN VELDMAN

Foto: © Laila Cohen

Fien Veldman (1990) won in 2021 de Joost Zwagerman Essayprijs met haar essay 'Not really making it', waarin ze zich afvroeg of het mogelijk is je sociale achtergrond te ontstijgen. Eerder kreeg ze van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde de Elise Mathilde Essayprijs en won ze de korteverhalenwedstrijd van *De Correspondent*. *Xerox* is haar debuutroman.

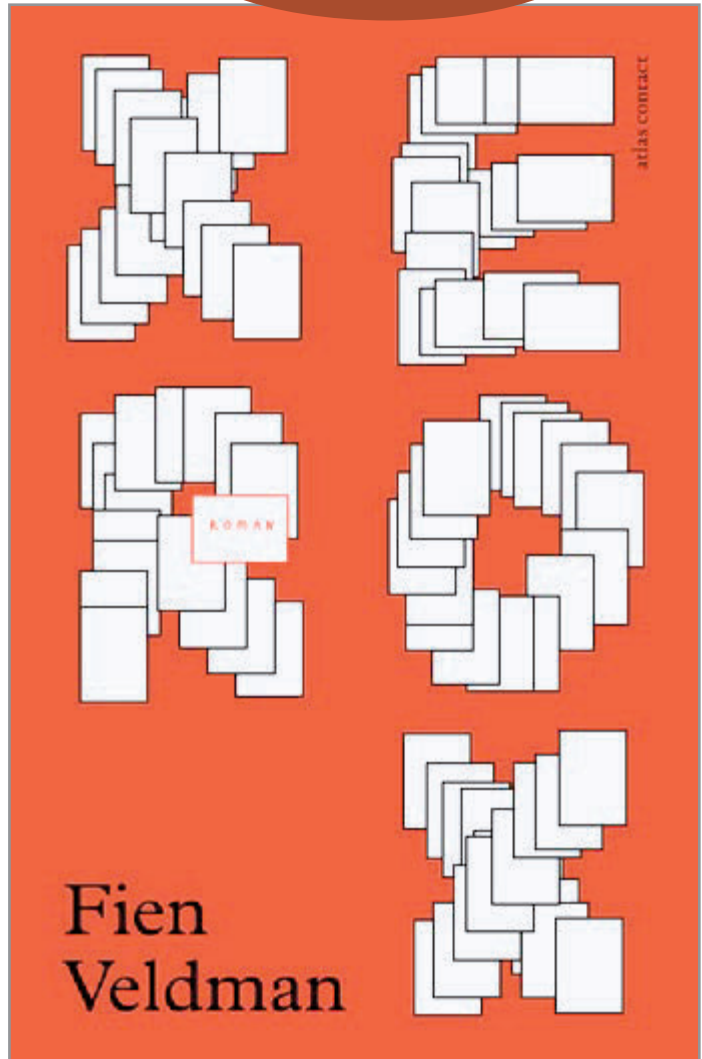
Xerox in het kort:

Een gedesilluseerde klantenservicemedewerker voelt zich vervreemd van de productiviteitsmaatschappij waarin ze is beland. Ze is opgegroeid in een achterstandswijk in een afgelegen provinciestad, een plek waar ze het liefst niets meer mee te maken wil hebben, maar wanneer ze een pakket ontvangt van een anonieme afzender blijkt dat niet zo eenvoudig. Uit pure wanhoop begint ze tegen haar printer te praten. Die printer – haar partner, vriend, kind en huisdier ineen – hapert, net als zij. Het pakket en de printer groeien uit tot obsessies van de hoofdpersoon die haar realiteitszin langzaam lijkt te verliezen. Maar hulp, als altijd uit onverwachte hoek, dient zich aan.

Over het essay ‘Not really making it’ van Fien Veldman:

‘Luchtig, ontroerend en diep snijdend.’
– Jury Joost Zwagerman Essayprijs 2021

ORIGINELE ROMAN OVER VERLANGEN NAAR MENSELIJKHEID

FUNCTIONERING

Gek dat mensen destijds over ons zeiden dat we aan de rand van de maatschappij leefden, al hoorden we dat later pas. Er werden verzachtende termen bedacht voor onze wijken en mensen die er niks van afwisten, schreven er beleidsplannen over. Maar toen! Toen maakte ik onderdeel uit van een wereldje, terwijl ik nu, na mijn integratie in de kantoor-samenleving, pas echt door de middelpunt-vliedende kracht van het bestaan naar de buitenste rand van de maatschappij word geslingerd. Ik zit nog wel in een van de banen die rond het centrum bewegen, maar ik zit in de uiterste baan. De ware rand. En jij met mij, trouwens. Als de kern de zon is zijn wij pluto, en pluto is niet eens meer een planeet, gewoon een stuk rots, daarom hoef je het ook niet meer met een hoofdletter te schrijven.

Hoe moeilijk is het om het juiste adres op een doos te zetten? Het is pas net lente en veel te warm voor de tijd van het jaar. Ik loop in de zon, vroeg in de ochtend is dat nog te doen. Aan het begin van de lange straat waar mijn pakket zou moeten zijn bezorgd, wappert een vlag boven de ingang van een type café waar ik nooit binnen zou stappen. Twee glimmend zwarte scooters staan overdwars op de stoep geparkeerd, ik wil er niet tegenaanbotsen uit angst voor het alarm. Over de straat kan ik niet, want hier begint de ochtendfile. De chauffeur van het ach-

terste voertuig, een wit bestelbusje, heeft zijn raam opengedraaid. De radio staat aan. Reclame. Een online schrijftraining, honderd procent op maat voor uw bedrijf! Vooraan staat een kleine vrachtwagen. Iemand toetert. Nooit meer zonder inkt met [claxon] inkt-bezorgservice. De verhuizers laden op hun dooie gemak de dozen uit de wagen. Ik haal alle auto's in, sloom en tevreden dat ik sneller ben, manoeuvreer langs een collectie rode huurfietsen verspreid over de stoep. Een meisje met een volwassen rood T-shirt en een tablet in haar handen scant en controleert iedere fiets. Ik ontwijk de overvolle afvalcontainer, de uitpuilende papierbak, ik loop om het terrasje, bestaande uit vier roestige metalen tafels met een vetplantje erop, en voorbij de enorme betonnen bloembak die hier half op straat staat. Sinds een paar naamloze jongens ergens anders in Europa op mensenmenigtes zijn ingereden, staat deze bak hier, neergezet door de gemeente. Het is een tijdelijk vangnet voor de onzekerheid van ons bestaan. Bij ons zijn het kolossale bloembakken om beïnvloedbare jongens tegen te houden, in vluchtelingenkampen in Pakistan weven Afghaanse vrouwen droes op hun handgeknoopte tapijten. Haat verspreidt zich als een virus, infecteert gemakkelijk en ongemerkt de zwakkeren in de samenleving, het is achteraf moeilijk aan te

wijzen wanneer de besmetting precies heeft plaatsgevonden.

Iemand zei destijds dat we de geweldplegers moeten zien als een stel misdadige eenlingen. In plaats daarvan hebben we ze geïnterpreteerd als vertegenwoordigers van een werelddeel en onszelf als vertegenwoordigers van een ander werelddeel, werelddelen die botsen en onverenigbaar zijn. In ieder geval, daarom dus die bloembak midden op de stoep.

Ik kruis de grote straat die om half negen 's ochtends al wordt bevolkt door dwalende, slechtgeklede toeristen die hun weg nauwelijks weten te vinden. Ik daarentegen verplaats me doelgericht. Deze stad is van mij, dat ze dat maar even weten. Het ruikt naar vuilnis, de zoetzure en indringende geur van onbruikbare dingen. Alles wat ik passeer wordt uiteindelijk vuilnis. Het hangt er alleen vanaf wanneer je besluit dat iets waardeloos wordt. Als je het op een tijdlijn zet, zul je zien: niks, niks, niks, niks, niks, het uitvinden van een ding, het maken van een ding, het bestaan van het ding: het kopen, het gebruiken, de teloorgang van het ding, het weggooien van het ding, afval afval afval afval afval afval afval. Net buiten de stad staat het grootste afvalverwerkingsbedrijf van West-Europa op instorten. De straat ligt vol lege verpakkingen, snippers plastic, rottende voedselresten, hier en daar een stroompje onidentificeerbaar vocht. Het bedrijf kan het afval niet meer aan omdat de vuilnismedewerkers uit onvrede over hun contract hun eigen verbrandingsovens saboteerden. Tijdens extra langzame reparaties maakten ze extra uren, voor extra geld en extra vakantiedagen – de directie zou niets doorhebben, ze begrepen

toch niet hoe de installatie precies werkte. Maar op een noodlottige dag, een maand of twee geleden, waren de medewerkers niet meer in staat hun eigen, steeds ingewikkelder sabotage te herstellen. Er werd onderzoek gedaan. Het vuilniskaartenhuis stortte ineens. Maar het afval bleef uit alle hoeken en gaten toestromen – de fabriek verwerkte, naast alles wat men weggooide in de Benelux, bijna al het Groot-Brittanische afval. Hierom zal mijn stad binnenkort worden opgeslokt door een steeds groter groeiende, half-Britse vuilnisbelt. De toeristen maken het er allemaal nog erger op. Die gooien, dronken en stoned, allerlei shit op de grond waar wij, onschuldige bewoners, vervolgens doorheen moeten waden. Maar zolang je niet naar beneden kijkt, ziet de stad er prachtig uit, met haar kleine straatjes, oude grachtenpanden, idyllische pleintjes en fotogenieke cafeetjes. Het is een stad van slavernijgeld en verkleinwoorden, alleen de kerken zijn groot, maar die zijn bijna allemaal niet meer in gebruik. Als de zon schijnt, ziet het centrum eruit als een foto in een reisgids. En al die mensen, hoe veel agressie ze ook oproepen met hun wollen mutsen en lege ogen, willen graag reisgidsfoto's maken. Ze zoeken schoonheid, dat snap ik ook wel, wie niet?

Een Zuid-Europese vrouw van middelbare leeftijd komt voorbij, de vuilnisgeur wordt tijdelijk overschreeuwd door een beklemmend parfum. Ik wandel verder, langs de kaaswinkel, en ga naar binnen bij de seksshop. In de mail van de pakketdienst (UW PAKKET WORDT AANGEBODEN) stond mijn naam, de naam van het bedrijf waar ik werk, een bestaande straatnaam – deze straat, waar het kantoor ver voor mijn tijd huisde –

en een niet-bestaand huisnummer. Ik ga de zaken in de straat daarom één voor één langs. In de shop is het steriel en koel. De winkel is net open, ik ben de eerste en enige bezoeker. Achter de toonbank staat een man van achterin de vijftig met een stanley-mesje in zijn hand. Hij heeft een opvallend gebruind gezicht en lieve ogen, omringd door kraaienpootjes.

‘Can I help you?’ Wie spreekt hier nog Nederlands tegenwoordig? Niemand. Dat is helemaal nergens voor nodig, Joost van den Vondel is allang dood, geen haan die ernaar kraait.

‘I am wondering if a package for me has arrived here.’ Ik zou mijn Engels beter kunnen uitspreken, ik zou sneller kunnen spreken en soepeler, wat minder overdreven gearticuleerd, maar ik pas mijn accent aan op het accent van deze man, ik gebruik exprefout Engels, een aangedikt accent waardoor ik de woorden houterig, lomp uitspreek. Ik denk dat ik zo beter met hem kan communiceren, dat hij mij beter kan verstaan. Ik vind het eigenlijk ook vrij schaamteloos als Britten of Australiërs hun eigen accent in een internationaal gezelschap zomaar blijven gebruiken. ‘My name might be on it.’ Ik twijfel of ik mijn naam Nederlands of Engels moet uitspreken. ‘[mijn voornaam]’ (Engels) ‘[mijn achternaam]’ (Nederlands). ‘Or the company’s name, [naam van het kantoor].’

‘Let me see,’ zegt de man. Met het mesje opent hij de grote kartonnen dozen die naast hem op de toonbank staan. Op beide dozen ontbreekt een adressticker. De eerste doos zit vol met handboeien met een zwart nepbontje, de tweede doos met hetzelfde type handboeien, maar dan roze. ‘I am afraid not.’ Hij kantelt de volle doos zo-

dat ik de inhoud beter kan bekijken, als bewijs dat hij me niet voor de gek houdt.

‘Thank you.’ Ik ga de deur uit en stop vervolgens bij het Argentijnse steakhouse, het type donkere restaurant dat in groten getale in de stad tevoorschijnkwam toen de koning trouwde met een vrouw uit Buenos Aires. In de duisternis staan een paar mensen in een kring, ze lijken overleg te voeren. Waarom doen ze dat zo vroeg in de ochtend? Als ik op het raam klop is het onmiddellijk stil. Het pakket is ook daar niet. Bij de coffeeshop, die op dit vroege uur al vol zit met mannen in de twintig en dertig, evenmin: de glimlachende medewerker achter het veiligheidsglas schudt zijn hoofd. Zonder mijn pakket kan ik niks! Ik heb dit pakket nodig! Maar aan die informatie heeft deze coffeeshopmedewerker in zijn kogelvrije hokje natuurlijk geen boodschap, dus ik bedank hem en ik hou mijn adem in totdat ik weer buiten ben. Ik kom even op adem op de plek waar ik laatst bijna doodging.

Daar lag ik, aan de rand van de stoep. Ik heb het al vaak verteld, dat is nu eenmaal wat je doet als er zoiets gebeurt: steeds maar weer de geschiedenis herhalen, totdat je een versie hebt gecreëerd die houvast en stabiliteit biedt. Verhalen moeten vorm krijgen, anders snapt niemand er iets van. Ik was er zelf gaan liggen, op die stoep, nadat ik een man die daar toevallig op de uitkijk stond, aanklampte en hem het bevel ‘help mij’ gaf. Ik legde mezelf neer, in foetushouding. Het was op een vrijdagavond, het was al donker. De stad ziet er heel anders uit als je op straat ligt. Er zit mos tussen de groeven van de stoeptegels. Een platgetrapt sigarettfilter lag naast mijn wang. De onderkant van een lantaarnpaal is verrassend breed. Schoenen

kwamen voorbij. Ik lag comfortabeler dan ik had verwacht, warmer ook, en ik dacht: ik kan hier wel in slaap vallen. Dat deed ik niet, want om mij heen was er veel gaande. De man op de uitkijk was in de war. Wellicht had ik zijn avond verpest, maar iemand direct en duidelijk aanspreken was, had ik eens gelezen, het enige effectieve middel tegen het bystander-effect, en ik wilde niet het risico lopen om dood te gaan aan een hartstilstand op de hoek van de straat omdat ik liever geen vreemde aansprak. Terwijl ik rillend en zwetend op de grond lag, zei de man: 'Ja, met mij gaat het ook niet zo goed. Mijn ex zou komen maar dat is al een uur geleden en ze is er nog steeds niet.'

Met mijn laatste krachten zei ik: 'Wat vervelend.'

'Ik zou je wel op dat bankje daar willen leggen, maar ik ben vorige week door mijn rug gegaan.'

Ik wilde zeggen dat dat niet erg was, ik snapte het, maar ik kon bijna niet meer praten. Ik was nog net bij bewustzijn toen er een nieuw hoofd in mijn gezichtsveld verscheen. Ik geloof dat het het hoofd van een vrouw was.

'Are you alright?' zei het nieuwe gezicht met een Schots accent.

Ik maakte een geluid.

Het gezicht zei iets tegen iemand uit beeld. 'Should we get you an ambulance?'

...

'What's your name?' De persoon legde haar vinger tegen mijn halsslagader.

...

'Can you count to ten?'

'One,' begon ik. Diepe ademhaling. 'Two.' Lange stilte. 'I'm sorry,' zei ik (nog een diepe ademhaling, het gezicht hing nog steeds voor het mijne), 'to inconvenience you.'

Toen de ambulance was gearriveerd, zag ik de ambulancezuster horizontaal op mij afkomen. Ze was kordaat, precies zoals je verwacht van een ambulancemedewerker, en zei op vermoeide toon, met een duidelijk Hollands accent:

'So what's the matter?'

'Ik weet het niet.' Ik probeerde zo duidelijk mogelijk te articuleren maar de spieren in mijn gezicht werkten niet mee dus het klonk alsof ik dronken was, en ik begreep ook wel dat de ambulancemedewerkers op vrijdagavond een jonge vrouw op straat zagen liggen met een stel Britten ernaast en de logische conclusie trokken.

'O, ben je Nederlands,' zei de zuster, plotseling veel vriendelijker. 'Kom maar even mee.'

Ze wenkte haar collega. Terwijl haar collega, een grote man, me naar de ambulance tilde, dacht ik: misschien moet ik een begrafenisrede over mijzelf schrijven. Dan hebben ze die maar vast.

Het was een allergie, bleek een paar dagen later bij dokter. Een auto-immuunreactie. Mijn lichaam bepaalt wat ik wel en niet aan kan. Wat ik moet bevechten. En wat ik niet aan bleek te kunnen, wat ik dus blijkbaar koste wat kost bestrijd, tot de dood of een adrenaline-injectie erop volgt, is inspanning. Mijn lichaam keert zich tegen me als ik mij inspan. Het valt zichzelf aan, als een hond die in zijn eigen staart bijt. Bij honden is dat een teken van stress, frustratie en een gebrekaan intellectuele uitdaging. Bij mensen heeft nog niemand een verklaring. Steeds meer mensen worden allergisch voor allerlei verschillende zaken, zo blijkt.

'Het is een epidemie,' zei de allergoloog-dokter tegen me, 'vooral bij jonge vrouwen,

vanaf een jaar of vijfentwintig, dertig. Dat is tachtig procent van mijn clientèle.' (Precies zo'n vrouw ben ik! Ik ga een forum zoeken als ik thuis ben!) Toen ik beleefd en een beetje geïntimideerd vroeg waarom het vooral jonge vrouwen zijn die allergisch blijken, waarom hun lichamen ze duidelijk maken dat ze niet geschikt zijn voor deze wereld, zei hij: 'Het zijn waarschijnlijk hormonen.' Hij wees naar een poster op de muur over de werking van mestcellen. 'Daar kun je er meer over lezen.' Hij richtte zijn aandacht vervolgens op zijn computerscherm. Ik dacht dat hij iets aan het lezen was wat hij vervolgens aan mij zou vertellen, maar na een minuut of misschien wel twee besepte ik: hij was allang bezig met iets anders. Ik zat te wachten op niets. Ik moest gewoon accepteren dat ik dodelijk allergisch ben. Als ik mij in een situatie van natuurlijke selectie zou bevinden en ik werd bijvoorbeeld achternagezeten door een groep wilde hyena's, kreeg ik een anafylactische shock nog vóóordat de roedel me aan stukken zou scheuren. Zo snel kan het namelijk gaan met die mestcellen van mij. Eén rondje rennen en hup, dood. Ik ben verraden door mijn eigen lichaam.

'Wat kan ik er aan doen?' vroeg ik aan de dokter-allergoloog.

Hij scheurde zijn ogen los van zijn computerscherm en keek me aan. 'Rustig aandoen.' Hij knikte er plechtig bij en hij stond op, ten teken dat de tien minuten van onze afspraak voorbij waren.

Terug naar de zoektocht naar mijn pakket. Nadat ik heb geaccepteerd dat ik het zoekgeraakte pakket vandaag niet zal lokaliseren, wandel ik trage stap voor trage stap naar mijn werk en installeer ik me in mijn

kantoortje. Ik ga naast mijn printer zitten en leg mijn wang tegen zijn rechterzijkant. Glad, geruststellend kunststof. Hij staat op stand-by. Mijn energie wordt geabsorbeerd door het apparaat, de elektrische signalen uit mijn zenuwstelsel worden door hem begrepen. Ik zal hier kalmeren, mijn mislukte pakketmissie te boven komen. Ik laat mijn vingers langzaam over zijn knoppen glijden. De machine staat op de tafel waaraan ik werk. Het is een typisch kantoorapparaat, een lomp, vierkant instrument. Als mijn hartslag weer is genormaliseerd en ik mij van de machine heb losgemaakt komt mijn marketingcollega binnen. De collega die mij later, met al zijn samenzweorders, zal verraden. Dat weet ik nog niet, nu vind ik hem gewoon irritant. Hij draagt schoenen die altijd nieuw lijken. Marketing ziet er altijd moe uit, hij heeft blauwe wallen onder zijn ogen, maar hij heeft een baardje, zoals ongeveer alle mannen van zijn leeftijd in deze stad, en dat leidt af van zijn vermoede blik. Door dat baardje is de helft van zijn gezicht verborgen, en kun je niet echt zeggen of hij knap is of niet. Bij mannen is zelfs het meest misvormde gezicht nog best acceptabel als ze het maar lang genoeg niet scheuren. Deze collega, wiens manier van praten klinkt alsof hij iedereen een beetje dom vindt, vraagt of hij misschien vandaag de printer ook eventjes mag gebruiken, en of ik hem dan een paar dingetjes zou willen uitleggen.

'Jij bent de expert!' zegt hij.

'Ja hoor.' Ik doe mijn best om te glimlachen, 'Maar wel pas na drie uur vanmiddag, als dit' (ik wijs naar een stapel A4'tjes op het bureau) 'erdoorheen gegaan is.' Een leugen, die stapel hoeft niet geprint te worden.

‘Natuurlijk!’ zegt mijn collega, veel expressiever dan nodig is. ‘Jouw werk gaat voor!’

Dit doen twee van mijn collega’s en ik haat ze allebei. Ze doen alsof mijn werk, de laagstbetaalde baan van het kantoor (de schoonmakers uitgezonderd), belangrijker is dan dat van hen. Ze zijn, als ze me zien, constant bezig met deze uitgelaten gimmick, waardoor ik zin heb om te zeggen: rustig aan, marketing. Maar als ik dat zou doen, zou marketing veinzen, terwijl hij per maand vijftienhonderd euro meer verdient dan ik, een vast contract en een hypotheek heeft: ‘Huh? Ik vind wat jij doet gewoon oprecht heel belangrijk, jij bent de schakel naar de klant, je bent onmisbaar in het proces. Als we jou niet hadden, dan [iets semi-filosofisch], terwijl ik [zelfondermijnd grapje].’

Dus het zou er echt alleen maar erger op worden, want na zo’n opmerking, hoe afschuwelijk ook, kan ik moeilijk zeggen:

‘Nou, mijn werk is heel eentonig en een robot zou het kunnen doen.’

Want dán zou hij zeggen: ‘O, misschien moet je even gaan praten met hr,’ en mij vervolgens in de weken daarna allemaal linkjes naar artikelen mailen over *bore-outs* met titels zoals *What If Your Job Doesn’t Challenge You?* met in de onderwerpregel ‘Interessant’ of ‘Misschien wel wat voor jou’ of ‘Leesmateriaal’ met een emoji met een bril erachter. Dat houdt hij dan wekenlang vol, totdat ik, in een kwetsbaar moment, heel even mijn cynisme opzijzet en denk dat hij echt het beste met mij voor heeft. Op dat moment slaat hij toe. Dan moet er een geestdodende taak op kantoor vervuld worden, iets met boodschappen of het afnemen van enquêtes voor marktonderzoek, en dan zou hij zeggen, als iedereen het kon horen:

‘Hé [mijn naam], misschien is dat wel een leuke nieuwe uitdaging voor jou!’

Dit boek verschijnt in april

JAAP SCHOLTEN

Foto: © Carlo ter Ellen

Jaap Scholten woont sinds 2003 hoofdzakelijk in Hongarije en schreef onder meer de romans *Tachtig*, *De wet van Spengler* en *Suikerbastaard*. Voor *Kameraad Baron* werd hij genomineerd voor de vPRO Bob den Uyl Prijs en ontving hij de Libris Geschiedenis Prijs. Zijn boeken en verhalen zijn vertaald in het Engels, Duits, Frans, Hongaars, Kroatisch en Roemeens.

DRIE ZAKKEN DAMESKLEDING, TWEE CAKES KYIV EN EEN SNIPER

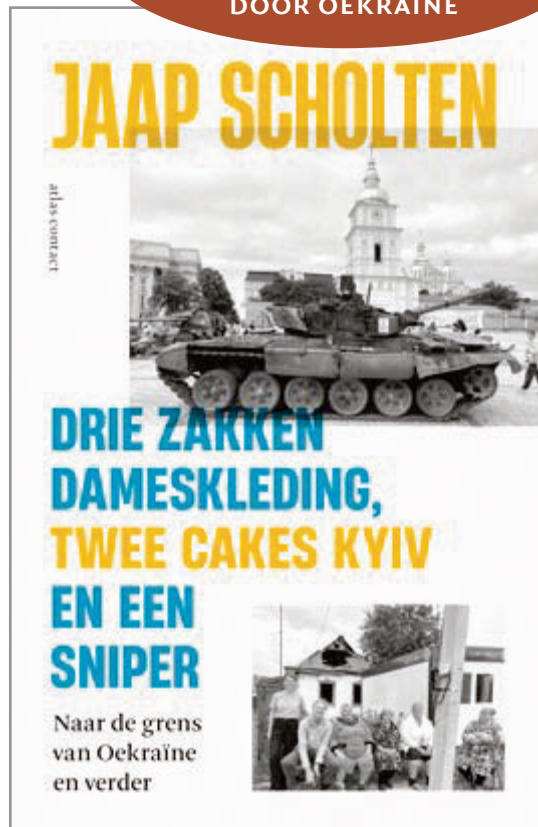
***Drie zakken dameskleding,
twee cakes Kyiv en een sniper
in het kort:***

Als op 24 februari 2022 Russische tanks Oekraïne binnenrollen, begeeft Jaap Scholten zich naar de grens om een jong gezin uit Kyiv te helpen. In de weken die volgen raakt hij meer en meer betrokken bij de strijd.

Scholten zamelt geld in voor drones, reist in zijn pick-up door het land in oorlog en bezoekt een begrafenis in Irpin met de directrice van een Kyivse cakefabriek. Van een Amerikaanse sniper hoort Scholten over het leven aan het front en over de reddingsactie van een zes dagen oude baby uit een ondergronds ziekenhuis in Marioepol.

Drie zakken dameskleding, twee cakes Kyiv en een sniper is een persoonlijk logboek en een uniek verslag van de onwaarschijnlijke moed, veerkracht en eensgezindheid die de oorlog bij de Oekraïners heeft losgemaakt.

ZIJN AANGRIJPENDE EN
PERSOONLIJKE VERSLAG VAN
EEN TURBULENTE ROADTRIP
DOOR OEKRAÏNE

‘Jaap Scholten doet na 24 februari wat weinig andere schrijvers deden: fysiek in actie komen voor Oekraïne. Hij brengt in dit boek enerverend verslag uit. Knap werk!’ – VPRO Gids

DRIE ZAKKEN DAMESKLEDING, TWEЕ CAKES KYIV EN EEN SNIPER

VOORAF

Op dag twee van de oorlog in Oekraïne, 25 februari 2022, ging ik naar de grens om een jong gezin op te halen. De onverzettelijkheid van het Oekraïense volk werkt aanstekelijk, maakte het onmogelijk voor mij om op mijn gat te blijven zitten en toe te kijken hoe de Oekraïners sterven. Als vanzelf raakte ik betrokken. Drie maanden later reisde ik verder het land in om spullen voor het leger te brengen en om Neal, een Amerikaanse sniper en voormalig marinier, op te halen die soldaten aan het front – mannen die enkele maanden daarvoor nog advocaat, winkelier of programmeur waren geweest – opleidde en sluipschuttersopdrachten uitvoerde in Marioepol. Een schrijver en een sniper samen op reis door een land in oorlog.

Via Boetsja, Kozelets, Tsjernihiv, Kyiv, Lviv, Medyka, Polen en Slowakije reisde ik met Neal naar Boedapest. Tijdens die roadtrip vertelde hij over het leven in de loopgraven en over de door hem uitgevoerde opdrachten, ‘forward operating’ zoals hij dat noemde. Vanwege die sniper-opdrachten in door de Russen bezet gebied heb ik in dit boek mijn naam veranderd. Van alle overige mensen gebruikte ik bewust alleen de voornaam om hen lastiger traceerbaar te maken. Na Boetsja en Izyum weten we allemaal hoe nietsontziend de Russen te werk gaan.

Een professor van de Kyiv School of Economics vroeg ik wat de kunstenaar te doen staat in deze tijden. Hij antwoordde: ‘Documenteren, documenteren, documenteren.’

Een oude dame die ik jaren geleden voor mijn boek *Kameraad Baron* interviewde en die het grootste deel van haar volwassen leven veroordeeld was door te brengen in een vensterloze kelder in Târgu Mureș, en bespied, geschaduwd en afgeluisterd werd door de Roemeense geheime politie, drukte mij destijds op het hart: 'Jaap, schrijf niet alleen over de dramatische gebeurtenissen, maar ook over de kleine dingen en dagelijkse zaken. Juist die zijn noodzakelijk om de tirannie te begrijpen.' Haar woorden neem ik opnieuw ter harte.

Wat begon als een logboek, onderweg bijgehouden en op de site van mijn literair manager Oscar van Gelderen gepubliceerd onder de titel *Logboek Oekraïne*, groeide uit tot

een uitvoeriger verslag. Soms had ik uren te overbruggen en dus veel tijd, op andere momenten was ik me voortdurend aan het verplaatsen en zat ik onder lastige omstandigheden aantekeningen te maken of de verhalen van betrokkenen te vertellen, die uiteindelijk ten grondslag liggen aan passages in dit boek.

Het gaat over wat ik om mij heen waarnam, over een tocht door een belaagd land, over de mensen die ik door de oorlog ontmoette, in Oekraïne, Polen en Hongarije: dappere vrouwen en ontheemden, schrijvers en violisten, soldaten en een Amerikaanse sniper; de verhalen die ze mij vertelden en de alledaagsheid van een oorlog om de hoek.

NAAR DE GRENS VAN OEKRAÏNE

Somogy, vrijdagochtend 25 februari 2022,
11.00 uur

HONGAARSE OPSTAND

Vanochtend in alle vroegte ben ik gebeld door mijn nichtje Madelien, de oudste dochter van mijn broer Frans. Zij is vijf maanden zwanger en woont in Nieuw-Zeeland samen met een Oekraïense architect afkomstig uit Kyiv. Zijn broer en diens gezin zijn die ochtend om zes uur uit Kyiv vertrokken. Kan ik hen helpen? Ze willen het land uit. Ze weten niet waarheen. Met drie kleine kinderen en een grootmoeder proberen ze nu richting de Hongaarse grens te rijden. Hun plannen zijn onduidelijk. Kyiv

wordt gebombardeerd. Het hele land ligt onder vuur.

Ik ben in ons dorp in Hongarije in de provincie Somogy en zal dadelijk – nadat ik een in het Hongaars vertaalde uitnodigingsbrief voor het Oekraïense gezin heb gekregen – in de auto stappen en naar de grens met Oekraïne rijden, op zoek naar het gezin uit Kyiv. Ik weet nog niet precies bij welke grensovergang ik ze zal oppikken – in Hongarije, Slowakije, Polen of Roemenië.

Ik ben ontzet door wat er in Oekraïne gebeurt; een buurland dat met grof geweld wordt bezet, met een hoeveelheid tanks zoals we niet meer gezien hebben sinds generaal Guderian in 1940 Frankrijk binnenviel en de Sovjet-Russen in 1956 met meer dan

duizend tanks Boedapest platwalsten (en het bevel kregen met de tanks te schieten op ieder huis, ieder raam en ieder mens dat een steen gooide of met een jachtgeweer een schot loste). Dit alles doet mij denken aan de Hongaarse opstand van 1956. Ik bewonder de dapperheid van de Oekraïners, en schaam me diep dat het Westen bezorgd is om de eigen portemonnee – terwijl de mensen in Oekraïne vechten en sterven.

Záhony, vrijdagavond 25 februari 2022,
23.50 uur

DE GRENS

Via Boedapest ga ik oostwaarts naar Záhony, de dichtstbij gelegen grensovergang met Oekraïne. Op de snelweg kom ik in een file terecht, omdat een groot militair konvooi

met enorme opleggers in dezelfde richting gaat. Het noordoosten van Hongarije – dat grenst aan Slowakije en Oekraïne – is het armste gedeelte van het land; zodra je van de snelweg af gaat valt de omringende duisternis op, eindeloze stukken niets, geen enkel licht, weinig verkeer, in de dorpen hoge hekken om de percelen. Je ziet het verarmen, zelfs de bomen langs de weg bestaan louter uit waaihout.

De hele weg, ongeveer zeven uur lang, luister ik naar de radio, en dan vooral naar de BBC omdat die verreweg de meeste mensen in Oekraïne hebben – Britse standvastigheid. Een Nederlandse vriend in Kyiv, Dirck, stuurt mij een bericht dat hij met vrouw en kind en voorraden eten en water in zijn kelder schuilt. Dankzij de mobiele telefoon voelt mijn auto als een rijdende controlekamer. Met het Oekraïense gezin dat ik op ga halen heb ik contact via Nieuw-Zeeland. Ze zijn vanochtend uit Kyiv westwaarts vertrokken en bevinden zich nu in de buurt van Lviv. Mensen sturen hartjes, Hongaarse vrienden benadrukken dat het Westen Poetin te veel getergd heeft. Voor een Engelse vriend, verbonden aan een hulporganisatie, moet ik kijken welke medicijnen nodig zijn aan de grens.

Om 23.00 uur 's avonds bereik ik Záhony. Het is er doodstil. Het is een ouderwetse Oostblokgransovergang: breed asfalt, felle lampen, gebouwd om te intimideren. De Oekraïense kant van de grens is honderden meters verderop, uit het zicht, aan de overzijde van de rivier de Tisza. Aan Hongaarse zijde, aan de linkerkant van de weg, met de neus richting het westen, staat een rij auto's langs de vangrail geparkeerd. Hongaarse en Oekraïense kentekenplaten. In de auto's zitten vooral moeders. Op de achterbanken

liggen kinderen te slapen. Ik vraag op wie zij wachten. Ze laten kalm de raampjes zakken, een onverschrokken blik in hun ogen. Deze mensen hebben iets wat velen verloren zijn. Met twee voeten in de botte werkelijkheid. Ze wachten op gezinnen, ouders en soms op een man of zoon. Alleen met ‘speciale papieren’ mogen Oekraïense mannen tussen de achttien en zestig jaar het land uit. ‘Ook niet als enige kostwinner of wanneer ze met de kinderen alleen reizen?’ wil ik weten. Nee, de vrouwen schudden beslist het hoofd: ‘Dan moeten ze hun kinderen aan een vrouw meegeven en terug.’

Een Hongaarse politieagent met een bontmuts jaagt de geparkeerde auto’s weg. Ik vraag hem hoe lang de rij aan de andere kant van de grens is. ‘Vier uur,’ antwoordt hij. Eens in het kwartier komt er een auto uit Oekraïne de grens over. Ik rijd een beetje rond. Het is bijna middernacht. Vanaf Hongarije richting de grens lopen drie jongens met kleine rugzakken over de vluchtstrook. Wanneer ik nader steken ze hun duim op.

Ik stop en vraag wat ze willen. Ze zijn net twintig, jonger dan mijn eigen zonen. Ze vertellen me dat ze naar huis willen om tegen de Russen te vechten.

Kisvárdá, zaterdagochtend 26 februari
2022, 09.00 uur

SANCTIES

Net als Napoleon Bonaparte acht het management van het hotel in Kisvárdá in Oost-Hongarije een stevig ontbijt van essentieel belang voor de troepen. Alleen als vegetariër kom je er bekaaid af (dikke plakken spek, zwarte worsten, roerei, plakken ham, gesneden kolbász en ten slotte als sluitstuk wat paprika en tomaat). In de ontbijtzaal klinkt een mengeling van Hongaars en Oekraïens. Vrijwel alle auto’s (veel BMW’s en Mercedesen) op de parkeerplaats van het hotel hebben Oekraïense kentekenplaten. De eigenaren zijn even stevig als hun auto’s.

Mensen in praktische kleren, trainingspakken en gymshoenen, mannen ongeschoren, vrouwen gelipstickt. Een oudere Oekraïense vrouw komt binnen, op zoek naar haar zoon. Dit is het eerste iets grote hotel nabij de grens. De lieve, dikke hoteleigenares spreekt alleen Hongaars, de Oekraïense vrouw een beetje Engels. Met mijn beperkte Hongaars treed ik op als tolk en dan komt de volwassen zoon vanzelfbinnengelopen. Moeder in tranen.

Voor het eerst in mijn leven ben ik politiek geëngageerd. De toespraken van Zelensky raken me, en vooral de moed van de gewone Oekraïners bewonder ik. Jonge moeders die met een kalasjnikov leren schieten en zeggen te zullen vechten voor hun gezin, stad en land; oude vrouwtjes die Russische militairen de waarheid zeggen; en de heldhaftige kustwacht op het Slangeneiland, die in niet mis te verstane woorden liet weten hoe ze over de Russen dachten.

Terwijl de Oekraïners zich doodvechten tegen een overmacht zijn westerse bedrijven en politici niet bereid offers te brengen, met de rijke voormalige asmogendheden (Italië, Duitsland en Oostenrijk) voorop. Het is om je dood te schamen.

Poetin moet aangepakt worden, sancties zwaarder dan uitsluiting van het Songfestival, de tijd voor geschipper en meegaan in het 'niet willen provoceren' is voorbij. Dus: wapenleveranties, sancties die het Russische volk de straat op brengen, cyberaanvallen, serieuze versterking naar de Baltische staten sturen en genereuze behandeling van Oekraïense vluchtelingen. De ouderwetse logica die in Poetins handelen te ontdekken valt, is zorgwekkend, namelijk het herstellen van een kordon om Rusland, opdat de vijand altijd zo ver van Moskou verwijderd is dat wanneer hij in de zomer aanvalt, hij pas in de winter het Kremlin bereikt (en ten onder gaat) – dat wat de Russen altijd gered

heeft, van Napoleon tot Hitler. Eén blik op de kaart van Europa en je weet dat Poetin na de verovering van Oekraïne beslist de Baltische staten zal opeisen. De weg naar Moskou is van daaruit namelijk een stuk korter.

Van het Oekraïense gezin op de vlucht hoor ik ondertussen niets. Contact onmogelijk. Ik weet niet waar ze zijn, ik weet niet naar welke grensovergang ze op weg zijn. Ik zit in een ontbijtzaal met een glimmend granieten vloer en wacht terwijl er om mij heen flink wordt gebunkerd.

Beregsurány, zaterdagavond 26 februari
2022, 21.00 uur

ZIGEUNERS UIT TRANSKARPATIË

Het is aangrijpend: vrouwen met peuters op de arm en aan de hand, die aan de rand van het asfalt vanuit de felle lampen van de grenspost de duisternis van Hongarije in lopen. Kleine kinderen in dikke eskimopak-

jes. Ze gaan door de berm, weg van de oorlog. Het is gemeen koud op het troosteloze vlakland waarin de Hongaars-Oekraïense grensposten liggen. Er hangt een rare, half illegale smokkelatmosfeer, op de zandpaden en braakliggende veldjes rondom de grens staan verduisterde auto's geparkeerd, groepjes mensen in het donker, veel blauwe zwaailichten, politieagenten in reflecterende hesjes en een lege vierbaansweg.

Vijfhonderd meter van de grenspost wordt door de Hongaarse afdeling van het Rode Kruis een tent opgezet. Erachter, aan de rand van een stoppelveld, staan schots en scheef vijf blauwe dixi's. Een jonge vrouw slaat een deken om een kind, ze is een Oekraïense uit Moekatsjevo (Munkács in het Hongaars); het kostte haar vijf uur om over de grens te komen, haar man en dochter zijn in Bratislava en komen haar halen. Er staat al enkele dagen een witte tentoverkapping van de plaatselijke gemeente, twee mannen klungelen met twee van die padenstoelvormige gaskachels. Alles wat de gemeente Beregsurány voor dorpsfeestjes

in huis heeft, is van stal gehaald. Het is een soort koek-en-zopiekraam. Er worden koffie, zakken chips, flessen water en chocoladerepen uitgedeeld. Een man of twintig staat samengedromd. Voedselpakketten worden uitgedeeld. Een gedrongen zigeuner omringd door enkele vrouwen komt naar voren en wijst naar de voedselpakketten. Een lange hulpverlener vraagt hoeveel hij er nodig heeft. 'Veertig,' antwoordt de man in het Hongaars en ik besef in één keer hoe ingewikkeld het is een hulpverlener te zijn.

De leiding over de opvang van de vluchtelingen in Hongarije is in handen van het Maltezer Rode Kruis. Zij staan ook bij de tent en zorgen dat mensen die niet opgehaald worden in Beregsurány in het Kultúrház (het Cultuurhuis) en in de school kunnen overnachten. En zij regelen bussen naar Boedapest, vanwaaruit verder onderdak wordt geregeld. Wij hebben ook ons huis aangeboden. Een man van de Maltezer hulporganisatie vertelt dat de eerste stroom vluchtelingen zigeuners uit Transkarpatië (de naam voor het westelijke deel van Oekraïne, waar een grote Hongaarse minderheid woont) waren, nu zijn het vooral mensen uit Kyiv en omgeving die de grens oversteken, afgaand op de kentekenplaten van de auto's die druppelsgewijs de grens passeren.

Ik word een beetje sentimenteel van deze oorlog, pas twee dagen oud. Van alles, ik

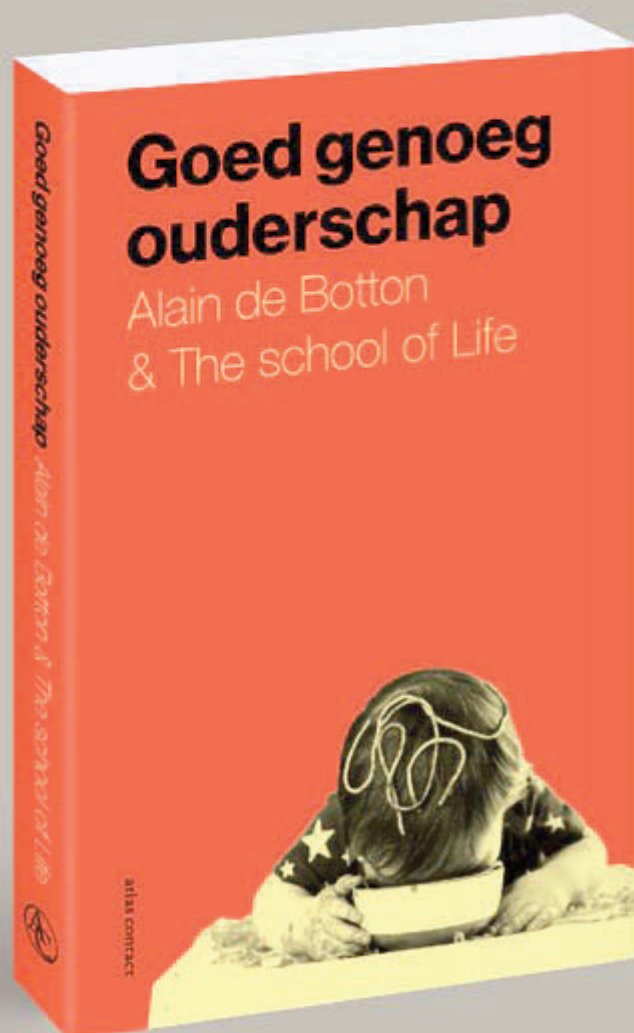
weet niet wat het is, alsof heel oude, primitieve, vechtlustige oerinstincten in me loskomen, onder het verdovende teflon van decennia consumentisme vandaan. Van de toespraken van president Zelensky (ik weet op dat moment niet of je zijn naam nu met een i of een y schrijft. Namen eindigend op een y wijzen in het Hongaars meestal op oude adel. Hoogstpersoonlijk heb ik de president van Oekraïne tot het Hongaarse adeldom verheven, of-ie het leuk vindt of niet), van de vrouwen die met peuters de grens overkomen en hun mannen steunen, van de oude vrouwtjes die molotovcocktails maken en zeggen dat ze dit gewoonlijk niet op zaterdag doen, van de jongeren met het babyvet nog op de wangen die hartstochtelijk in prachtig Engels zeggen dat ze de wapens willen opnemen en bereid zijn te sterven. Het is aanstekelijk.

Ik ben een paar keer in Oekraïne geweest, maar heb het land nooit bekeken met de vraag vanwaaruit het best een guerrillaoorlog gevoerd kan worden. Ik herinner me vooral eindeloos uitgestrekte akkers tussen Kyiv en Odessa. Zwarte aarde. Uitgestrekt land, weinig plek om je te verschuilen. Toen ik erdoorheen reed werden de stoppelvelden kaalgebrand, kilometerslange slierten oranje vlammen in de pikzwarte nacht. Dat platbranden zullen de Russen ook wel gaan doen in hun jacht op partizanen.

Dit boek is reeds verschenen

& Alain de Botton & The School of Life

Hoe je je kinderen tot tevreden,
interessante en veerkrachtige
mensen kunt opvoeden

**'Een must-read voor
alle ouders die de
druk voelen om iets te
zijn wat ze niet zijn.'**
-Elle

MENSJE VAN KEULEN

Foto: © Annaleen Louwes

Mensje van Keulen debuteerde met het inmiddels klassieke *Bleekers zomer*. Sindsdien schreef ze romans, verhalen, gedichten, kronieken, dagboeken en jeugdboeken en vielen haar nominaties op long- en shortlists te beurt. Voor haar oeuvre ontving zij de Annie Romeinprijs, de Charlotte Köhlerprijs en de Constantijn Huygensprijs. Haar verhalenbundel *Ik moet u echt iets zeggen* werd bekroond met de J.M.A. Biesheuvelprijs.

MOEDER EN PEN

Moeder en pen in het kort:

In 1976 begon Mensje van Keulen een dagboek bij te houden waarin ze haar beslommingen, gebeurtenissen en verhalen schokkend openhartig noteerde. *Alle dagen laat* en *Neerslag van een huwelijk* (over de periode 1976-1979) gaven dan ook een intrigerend beeld van de huiselijke en literaire sores en keerzijde van de vrije huwelijksmoraal uit de voorgaande jaren. In *Moeder en pen*, het derde deel in de dagboeken, volgen we Van Keulen in de jaren daarna. Inmiddels is ze meer dan een gevierd schrijver, ze is moeder én ze is gescheiden. Hoe dat alles overeind te houden levert vragen op waar vrouwen, waar schrijvers, ook vandaag de dag mee worstelen.

Over *Alle dagen laat*:

‘Feilloos oog voor bizarre details.’
– Vrij Nederland

HET VLAMMENDE
LITERAIRE LEVEN VAN
MENSJE VAN KEULEN

MOEDER EN PEN

---

3 december

Curaçao.

Acht uur 's morgens. De zon brandt. 's Nachts staan van mijn slaapkamer de ramen open en draait een ventilator, die twee van de tien seconden een briesje laat voelen. Met Aldo slaap ik onder een klamboe in een tweepersoonsbed. Over mijn lichaam, vooral op mijn benen, bevinden zich zo'n dertig muggenbeten waarvan er een paar zijn gezwollen tot halve peren. De jeuk is soms ondraaglijk, maar ik heb nog nooit een muggenbeet stukgekrabd. Als iemand zegt: 'Ik had zo'n jeuk van een beet dat ik hem helemaal heb opengekrabd', gruw ik om die smerigheid meer dan om een bloedbad in een horrorfilm.

De opmerkingen en verhalen van Wiesje, bij wie we nu logeren, worden op zo'n manier geuit alsof ze ze openkrabt en begrip verwacht. Ze wil almaar over haar jeugd praten en als ze het over anderen heeft, is het altijd in betrekking tot zichzelf. Ze weet het altijd beter, is vaak ook 'zielig', zolang ze maar het middelpunt is. Het is te begrijpen dat ze het luie meisje dat af en toe komt schoonmaken lui laat zijn, maar ze gaat er prat op dat ze dat toestaat. Macramé, Indiase gewaden, en haar man, Mark, heeft een baard. Als je ze 's avonds hoort praten, gaat het over 'stoned' en 'pito', en dan komt er van W's kant een verhaal dat ik een paar maanden geleden of gisteren of eergisteren al heb gehoord.

Ze gaat prat op werkelijk alles van zichzelf.

Ook als ze vindt dat ze stom is: hoe stommer hoe zelfgenoegzamer.

Als ik hier weg ben, zal ze er wel prat op gaan dat ze mijn kleren meenam in de was. Nou is de knop van een wasmachine op 'aan' zetten heel wat voor iemand die zo lui en slordig is als zij. Het enige waar ze zorgvuldig mee omgaat, zijn haar foto's.

Ik kan niet zeggen dat ik heimwee heb, maar als ik nu al zou moeten inpakken, zou ik dat niet erg vinden.

Toen ik op dit eiland aankwam, was het eerste waar ik aan dacht de Spaanse kust. De warmte, het licht. Om iets te doen aan de contacten die ik van Sticusa en Miep Diekmann kreeg, heb ik niet veel zin. Het kost weinig moeite me aan te passen, ik hoef me alleen maar in te houden, veelvuldig te knikken, wat te glimlachen, maar 'leuk' is het niet in dit huis. Sinds ik hier ben heb ik nog niet eenmaal kunnen lachen zoals ik dat in Nederland kan. Voor Aldo is er ook niet veel aan, hij is te jong voor Wiesjes dochtertje Fanny en Marks pleegdochter Kaatje, die Mark meebracht uit een eerder huwelijk. De twee meisjes zijn lief voor hem, maar ze zitten overdag op school en als ze thuis zijn zitten ze voor de tv, speels zijn ze al niet meer.

Het is soms of hij me afwijst, ik voel het al als ik naar hem toe loop. Het zal hem misschien moeite kosten om te wennen. Misschien voelt hij dat het niet pluis is in dit huis. Als ik hem naar bed breng moet ik een tot anderhalf uur bij hem liggen voor hij in slaap valt. De vliegreis was al een nachtmerrie: er was nergens plaats dus 14 uur

lang moest hij op schoot. Ik was al 'op' bij de tussenlanding in Lissabon en toen moesten we nog 12 uur.

Een mooie man heb ik nog niet gezien. De vrouwen lachen me achter mijn rug uit, ik zal wel niet genoeg heupen, borsten of billen hebben. Ik verbaas me over hoeveel vrouwen hun gezicht, hals en borst bleker poederen.

Het is kwart voor tien. Het lijkt wel of Aldo aarde zit te eten. Gauw ingrijpen.

God, als dat alle dagen zo moet gaan. Ik heb hier geen auto, geen vrienden, geen doel waar ik met een klein kind naartoe kan. Wandelen is onmogelijk door de hitte.

4 december

Aldo komt telkens uit bed. Lastig voor hem is dat hij zich dan door de klamboe heen moet worstelen. Zijn gedrag is vreemd: ineens huilen, zeuren, hangen, overgeven, niet willen eten. Hij grijpt vaak naar zijn oren, maar als ik erop druk, geeft hij geen teken van pijn.

Gisteren en vandaag stonden wederom in het teken van Wiesje. Ze zegt: 'Ik ben er voor iedereen en iedereen gebruikt me.' En ze beseft niet hoeveel aandacht ze opeist, zonder veel aandacht voor een ander te hebben of het moet het vitten op Mark of Kaatje zijn. 'Ik haat mezelf' komt er ook op zo'n manier uit dat ze verwacht dat ze sussend wordt toegesproken en te horen krijgt dat daar geen enkele reden voor is.

's Avonds zie je, bij een heldere sterrenhemel, aan de horizon een dikke rook naar zee blazen vanuit het Shell-complex. Er staan veel huisjes. Als je erlangs rijdt, ruik je olie en zwavel.

Daarentegen is Blauwbaai goddelijk. Topless zonnen is alleen onmogelijk, omdat je kan worden opgepakt en in het cachot geworpen. Iets wat ik wel zou willen uitproberen als Aldo er niet bij was. Ach jongetje, knap snel op! Of maak ik me bezorgd om niets?

Mannen kijken je hier niet na, nee, ze staren je na. Er liep er vandaag een op cowboylaarzen achter me aan en vervolgens heen en weer langs het hek. Ik ben in de slaapkamer gaan zitten en hoorde nog een minuut of tien het klakken van zijn hakken.

Nog naar niemand in de cultuursector gebeld. Er is trouwens geen telefoon in huis. Ik heb de indruk dat die hele cultuur hier nog geen postzegel voorstelt, heb althans nog niets over een theater, film, tentoonstelling vernomen.

Gisteren bezochten we een supermarkt en betraden een boven de schappen gelegen piepklein kantoortje waar een airco ruiste. Señor Manuel, Portugees met een Hollands paspoort, troonde daar achter zijn bureau, omringd door diploma's. Hij zag eruit als een Mexicaanse bendeleider. Achter hem een grote foto waarop Beatrix hem de hand reikt. Ik redde me een beetje in het Spaans, terwijl we daar met zijn allen gepropt stonden in het wiebelende kantoortje. Señor bood meteen zijn weekendhuisje aan voor komend weekend.

Zuivelwaren bederven hier in de koelkast binnen twee dagen. Mieren rennen in colonnes over aanrecht en vloer, kakkerlakken ritselen in de hoeken en op de muren, hagedissen vliegen over de grond. Buiten zwerven honden en geiten, die veelvuldig

worden aangereden. Ze zien er erbarmelijk uit, de arme dieren. Al een paar maal een dode hond langs de weg zien liggen en een hond in een tuin zit doorgaans aan een ketting. Twee huizen verderop zag ik een grote kerel met een riem een hond slaan. Het beest was nagenoeg kaal en jankte. In Nederland zou ik de klootzak zijn aangevlogen, hier liep ik huilend om de hond door, omdat de gedachte bij me opkwam dat hij me, als ik hem erop aansprak, zou zeggen dat wij zijn voorouders hadden geslagen.

Dierenleed lijkt mensen hier niet echt een zorg te zijn. En is er, in plaats van sensitiviteit, piëteit voor de jongen die van de hoge Julianabrug wou springen? Hij stond volop op foto's in de plaatselijke krant, zijn moeder in de auto naast hem, de politie die hem overmeesterde.

De tv wordt onregelmatig onderbroken door bibberende beelden die reclame maken voor shampoo, een kapsalon, schoenen. Niet te geloven zo komisch knullig. Erg grappige reclame: mannen die minutenlang op wisselende locaties Amstelbier drinken.

5 december

Om 3 uur naar bed gegaan, om 7 uur op. Ik heb, evenals gisteren en eergisteren, het huis aangeveegd en de afwas gedaan, geen onaangename bezigheid als je er de tijd voor hebt.

We zouden vroeg vertrekken naar het aan een baai gelegen huisje van señor Manuel. Het is inmiddels 10.30. W en M liggen nog in bed.

Benamingen en namen, ofwel: Waar zijn we? Rooi Catoetje, Zuurstok. Ascension.

Brievengat. Hato. Sebastopolstraat. Windstraat. Pater Euwensweg. Compagniestuin. Caracasbaai. Corporaalstuintje. Molenplein. Abraham Capriles. Helena Le Sire. Moses Penso. Laurens Pletsz. Alejandro Saturnino de Pool. Egilio Goeloe. Ramino Tromp. Lourdes Cherry. Humphrey Koets. Catharina van Uijtrecht. Glenn Kwidama. Botica Wilhelmina.

Wiesje is net opgestaan en naar de keuken gelopen. Ze is van plan een grote pan bami te koken die mee moet naar het huisje. Tegen de tijd dat we zullen vertrekken is Aldo aan zijn middagslaap toe.

7 december

We brachten het weekend door in het huisje van señor Manuel. Ik heb nog nooit zoveel smerigheid op een paar vierkante meter bij elkaar gezien.

(Wiesje komt bij me aan tafel zitten lezen in een van de boeken die ik heb meegenomen.)

Welnu, er waren twee kleine vertrekken, het ene om in te eten, het andere om in te slapen. In dat andere sliepen we dus met zijn allen. Goddank had señor M lakens op de matrassen gelegd. Zelf hing hij in een hangmat in 'de keuken', een aangrenzende, kleine ruimte. In die keuken staat een onbruikbaar fornuis, liggen dozen en andere troep en zit het vloertje vol maden, mieren en plakkerige smeersels. De koelkast stond in het slaapvertrek en zat van binnen vol vlekken van siroop, wijn en bloed. De baai was beeldschoon, maar op het stukje land ervoor dat in een steile afgrond eindigde, krioelde het van de mieren die zich in je huid vastbeten. De voetjes van mijn kleine schat

zaten onder. Hij heeft wat afgehuild en ik maar met hem op de arm lopen sjouwen. Nu weer mieren, dan weer foute poep. Vermoedelijk ook oorpijn, de watjes in zijn oren waren nat.

De señor heeft een formidabele buik en steekt graag sterke verhalen af. Hij keek naar me met een blik alsof hij me wil opeten. Wat moet ik ermee? Meer dan me amuseren om hem kan ik niet.

W en M bleven tot 12 uur in bed en gingen 's middags ook weer liggen. Ondertussen deed W of ze het druk had, het arme huismoedertje is. Als ze kookt is het een pan voor twee dagen. Geen vooraf, geen dessert. En maar klagen en wijs doen. Een paar dagen terug vond ik haar, ondanks de opgewarmde meuk aan familie verhalen, op een gegeven moment aardig en zelfs ontroerend, maar dat ging daar aan de baai snel weer over.

Toen Mark Aldo, Fanny, Kaatje en mij als eersten terugbracht, kookte ik voor de kinderen de laatste twee eieren en een restje groente. W en M kwamen een uur later thuis. De pan met de overgebleven bami, die we de dag ervoor aan de baai koud hadden moeten eten, bleek vergeten. M moest terug om die uit de vieze koelkast van de señor te halen en besloot dat de volgende dag te doen.

Ik blijf me maar aanpassen, probeer me klein te houden, help in het huishouden, betaal mee aan de boodschappen. God, ik mis mijn katten en mijn vrienden, denk zelfs over L milder. De kinderen hangen rond, kijken tv, eten droge cornflakes, bananen, melkpoeder met cacao.

8 december

Met het uur somberder. De aloude angst voor oorlog. Irak. Afghanistan. De moord op John Lennon. De sfeer in dit huis.

9 december

Gistermiddag L kunnen bellen bij mensen, Nederlanders, die in een vrij klein huis wonen. Hij heeft een baard, zij lijkt op Ria Valk.

De man die gisteravond op bezoek kwam, had ook een baard, zat tegenover Mark met zijn baard. Waarom willen mannen dat? Ze worden er met een baard niet mooier op en er kan in gemorst, het lijkt me ook niks met die warmte (zweet erin).

Tot halfdrie vannacht een oeverloos gelul waarbij W het onder andere had over haar vader die haar 'op het balkon op de sterren wees' en haar overtuiging dat 'liefde voor een kind belangrijker is dan hoe je ermee omgaat'. Een waar woord, maar wat ik haar zie doen is: Niets. Geen tederheid, geen spel, geen kus, geen luisterend oor, geen lach, geen moeite, niks dus, behalve klagen als een kind haar uit haar slaap haalt, en die klacht krijgen dan Mark, het bezoek en ik te horen.

Gisterochtend met Aldo naar de dokter geweest. Hij werd om zes uur huilend wakker. Twintig gulden voor lariekoek en een recept voor otrivin. Na het bezoek ontdekte ik een rode uitslag onder zijn haar. Ook daarvoor heb ik me wat aangeschaft in de apotheek, waar ik ruim een halfuur moest wachten en dan van de kassa naar een ontvangsthok en daar weer in een rij, waar brede kerels voordrongen.

62 kaarten op de post gedaan. Wat een heimwee.

'Het Ding', zo heet dat hier bij van alles. Dat is echt een ding. Dat vind ik wel een ding. Het ding is dat, enz. Daarnaast 'heavier', 'stoned', 'weet je wel', 'helemaal te gek'. (Hallo hippietijd.)

10 december

Later op de avond, als ik wat heb gedronken, is Wiesje te verdragen, kan ik ook begrip voor haar opbrengen. In hoeverre ze de waarheid naar haar hand zet, weet ik niet, maar haar verhaal over hoe ze haar zoontje aan een eerdere echtgenoot moest afstaan en wat ze zoal vertelt over de mensen in haar leven klinkt niet ongeloofwaardig.

11 december

Een kerel met bloeddoorlopen ogen loopt rond in huis. Zijn naam is Irving. Hij is ongewenst bezoek, maar hij loopt gewoon naar binnen, wat niet moeilijk is dankzij de tuindeuren die overdag altijd openstaan. Ik zeg dat ik aan het werk ben en doe of ik hem niet zie, ondertussen houd ik de kinderen in de gaten, maar daar toont hij gelukkig geen belangstelling voor. Hij druipt afzonder iets te zeggen.

De hele ochtend heb ik lopen rennen, de kinderen uit aarde en water vissen, poep en vieze voeten afvegen, tranen sussen, was ophangen, afwassen.

Wiesje is naar weefles.

12 december

We bezochten Lies van der K (wijs, Joods, mooi). Een paradijselijke tuin vol bloeiende bomen rond een huis waar het koel vertoeven was op een hogergelegen, oud ter-

ras. In de tuin scharrelden kippen, kalkoenen, schildpadden met hun jongen. Alles was even verzorgd en muggen- en mieren-vrij, een verademing. Haar twee zonen waren thuis. De oudste had de avond ervoor een motorongeluk gehad. Het hagelwitte verband stond hem prachtig. Ik had direct plezier met ze, kon weer eens lachen.

Na dit bezoek gingen we langs bij een leraar Nederlands en zijn vrouw van 100 kilo. Aardige mensen. De bedoeling is dat ik woensdag op zijn school een lezing geef.

Vervolgens gingen we naar een echtpaar met twee kinderen. Een gemengd huwelijk. De ouders waren chagrijnig, met hun kinderen gingen ze bijna boosaardig om. Voortdurend moest ik Aldo weg zien te houden van een plas modder in de tuin, want deze mensen leken ziekelijk netjes. Meneer reed ons terug. Aldo viel in slaap. Ik probeerde hem warm te houden, want de aircocozorgde voor een ijzige kou en de ramen mochten niet open.

In beide huizen ontbraken de muggen. De oorzaak van de plaag in het huis van W en M komt dan ook van de volle regentonnen waar niks aan gedaan wordt. Binnenshuis staat een vaasje met plantenstekjes en daarin wemelt het zelfs van de muggenlarven.

Roald Dahls verhalen zijn amusant en dat zijn ze ook nog als ze zijn verfilmd en op TeleCuraçao worden onderbroken door een onbeholpen reclame van een plaatselijke winkel.

14 december

Wiesje op haar top. Schreeuwen naar Kaatje, naar Mark. Opmerkingen als: 'Ik weet dat

beter, want ik ben met een Antilliaan getrouwd geweest.’ ‘Ik weet dat beter, want dit is mijn derde huwelijk, dus heb ik meer meegemaakt.’ Wat er ook wordt gezegd, ze laat weten dat ze reuze speciaal is, luistert naar niemand, is sowieso in de contramine. Is het niet op een hysterische manier dan is het met tranen en sentimentele woorden over zichzelf. Als ik zeg dat de mensen hier de slavernij nooit zullen vergeten, is het: ‘O ja, daar weet ik alles van.’

Gaat ze tussendoor een biertje halen, komt ze terug met dat glimlachje waar haar gezicht naar is gaan staan, gaat zitten en zegt: ‘Ik had nog iets willen zeggen, maar het is maar beter dat ik dat niet doe...’

Ze verwijt Mark van alles, o.a. zijn luiheid (!). Pijnlijk viel ze tegen hem uit toen ze het geboortekaartje van Kaatje vond, en waarom? Om weer eens te zeggen dat zij voor het kind moest zorgen. Alsof Mark het meisje in zijn eerste huwelijk had geadopteerd om haar er later mee op te zadelen. We krijgen dan te horen hoe goed ze wel niet voor Kaatje zorgt, maar ik heb haar het meisje alleen maar zien bekritisieren en vernederen.

Señor Manuel kwam vanavond voorrijden.

Hij wachtte bij het hek. Na hem begroet te hebben zei ik dat ik gauw weer naar binnen moest voor mijn zoontje. Wiesje bleef staan en toen ze terugkwam zei ze vergenoegd dat de señor haar had voorgesteld zijn minnares te worden om vervolgens tegen haar man te zeggen dat dat slecht van de señor was en dat ze zoiets nooit zou doen. Zodra Mark naar bed was, bekende ze dat ze de señor had gezegd erover na te denken en dat ze het aanlokkelijk vond om een man met geld te trouwen. Vorige week had ik op haar driefvoudige huwelijksklachten nog gezegd: ‘En de volgende keer een rijke man uit Wasenaar.’

De hemel is helder, vol sterren, en de maan hangt erin als een schaalteje.

Telkens komt dat gevoel op dat het een kleine stap is of ik struikel en val in een diepte zonder enig houvast. Zoals ik het soms ook ervoer toen ik in Londen woonde en me al maar moest aanpassen. Alleen de verbeelding is dan nog eigen terrein.

Dit boek is reeds verschenen

KOEN CARIS

Foto: © Jelmer de Haas

Koen Caris (1988) schrijft theaterstukken, hoorspelen en proza. Hij schreef voor onder andere BNNVARA, VPRO, Korthals Stuurman Theaterbureau en Bellevue Lunchtheater. Zijn werk werd genomineerd voor de Zilveren Reissmicrofoon en de Prix Europa. Zijn debuutroman *Stenen eten* won de Hebban Debuutprijs, en stond op de shortlist van Beste Boek voor Jongeren.

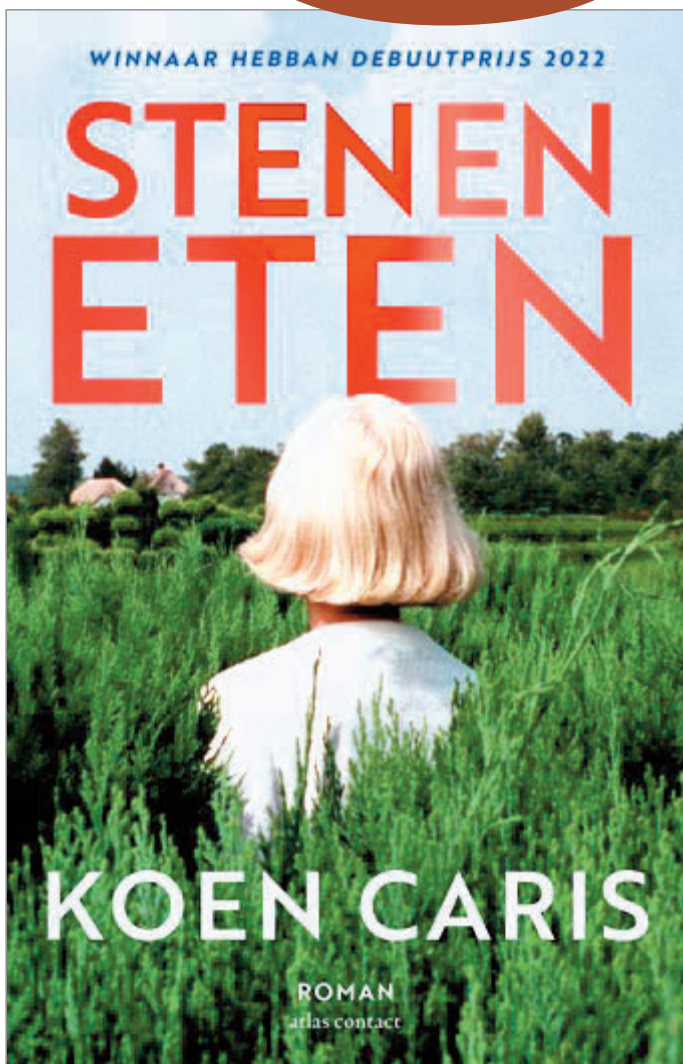
STENEN ETEN

Stenen eten in het kort:

Het is de snikhete zomer van Bens eindexamen. Hij houdt zich afzijdig van zijn klasgenoten, telt de dagen tot hij het dorp kan verlaten. Maar als een aantal jongeren zich verliest in steeds gevaarlijker rituelen die te maken blijken te hebben met het overlijden van zijn zus, drie jaar daarvoor, richten alle ogen zich op hem. Ben, die zo zijn eigen redenen heeft om geen aandacht te willen trekken, komt in het middelpunt van een huiveringwekkend mysterie te staan.

Stenen eten is een prachtig, vervreemdend en krachtig verhaal over verlies, schuldgevoelens, verliefdheid en groepsdruk.

WINNAAR HEBBAN
DEBUUTPRIJS 2022

‘Caris laat met zijn debuut zien een groot schrijver te zijn.’

– juryrapport Hebban Debuutprijs 2022

KOEN CARIS

Met zijn roman *Stenen eten* won Koen Caris de Hebban Debuutprijs 2022. Deze prijs is de enige literaire juryprijs van Nederland en Vlaanderen met een grote invloed van lezers. ‘Het boek heeft zichzelf eigenlijk opgedrongen!’

1. Met welke auteur (dood of levend) zou je graag in gesprek willen gaan?

Elizabeth Strout, omdat ze een van mijn lievelingsschrijvers is, en omdat ik het (ongefundeerde) idee heb dat we het goed zouden kunnen vinden.

2. Wat lees je het liefst?

Ik heb een brede leessaak. Ik hou van genrefictie, omdat ik me via die boeken kan verliezen in levens taal anders dan het mijne. ‘Hoe zou het zijn om...?’ En ik hou van literaire fictie, omdat dit me juist laat voelen dat ook onze alledaagse werkelijkheid oneindig rijk is, als je die maar met genoeg aandacht bestudeert. Maar het allermeeste hou ik van boeken die deze beide doelen tegelijk dienen. Die zowel diep menselijk als fantasievol zijn, zowel herkenbaar als vervreemdend, zoals de werken van Anthony Doerr, Margaret Atwood en John Irving. Uiteindelijk hoop ik zelf ook zo’n schrijver te kunnen worden.

3. Hoe is het idee voor *Stenen eten* ontstaan?

Van oorsprong ben ik toneelschrijver. Met een paar andere toneelschrijvers was ik een korteverhalenclubje begonnen, om onszelf te ontwikkelen als prozaschrijvers. Gaandeweg merkte ik dat al mijn verhalen zich in hetzelfde universum begonnen af te spelen: het afgelegen dorpje van wat uiteindelijk *Stenen eten* zou worden. Het boek heeft zichzelf dus eigenlijk opgedrongen!

‘Al schrijvende bleef ik terugkomen bij twee nogal bepalende elementen uit mijn jeugd: de zelfdoding van mijn halfzus, en mijn ontluikende besef dat ik op jongens viel.’

Al schrijvende bleef ik terugkomen bij twee nogal bepalende elementen uit mijn jeugd: de zelfdoding van mijn halfzus, en mijn ontluikende besef dat ik op jongens viel. Alleen had ik almaar geen idee wat die twee dingen met elkaar te maken hadden. Pas toen ik besepte dat ze allebei over schaamtelingen, en hoe die schaamtelingen

(zeker in de puberteit) ervoor kan zorgen dat je tot stilstand komt, begon het boek zijn vorm te vinden. Mijn hoofdpersoon Ben leert gedurende het verhaal langzaam

oké te worden met zichzelf, en kan daardoor uiteindelijk weer in beweging komen.

4. Wat is de beste openingsscène in een roman?

De openingsscène van *The Girls* van Emma Cline vind ik fantastisch. Krap een pagina. De protagonist, de veertienjarige Evie Boyd, ziet in een park de drie meiden zitten die ze dan nog niet kent, maar die haar verdere levensloop zullen bepalen. Cline schetst in een handvol zinnen met feilloze precisie de angst, opwinding, afkeer en fascinatie die de meiden oproepen in Evie, en in de rest van het park. Waanzinnig.

‘Tot mijn spijt heb ik veel van de klassiekers nog steeds niet gelezen.’

5. Op basis van wat voor criteria koop je een boek?

Romans met een vijfsterrenrecensie in een grote krant probeer ik zo veel mogelijk te lezen. Verder heb ik een paar vrienden wiens suggesties eigenlijk altijd goed zijn. Maar het liefste laat ik me inspireren door rond te neuzen in mijn lievelingsboekwinkel, Boekhandel v/h Van Gennep aan de Oude Binnenweg in Rotterdam.

6. Aan welk boek kom je maar niet toe om te lezen?

Tot mijn spijt heb ik veel van de klassiekers nog steeds niet gelezen. Ik kan soms best jaloers zijn op mensen die literatuurgeschiedenis hebben gestudeerd, en in die context veel van deze werken al hebben gelezen en besproken. Op de toneelschool heb ik veel geleerd over de theatergeschiedenis, eenzelfde historisch besef zou ik ook op prozavlak graag ontwikkelen. Eens in de zoveel

tijd doe ik een poging hiertoe, maar er komen zoveel fantastische nieuwe boeken uit dat dit nog niet goed lukt. Alleen tijdens de eerste lockdown ben ik de Russen in gedoken, dat was een fijn begin.

7. Wat doe je als je helemaal vastloopt tijdens het schrijven?

Wandelen, wandelen, wandelen. Eindeloos wandelen. Ik heb pas de laatste jaren geleerd dat ik, wanneer mijn hoofd er even niet uit komt, mijn lichaam aan het werk moet zetten. Vaak als ik dan terugkom van een rondje met de hond en weer achter mijn bureau ga staan, is er ook op papier iets in beweging gekomen.

Als zelfs dat niets uithaalt, probeer ik te stoppen voor die dag. Voordat ik ophoud (maar eigenlijk schaam ik me een beetje om dit op te biechten) neem ik een moment om het probleem in kwestie mee te geven aan mijn onderbewuste. Zo van: los jij het dan maar op. Klinkt stom, maar het werkt. Als ik de volgende ochtend verderga, heeft-ie dat meestal nog gedaan ook.

8. Welke zelfbedachte personage laat je nooit meer los?

Of hij me nooit meer zal loslaten, weet ik niet. Maar Ben uit *Stenen eten* is me wel dierbaar. Deels gewoon omdat hij mijn eerste romanprotagonist is. Maar ook omdat er gedurende het schrijfproces steeds meer delen van mij in hem terecht zijn gekomen. Uiteindelijk heb ik Ben (en daarmee mezelf) in dit boek een aantal dingen cadeau gedaan die ikzelf in mijn puberteit heb gemist, en dat voelde goed.

9. Wat was het moeilijkste moment tijdens het schrijven van je roman?

Mijn eerste versie was weliswaar veel te lang, maar had wel potentie. Niks aan de hand; ik kruiste twee maanden weg in mijn agenda, toog naar Zeeland en dook het manuscript in. Na afloop van die maanden was mijn tweede versie weliswaar korter, maar bleek hij verder toen ik hem teruglas faliekant mislukt. Ik had allerlei verkeerde af-

slagen genomen, waardoor ik alleen maar verder van huis was geraakt. Ik weet dat zulke momenten erbij horen, maar op dat moment kon ik wel janken.

10. Wie zou een autobiografie moeten schrijven?

Ik denk dat ik een autobiografie van mijn redacteur Sander Blom met erg veel plezier zou lezen.

STENEN ETEN

PROLOOG

De hitte begint op de eerste dag van de examens. De lucht boven het dorp is strakblauw na wekenlang bewolkt te zijn geweest, en een witte zon brandt op de hoofden van de leerlingen als ze naar school lopen en plaatsnemen in de kleine gymzaal, die voor de gelegenheid met tafels is volgezet. De surveillant deelt pakketjes papier uit, hij maant een paar nerveuze giehelaars tot stilte en het examen begint. Tien minuten lang is alleen het zachte gekras van pen- nen te horen, dan slaakt een van de leerlingen een geërgerde zucht en verschuift haar stoel. Nu beginnen ook anderen te zuchten, iemand kucht en de kucht wordt door de rest overgenomen. De gymzaal heeft tien grote ramen, vijf aan elke kant, en het zonlicht dat naar binnen valt wordt door de witte papieren weerkaatst; de leerlingen moeten hun ogen afschermen om de opgaven nog te kunnen lezen. Binnen een halfuur zijn de meeste ruggen nat. Als de leerlingen twee uur later opgelucht de zaal verlaten, sjokken ze door de brandende zon naar huis en laten zich uitgeput op de bank vallen. Het leer blijft plakken aan hun huid.

De dagen erna wordt het nog warmer. De leerlingen slapen onrustig, ze schrikken midden in de nacht wakker met het gevoel dat er iemand op hun borst heeft gezeten. 's Ochtends lopen ze met lood in hun schoenen naar school, ze beginnen de uren in de gymzaal te vrezen als een lijfstraf. Het lukt ze steeds minder goed om zich te concen-

treren. Sommigen ploeteren dapper door, maar de meesten geven er al snel de brui aan. Ze leunen achterover en tellen de panelen op het plafond, zesentwintig horizontaal, achtendertig verticaal, tot de tijd om is en ze naar buiten mogen.

Na de eerste week hangt de conciërge zware zwarte doeken voor de ramen in de hoop de ergste hitte buiten te houden, maar die blijft hierdoor alleen maar langer hangen. Ze vult de hoofden van de leerlingen en verdrukt de kennis die ze de weken daarvoor erin hebben gestampt. De vervoegingen en formules, de namen van de generaals en de jaartallen van hun veldslagen glijden langs hun wangen omlaag en druppelen op hun antwoordvellen, maken ronde vlekjes in de inkt.

Na de examens volgen de feesten. De meeste leerlingen denken dat ze gezakt zijn, dus drinken en dansen ze nog harder. De temperatuur blijft stijgen. De weerberichten spreken van een hittegolf, veroorzaakt door een hardnekkig hogedrukgebied, maar de leerlingen weten wel beter. Zij weten dat zij het zijn die het kwik omhoog hebben gejaagd. Dat het hun lichamen zijn en hun kersverse volwassenheid. In afwachting van de ongetwijfeld teleurstellende uitslagen zijn ze zo min mogelijk thuis; hun kamers voelen te klein. Ze kunnen zich niet meer voorstellen dat ze al die jaren in die krappe hokjes hebben doorgebracht, dat er op die

smalle bedjes genoeg ruimte was om te dromen. Dus blijven ze 's avonds tot steeds later weg; ze fietsen het bos in om stiekem over het hek van de uitkijktoren te klimmen, hun rugzakken rinkelend van flessen lauwe wijn.

Op de avond dat de temperatuur haar hoogtepunt bereikt, is het stil in het dorp. In de lege winkelstraat doen ratten zich ongestoord tegoed aan het vuilnis. Op de stoep voor de schoenenzaak wil een uitzonderlijk vet exemplaar zich net op een frietzak storten als de stilte wordt doorbroken door voetstappen; een meisje komt de straat in rennen. Haar sandalen klappen als pistoolschoten op de kinderkopjes en de ratten schieten als kogels uiteen, vluchten steegjes in en verstoppen zich onder containers.

Rat-tat-tat-tat-tat.

En weg.

Het meisje passeert de verduisterde etalages, de ijssalon met die prullenbak in de vorm van een hoorntje met een gezicht, het gat voor het afval een geluidloos schreeuwende mond. Aan het einde van de straat slaat ze een hoek om, ze rent langs de school die er nu al kleiner uitziet, de gymzaal die het meisje en haar klasgenoten de laatste weken zo zijn gaan vrezen en verder het centrum uit, waar de stoepen steeds meer barsten krijgen en de gebouwen almaar verder uit elkaar staan. Ze blijft rennen tot ze de rand van het dorp heeft bereikt en daar, onder het licht van de laatste lantaarnpaal, pakt ze haar knieën vast en leunt hijgend voorover.

Voor haar liggen de velden, zwart in het donker, daarachter de opgehoogde wal waarover het treinspoor loopt. Rechts van de velden het bos waar haar klasgenoten nu boven op de uitkijktoren zitten. Die wordt

de Helix genoemd vanwege de twee trappen die om elkaar heen draaiend als dna-strengen omhoogvoeren naar het uitkijkplateau. De jongens zitten waarschijnlijk met hun benen bungelend over de rand, hun schoenen uitgetrokken, twintig meter niets tussen hun blote voeten en de harde grond. De meisjes zullen zich in het midden van het plateau hebben verzameld. Later vanavond zullen de jongens gaan duwen en trekken. Eentje zal met zijn broek op zijn enkels en zijn vuisten omhoog van het plateau af pissen, een ander zal aan de verkeerde kant van de balustrade gaan hangen. Een derde zal een meisje bij de enkels pakken en doen alsof hij haar naar de rand sleept. De meisjes zullen lachen en gillen, ze zullen nerveus worden van de jongens en tot hun verbazing merken dat ze dichterbij hen in de buurt willen zijn.

Vanuit het bos klinkt een hoge gil. Het meisje komt overeind en kantelt haar hoofd, maar na die ene kreet blijft het verder stil dus loopt ze langzaam naar de stoeprand, de grens tussen het dorp en de velden. Ergens achter haar gaat een scootalarm af, ze kijkt nog één keer over haar schouder voor ze het licht uit stapt. Binnen een paar meter kan ze haar eigen voeten niet meer zien. Om haar heen klinken de geluiden van de zomer, zoemende insecten, geritsel, de witte ruis van krekels. Ze baant zich een weg door het lange gras, haar blik strak op de aarden wal in de verte gericht. Na een paar minuten loopt de grond onverwacht schuin af; een van de uitgedroogde greppels die de velden van elkaar scheiden. Het meisje valt op handen en knieën, haar linkersandaal klapt dubbel en het bandje knapt. Ze krabbelt overeind en hinkt met één blote voet verder.

Als ze bij de wal aankomt, weet ze de steile helling maar met moeite te beklimmen. Naast het spoor staat ze hijgend stil. Achter haar licht het dorp op, een handvol speldeprikjes in het donker. De avond ruikt naar droog gras en aarde, de olie op het spoor, de kokos van haar zonnebrand en achter die geuren nog iets anders, wat het meisje niet kan thuisbrengen maar wat met de zomer te maken heeft, een geur die ze niet anders zou kunnen omschrijven dan de geur van hitte.

In de verte verschijnen drie lichtjes, twee naast elkaar en een in het midden erboven: de laatste intercity van de dag. Het meisje kijkt een tijdje hoe de lichtjes groter worden, luistert naar het naderend geluid van staal over staal, dan laat ze zich op haar hurken zakken en kruipt naar voren. De stenen tussen de dwarsliggers zijn nog warm van

de dag. Tussen de kiezels ziet ze drie kleine paardenbloemen omhoogsteken, vlak voor haar gezicht. Daar blijft ze naar kijken, het witte pluis, bijna te zacht voor mensen om aan te raken, tot het licht van de koplampen over haar heen valt. Boven het geraas uit klinkt de tyfoon van de trein, een langgerekte jammerkreet, niet bedoeld om nog iets te voorkomen. Haar tweede sandaal komt los van haar voet. De heet geworden rails verbranden haar nek en enkels. Haar trommelvliezen knappen. Het laatste wat Kim doet, op de avond van haar achttiende verjaardag, is haar armen voor haar gezicht slaan in een instinctieve bescherming tegen het staal.

Rat-tat-tat-tat-tat.

En weg.

Dit boek is reeds verschenen

AMITAV GHOSH

Foto: © Mirco Toniolo

Amitav Ghosh is een Indiase schrijver van zowel fictie als non-fictie, in Nederland vooral bekend van zijn *Ibistrilogie*. Hij ontving diverse prijzen over de hele wereld en zijn werk verscheen in *The New Yorker*, *The New Republic* en *The New York Times*.

DE VLOEK VAN DE NOOTMUSKAAT

De vloek van de nootmuskaat in het kort:

Wat heeft de strijd om het monopolie op de handel in de muskaatnoot te maken met de hedendaagse klimaatverandering? Amitav Ghosh' boek leidt onze hedendaagse planetaire crisis terug naar de ontdekking van de Nieuwe Wereld en de zeeroute naar de Indische Oceaan. Centraal staat de nu alomtegenwoordige nootmuskaat. In de handen van Ghosh wordt het verhaal van de nootmuskaat een parabel voor onze milieucrisis, die onthult hoe onze welvaart altijd afhankelijk is geweest van aardse materialen zoals specerijen, thee, suikerriet, opium en fossiele brandstoffen. De huidige mondiale problemen zijn uiteindelijk het resultaat van een mechanistische kijk op de aarde, waar de natuur alleen bestaat als een grondstof die mensen voor hun eigen doeleinden kunnen gebruiken, in plaats van een eigen kracht. Door discussies over de geschiedenis van de VOC en het kolonialisme te verweven met de klimaatcrisis en de spiritualiteit van oorspronkelijke gemeenschappen vandaag de dag, biedt dit boek een scherpe kritiek op de dominante ideologie in het Westen.

‘EEN BRILJANT EN
BELANGWEKKEND BOEK
OVER DE BITTERE NASMAAK
VAN EEN NOOT.’
– ADRIAAN VAN DIS

‘Mis dit boek niet – en vertel jezelf vooral niet dat je de inhoud ervan al kent, want die ken je niet.’ – Naomi Klein

DE VLOEK VAN DE NOOTMUSKAAT

1

EEN LAMP VALT

Tot op heden weet niemand precies wat er in Selamon is gebeurd, die aprilnacht in het jaar 1621, behalve dat er een lamp op de grond viel in het gebouw waar Martijn Sonck, een Nederlandse functionaris, was ingekwartierd.

Selamon is een dorp in de Banda-archipel, een klein cluster van eilanden in het uiterste zuidoosten van de Indische Oceaan. De nederzetting ligt aan het noordelijke uiteinde van Lonthor, dat ook wel eens Groot Banda (Banda Besar) wordt genoemd, omdat het het grootste eiland van de cluster is. ‘Groot’ is een wat overdreven benaming voor een eiland dat slechts tweeënhalve mijl lang en een halve mijl breed is, maar dat is geen onbeduidende grootte in een archipel die zo miniem is dat hij op de meeste kaarten slechts met een paar stippen is aangegeven.

Toch is Martijn Sonck hier, op 21 april 1621, aan de andere kant van de wereld, in de bale-bale van Selamon, oftewel de vergaderzaal, die hij heeft gevorderd als inkwartieringsplaats voor zichzelf en zijn begeleiders. Sonck heeft ook de meest eerbiedwaardige moskee van de nederzetting betrokken – ‘een prachtig instituut’, gemaakt van witte steen, luchtig en schoon van binnen, met twee grote watervaten bij de ingang, zodat de bezoekers hun voeten

kunnen wassen voordat ze naar binnen gaan. De dorpsoudsten zijn niet blij met de inbeslagname van hun moskee, maar Sonck heeft hun protesten bruusk van tafel geveegd en hen verteld dat ze genoeg andere plaatsen hebben om hun godsdienst te beëlijden.

Dit strookt met al het andere dat Sonck heeft gedaan in de korte tijd dat hij op het eiland Lonthor is. Hij heeft de beste huizen in beslag genomen voor zijn troepen, en hij heeft ook soldaten het dorp in gestuurd om de inwoners angst aan te jagen. Maar dit zijn louter voorbereidende maatregelen, slechts bedoeld om de basis te leggen voor wat Sonck werkelijk van plan is: hij is naar Selamon gekomen met de opdracht om het dorp te vernietigen en de inwoners te verdrijven van dit idyllische eiland, met zijn weelderige bossen en sprankelende blauwe zeeën.

De meedogenloosheid van dit plan is zo groot dat de dorpingen het misschien nog niet helemaal hebben kunnen bevatten. Maar de Nederlander van zijn kant heeft geen geheim gemaakt van zijn bedoelingen; integendeel, hij heeft de oudsten duidelijk gemaakt dat hij hun volledige medewerking verwacht bij de vernietiging van hun eigen nederzetting en de verdrijving van hun dorpsgenoten.

Sonck is ook niet de eerste Nederlandse functionaris die deze boodschap aan Selamon overbrengt. De dorpingen en hun mede-Bandanezen hebben al enkele weken dreigementen en machtsvertoon moeten verduren, steeds vergezeld van dezelfde ei-

sen: dat ze de dorpsmuren moeten afbreken, hun wapens en gereedschap moeten inleveren – zelfs de roeren van hun boten – en voorbereidingen moeten treffen voor hun aanstaande verwijdering van het eiland. De eisen zijn zo extreem, zo bizar, dat de dorpelingen zich ongetwijfeld hebben afgevraagd of de Nederlanders wel goed bij hun hoofd zijn. Maar Sonck heeft zich ingespannen om hen te laten weten dat hij het meent: zijn commandant, niemand minder dan de gouverneur-generaal zelf, heeft geen geduld meer. De mensen van Selamon zullen zijn bevelen tot in de puntjes moeten opvolgen.

Hoe moet het voelen om oog in oog te staan met iemand die duidelijk heeft gemaakt dat hij de macht heeft om je wereld te beëindigen en dat hij dat ook van plan is?

De afgelopen decennia hebben de inwoners van Selamon en hun mede-Bandanezen zich zo goed mogelijk verzet tegen de Nederlanders; soms hebben ze de Europeanen zelfs weten te verjagen. Maar ze hebben nooit te maken gehad met zo'n grote en zo'n goed bewapende macht als Sonck heeft meegebracht. In hun underdogpositie hebben ze hun best gedaan om Sonck zo goed mogelijk tevreden te stellen: sommige dorpelingen zijn naar de naburige bossen gevlucht, maar velen zijn gebleven, misschien in de hoop dat er een fout is gemaakt en dat de Nederlanders zullen vertrekken als ze erin slagen stand te houden.

Degenen die zijn gebleven, waaronder veel vrouwen en kinderen, hebben goed opgepast om de Nederlanders geen excuus voor geweld te geven. Maar Sonck heeft een missie uit te voeren waarvoor hij niet bijzonder geschikt is – hij is belastingambtenaar, geen

soldaat – en hij heeft waarschijnlijk het gevoel dat hij tekortschiet. In de berusting van de dorpelingen bespeurt hij een ziedende woede, en hij wenst misschien dat zij hem een excuus geven, een voorwendsel voor wat hij nu moet doen.

In de nacht van 21 april, wanneer Sonck zich met zijn raadgevers terugtrekt in de gevorderde vergaderzaal, is zijn gemoedstoestand heel wankel. Er hangt zoveel spanning in de lucht dat de stilte een seismische uitbarsting lijkt te voorspellen.

De sfeer is zodanig dat het voor iemand in Soncks toestand wellicht onmogelijk is om het vallen van een voorwerp te zien als een doodgewoon ongeluk – het moet wel een teken zijn van iets anders, dat een sinistere bedoeling verraadt. Dus als de lamp valt, trekt Sonck onmiddellijk de conclusie dat het een signaal is, bedoeld om een verrassingsaanval op hemzelf en zijn soldaten uit te lokken. Hij en zijn in paniek geraakte raadgevers pakken hun vuurwapens en beginnen in het wilde weg te schieten.

Het is een donkere nacht, 'zo donker als alleen een Indische nacht zonder maanlicht kan zijn.' In dergelijke omstandigheden, waarin niets zichtbaar is, is het makkelijk om je de ziedende aanwezigheid van een spookachtig leger voor te stellen. Sonck en zijn raadgevers blijven spervuur na spervuur afvuren op hun onzichtbare vijand, waardoor zelfs hun eigen wachters, die geen enkel teken van een aanval hebben gezien, opschrikken.

De Banda-eilanden liggen op een van de breuklijnen waar de aarde zich het tastbaarst manifesteert: de eilanden en hun vulkaan zijn voortgekomen uit de Ring van Vuur die loopt van Chili in het oosten tot de

rand van de Indische Oceaan in het westen. Een nog steeds actieve vulkaan, de Gunung Api ('Vuurberg'), torent boven de Banda-eilanden uit, zijn top voortdurend gehuld in wolkenpluimen en opstijgende stoom.

De Gunung Api is een van een groot aantal vulkanen in dit deel van de oceaan; de omringende wateren zijn bezaaid met prachtig gevormde, kegelvormige bergen die majestueus uit de golven oprijzen, sommige tot een hoogte van duizend meter of meer. De naam zelf van de regio, Maluku (waaruit het Nederlandse toponiem 'Molukken' is ontstaan), zou zijn afgeleid van Molòko, een woord dat 'berg' of 'bergeiland' betekent.

De bergeilanden van de Molukken barsten vaak met verwoestende kracht uit en brengen verwoesting en vernietiging voor de mensen die in hun omgeving wonen. Toch is er ook iets magisch aan deze uitbarstingen, iets wat lijkt op de pijn van een bevaling. Want de uitbarstingen van de vulkanen van de Molukken brengen alchemistische mengsels van materialen aan de oppervlakte, die in wisselwerking met de winden en het weer van de regio bossen doen ontstaan die wemelen van de wonderen en zeldzaamheden.

In het geval van de Banda-eilanden is het geschenk van de Gunung Api een botanische soort die op deze kleine archipel als nergens anders heeft gefloreerd: de boom die zowel nootmuskaat als foelie voortbrengt.

De bomen en hun producten hadden een heel verschillend temperament. De bomen waren huismussen en waagden zich pas in de achttiende eeuw buiten hun geboorteplaats, de Molukken. Nootmuskaat en foelie daarentegen waren onvermoeibare rei-

zigers: hoezeer dat zo is, is makkelijk in kaart te brengen, eenvoudigweg omdat vóór de achttiende eeuw elke nootmuskaat en elk stukje foelie zijn oorsprong vond in, of rond, de Banda-eilanden. Hieruit volgt dat elke vermelding van nootmuskaat of foelie in een tekst, waar dan ook, vóór de achttiende eeuw automatisch een verband legt met de Banda-eilanden. In Chinese teksten gaan deze vermeldingen terug tot de eerste eeuw voor de jaartelling; in Latijnse teksten verschijnt de muskaatnoot een eeuw later. Maar waarschijnlijk had de muskaatnoot Europa en China al bereikt, lang voordat schrijvers het idee hadden om ze in teksten te vermelden. Dit was zeker het geval in India, waar een verkoelde nootmuskaat is gevonden op een archeologische vindplaats die dateert van 400-300 v. Chr. De eerste betrouwbaar gedateerde tekstuele vermelding (die eigenlijk van foelie is) volgde twee of drie eeuwen later.

Hierover kan in ieder geval geen twijfel bestaan: nootmuskaat had al duizenden kilometers over de oceanen gereisd, lang voordat de eerste Europeanen de Molukken bereikten. Het waren deze reizen die de Europese navigators uiteindelijk naar de Molukken brachten; zij kwamen omdat plantaardige producten zoals nootmuskaat al lang vóór hen de andere kant op waren gereisd.

Op hun weg door de bekende wereld brachten nootmuskaat, foelie en andere specerijen handelsnetwerken tot stand die zich over de hele Indische Oceaan uitstrekten en tot diep in Afrika en Eurazië reikten. De knooppunten en routes van deze netwerken, en de mensen die erin actief waren, varieerden sterk in de tijd, naarmate koninkrijken opkwamen en vielen, maar ge-

durende ruim een millennium bleven de reizen van de nootmuskaat opmerkelijk consistent, gestaag toenemend in zowel volume als waarde.

Nootmuskaat, kruidnagel, peper en andere specerijen werden naast hun culinaire toepassingen ook gewaardeerd om hun medicinale eigenschappen. In de zestiende eeuw steeg de waarde van de nootmuskaat enorm toen artsen in het Engeland van Elizabeth besloten dat de specerij kon worden gebruikt om de pest te genezen, waarvan de epidemieën toen door Eurazië trokken. In de late Middeleeuwen werd nootmuskaat in Europa zó waardevol dat je met een handvol een huis of een schip kon kopen. De prijs van specerijen was in dit tijdperk zó astronomisch hoog dat het onmogelijk is hun waarde alleen in termen van nut te verklaren. Het waren in feite fetisjen, oervormen van de handelswaar; ze werden gewaardeerd omdat ze symbolen van luxe en rijkdom waren geworden die tot afgunst leidden, geheel in overeenstemming met Adam Smiths inzicht dat rijkdom iets is dat 'wordt begeerd, niet vanwege de materiële bevrediging die het oplevert, maar omdat het door anderen wordt begeerd'.

Vóór de zestiende eeuw bereikte nootmuskaat Europa door vele malen van eigenaar te wisselen, op vele plekken van doorvoer. De laatste etappe van de reis voerde via Egypte, of de Levant, naar Venetië, dat in de eeuwen voorafgaand aan de reizen van Christoffel Columbus en Vasco de Gama een streng gecontroleerd monopolie op de Europese specerijenhandel had. Columbus zelf was een ingezetene van de aartsrivaal van Venetië, Genua, waar het monopolie van de 'Serenissima Repubblica' op de oosterse handel lange tijd bitter werd betreurd;

het was om de Venetiaanse greep op die handel te doorbreken dat de vroege Europese zeevaarders op weg gingen op hun reizen die hen uiteindelijk naar Amerika en de Indische Oceaan zouden leiden. Een van hun belangrijkste doelen was het vinden van de eilanden waar de nootmuskaat vandaan kwam. De inzet was enorm, zowel voor de ontdekkingsreizigers als voor de vorsten die hen financierden: de specerijenrace, zo wordt gezegd, was de ruimterace van die tijd.

Geen wonder dus dat de nootmuskaatboom Nederlanders als Sonck de halve wereld rond naar het eiland Lonthor had gebracht.

Een nootmuskaat uit de vrucht halen is als het opgraven van een kleine planeet.

Net als een planeet is de muskaatnoot ingekapseld in een reeks uitdijende sferen. Allereerst is er de matbruine schil van de vrucht, een soort exosfeer. Dan is er het bleke, geparfumeerde vruchtvlees, dat dichter wordt naar de kern toe, als de buitenste atmosfeer van een planeet. En als al het vruchtvlees is weggehaald, heb je in je hand een bal verpakt in wat een stratosfeer van vurige, karmozijnrode wolken zou kunnen zijn: het is deze geurige buitenmantel die bekend staat als foelie. Als je de foelie eraf haalt, zie je nog een ander omhulsel, een glanzend, geribbeld, chocoladekleurig omhulsel, dat de noot binnenin vasthoudt als een beschermende troposfeer. Pas als dit omhulsel is opengebroken, heb je de noot in je hand, waarvan het oppervlak wordt vertroebeld door matbruine continenten die drijven op vlekken van ivoor.

En als je dan de noot openbreekt, zie je binnenin iets wat lijkt op een geologische

structuur – behalve dat die bestaat uit een uniek mengsel van stoffen, die het aroma en de psychotrope effecten produceren, de superkrachten van de noot zelf.

Net als een planeet is ook een nootmuskaat nooit in zijn geheel in één keer te zien. Net als de maan, of elk ander bolvormig (of quasi-bolvormig) object, heeft een nootmuskaat twee halfronden; als het ene in het licht staat, moet het andere zich in het donker bevinden – als het ene door het menselijk oog gezien wil worden, moet het andere verborgen zijn.

Als we de mythes van de moderniteit, waar-

in de mens triomfantelijk vrij zou zijn van materiële afhankelijkheid van de planeet, terzijde schuiven en de realiteit erkennen van onze steeds toenemende dienstbaarheid aan de producten van de aarde, dan lijkt het verhaal van de Bandanezen niet meer zo ver af te staan van onze huidige situatie. Integendeel, de continuïteiten tussen beide zijn zo dringend en krachtig dat men zelfs zou kunnen zeggen dat het lot van de Banda-eilanden kan worden gelezen als een model voor het heden, als we maar wisten hoe we dat verhaal moesten vertellen.

EEN ONBEKEND EN
ONGEKEND VERHAAL

Een Joodse vrouw ontsnapt uit Westerbork en wijdt haar leven aan de strijd tegen discriminatie, racisme en uitsluiting

EPPO LEON

Foto: © Fjodor Buis

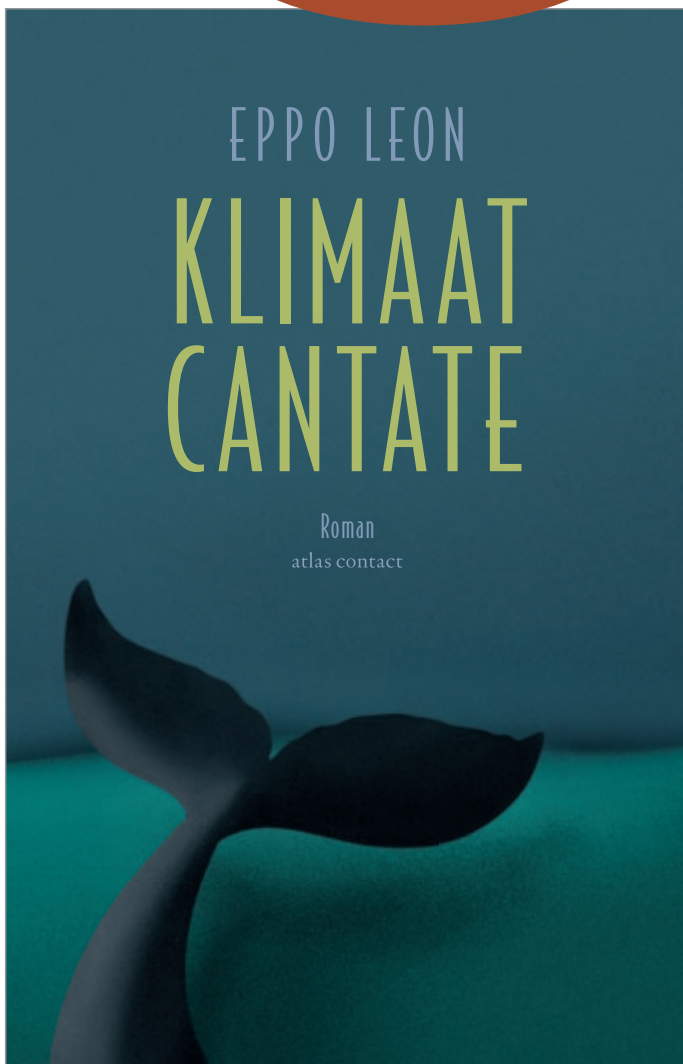
Klimaatcantate is de debuutroman van Eppo Leon. In een vervallen hutje in de verlaten bergen van Costa Rica wijdt hij zich aan literatuur.

KLIMAATCANTATE

GROOTSE EN
OVERROMPELENDE
SLEUTELROMAN OVER
LIEFDE EN
VRIENDSCHAP

Klimaatcantate in het kort:

Van begin jaren zeventig tot halverwege deze eeuw volgen we vijf personages in hun strijd om de wereld te verbeteren. Via sociëteit De Kring, de Club van Rome, en Greta Thunberg komen we aan in de wereld van 2051. Componist Ernest verklankt de tijdgeest in zijn gewaagde muziek en zijn beste vriend Adam raakt in de ban van de ondergang van het milieu. Als ze allebei een verhouding krijgen met sopraan Pauline en zij zwanger raakt, verandert alles. Haar dochter Quinta probeert samen met haar vriend Roderik op een internationaal podium te redden wat er te redden valt.

KLIMAATCANTATE

1

DE GROTE DRIE

Is niet alle kunst een vorm van recycling? Zoals de ouders voortleven in het kind, leeft Mozart voort in Schubert, leeft de muziek voort in de muziek. De eeuwige cyclus van hetzelfde en niet-hetzelfde, de toonladder die wordt geoefend om het muziekstuk te kunnen spelen, om het muziekstuk te kunnen componeren. Zo hobbelt de mensheid door de geschiedenis. Is de geschiedenis eindig of oneindig? Heeft de mensheid een begin, een midden en een einde? Waar zitten we nu?

Het doel was om het origineel te overtreffen. Je moest immers hoog mikken in het leven, met minder geen genoeg nemen. Althans, dat was de theorie. Ernest Schwarz wist dat het leven zo niet in elkaar zat, dat je soms wel degelijk met minder genoeg moest nemen. Hij zag het overal om zich heen. Toch zat er iets nobels in dit streven naar het hogere. Alles beter dan veilig in de comfortzone van de middelmatigheid blijven. De kans om de top te halen was klein, maar ook een kleine kans is een kans. De wetten van de kansberekening waren de wetmatigheden van het leven. Wanneer je helemaal boven aan de piramide stond, zag je dat soort dingen.

Ernest was een galante womanizer. Hij hield van vrouwen en de gevoelens bleken vaak wederzijds. Hij was een knappe man

met een verzorgd voorkomen en had naast een grote neus ook een enorme geldingsdrang. In een interview met een Amerikaanse krant had Ernest gezegd dat hij met duizend vrouwen de liefde had bedreven, een citaat dat hem tot op de dag van vandaag achtervolgde en waar men hem in de kunstwereld belachelijk mee probeerde te maken, alsof hij een of andere potsierlijke ijdelruit was. Ook zijn vriend Adam Scheltema pestte hem vaak met zijn vrouwenverslaving. Adam dweept met Schopenhauer, die de liefde filosofisch genadeloos onderuit had gehaald: liefde was 'blinde wil'. Blind je verlangens volgen, zonder dat die verlangens ooit blijvend bevredigd worden. Als een hond een stok narenen, zinloos je instinct achterna. Adam vond dat mensonterend en daarom ontkende hij zijn eigen seksualiteit. Vol trots wijdde hij zich aan 'zelfverwoesting': dedain voor het lichamelijke om zich zo volledig mogelijk op het geestelijke te richten. Hierdoor begon Adam er steeds wereldvreemder en onverzorgder uit te zien, wat nog eens werd versterkt door zijn ongezonde levensstijl (zuipen, vreten, roken). Hij noemde zichzelf een postmoderne monnik.

Ernest en Adam waren lid van kunstenaarssociëteit De Kring. Het was een veredeld bruin café met een grote houten toog. Er hing een soort doodgeslagen genialiteit in de lucht, je voelde dat hier al decennia lang vergeefs naar de kern van het menselijk leven werd gezocht. Ernest en Adam hadden er een vaste tafel. Wanneer Adam bij binnenkomst iemand op hun plek zag

zitten had hij meermaals de betreffende persoon bij de broekriem opgepakt, naar de andere kant van de ruimte gedragen en daar neergesmeten – één keer met een gebroken neus tot gevolg. Achter zijn rug om werd hier schande van gesproken, maar recht in zijn gezicht durfde niemand iets te zeggen. In De Kring stonden Ernest en Adam helemaal boven aan de pikorde. En dat wilde heel wat zeggen, tussen al die gevierde kunstenaars met hun bovengemiddelde ego's.

Voor hun darwinistische gedrag verontschuldigten Ernest en Adam zich nooit. Het was immers de natuurlijke orde. Wat deed je aan de survival of the fittest? Net als de planten en de dieren moesten ook de mensen zich aan Darwin onderwerpen, de mens overtrof de orchideeën en de kwalen wat dat betreft niet. Kleine afwijkingen die door natuurlijke selectie in de loop der miljoenen jaren tot allerlei veranderingen en zelfs tot verschillende soorten leidden, dat spel hield nooit op.

Nadat een groepje wereldvreemde schrijvers met tegenzin was vertrokken om hun discussie over Roland Barthes en de dood van de auteur elders voort te zetten, namen Ernest en Adam hun vaste plekken in.

‘Wat heeft de dag jou gebracht, maestro?’ opende Adam traditioneel.

‘Noten om te kraken, stemmen om te staken,’ luidde de bekende tegenzet. ‘En u, mijn niet zo jonge vriend?’

‘Een stukje over de Club van Rome. Ken je die?’

‘Die rotaryclub voor het milieu? Daar had Hans het laatst over. Zelf zou ik de zogenaamd nobele motieven van die topindustriëlen nooit vertrouwen – ze handelen uiteindelijk altijd voor eigen gewin.’

‘Ik heb hun conceptrapport gelezen, dat is

echt een doemverhaal,’ zei Adam. ‘Begin eenentwintigste eeuw zal een combinatie van bevolkingsexplosie en welvaartstoename voor een uitputting van de grondstoffen zorgen. En dan is er dus niet meer genoeg voor iedereen. De wereld zal zich kapot-schrikken als dat rapport naar buiten komt.’

‘Iedere generatie creëert zijn eigen apocalyps. Uiteindelijk komt die voorspelling dan nooit uit. Dat is de mens eigen, alsof we zonder crisis niet kunnen leven – alsof we die doembeelden nodig hebben in onze collectieve psyche.’

‘Dat ben ik met je eens, maar desondanks is het een overtuigend rapport. Ze gebruiken het voorbeeld van een exponentieel groeiende lelie, dat vind jij vast een mooi beeld. In een vijver groeit een waterlelie. De lelie verdubbelt elke dag zijn grootte. Als de lelie ongestoord kan groeien, bedekt hij in dertig dagen de gehele vijver en verstikt dan al het andere leven. Vraag: op welke dag is nog maar de helft van de vijver bedekt, en hoeveel tijd heb je dan om de lelie terug te snoeien?’

‘Op dag vijftien?’

‘Het antwoord is op dag negenentwintig. Dan is de vijver half bedekt. Dat is ook logisch, want de lelies verdubbelen immers iedere dag en op de voorlaatste dag is de vijver per definitie halfvol.’

En dan heb je dus nog maar één dag om in te grijpen.’

‘En op welke dag zit de mensheid nu?’

‘Volgens de Club van Rome zitten we nu al op die voorlaatste dag. Het is vijf voor twaalf. We moeten nu ingrijpen of we gaan ten onder.’

‘En jij gelooft dat?’

‘Ik geloof dat. De komende tien jaar zullen we moeten stoppen met de consump-

tiemaatschappij, met de kapitalistische ratrace en met de massale bevolkingsgroei. De politiek moet in actie komen, maar de politiek beweegt per definitie traag.'

'Dat hoor ik ook van Hans. Nu hij daar rondloopt, krijg ik uit de eerste hand mee hoe het in Den Haag werkt. Hij heeft geen hoge dunk van het gemiddelde Kamerlid, dat schijnen bijna allemaal cultuurbarbaren te zijn die Mozart niet van Beethoven kunnen onderscheiden.'

'Het wil niet echt lukken met zijn democratische revolutie. Hij doet het leuk hoor, met zijn elfzetels, maar die partij is tot mislukken gedoemd, dat heb ik van het begin af aan al voorspeld. Ze houden je altijd buiten de kern van de macht.'

'Het is een kwestie van decennia, niet van jaren. Hans geeft eerlijk toe dat hij zich daarop heeft verkeken.'

'Wishful thinking, Ernest. Daar hebben we allemaal in meer of mindere mate last van.'

'Ik niet.'

'Nee, jij niet. Jij maakt het waar. Maar dat zul je niet vol kunnen blijven houden. De nederlaag is het menselijk lot.'

'De nederlaag kan ook een overwinning zijn. Als je het goed speelt. Denk aan de poëzie van Jacques Bloem.'

'Denkend aan de dood kan ik niet slapen, niet slapend denk ik aan de dood.'

'Zoiets.'

'Nee, niet zoiets. Dat is een exact citaat. Twijfel jij aan mijn reproductieve vermogens?'

Ernest schoot in de lach, en precies op dat moment kwam een jonge vrouw met een lange groene jas de sociëteit binnen. Ze keek zoekend om zich heen. Ernest ving haar blik en als vanzelf kwam ze naar hem

toe. Ze keken elkaar recht aan: de lachende Ernest en het serieuze gezicht van het meisje, de pendule van het heen en weer slingerende leven.

'Je lacht me toch niet uit, hè?' zei ze met een warme stem.

'Ik zou niet durven. Zeker niet bij een nieuw gezicht. Met wie hebben we de eer, als ik vragen mag?'

'Ik ben Pauline Berg.'

'Ik ben Ernest Schwarz. En dit is Adam Scheltema.'

'Ja, dat had ik al gezien.'

'Je kent Adam?'

Adam keek haar geveleid aan.

'Adam nog niet. Ik ken ú. Althans, ik ken uw muziek. Ik ben sopraan, vandaar. Op het conservatorium hebben we een heel blok over u gehad.'

'Een heel blok, toe maar. Hoor je dat, Adam? Op het conservatorium ben ik tot het curriculum doorgedrongen.'

'Je begint te veel gevestigde orde te worden. Wanneer ze over je gaan doceren moet je oppassen als modernist. Mainstream is een gemene stroom. Maar wat brengt jou hier in ons selecte, dubieuze kringetje, beste Pauline?'

'Ik heb een afspraak met Peter Schat. Hebben jullie die al gezien? Ik ben iets te vroeg omdat ik niet langer kon wachten.'

'Aha, Peter. Die is meestal aan de late kant omdat hij van hot naar her rent, als je begrijpt wat ik bedoel. Hij heeft een beetje moeite met maat houden. Een gevaarlijke eigenschap voor een componist. Hij houdt er zijn eigen klok op na.'

'Je mag zolang wel bij ons komen zitten hoor,' zei Ernest. 'Dat vindt Peter vast niet erg.'

'Nou graag. Ik dacht dat jullie misschien

rivalen waren, dat hoor je soms.' Pauline deed haar jas uit en schoof aan.

'Rivaliteit is iets voor burgers, vind je niet?' daagde hij haar uit.

'Ja, daar ben ik het mee eens. Mijn ouders betrap ik er ook vaak op en dan snap ik niet dat je je daar zo druk om kan maken, om wat andere mensen hebben en wat andere mensen denken.'

'Was einer hat, was einer vorstellt, was einer ist.'

'Dat is Adams favoriete Schopenhauercitaat.'

'En wat houdt dat in?'

'Dat zijn de verschillende manieren van in het leven staan,' legde Adam uit. 'De materialist is gericht op wat hij heeft, de burgerman is bang voor wat ze van hem denken, de individualist is tevreden met wie hij is.'

'En wat zijn jullie?'

'Wat denk jij?'

'Toch wellicht burgermannen?'

Ernest en Adam keken elkaar geamuseerd aan.

'Ze durft wel,' zei Ernest.

'Ons kwetsen in het diepst van onze ziel. Daar waar het het meest pijn doet. Daar waar de grote leegte huist. De leegte die de volheid in zich draagt.'

'Zelf zal ze ook vast een burgerman zijn. Dat ze dat op ons projecteert.'

'Ik ben in ieder geval geen individualist,' zei Pauline.

'Nee, dat zou erg vreemd zijn voor een sopraan.'

'Niet alle zangers zijn einzelgängers hoor.' Ze had de ironie opgemerkt.

'En daarom spreek jij af met Peter? Omdat je geen einzelgänger bent?'

'Ja. En omdat ik hem een interessante man vind. Hij vertelde laatst bijvoorbeeld dat zijn ouders naar Amerika zijn geëmigreerd toen

hij veertien was, dat ze hem hier hebben achtergelaten als kind. Daar werd ik enorm door geraakt.'

'Dat zijn gewoon trucs,' zei Ernest.

'Trucs?'

'Om je in bed te krijgen. Je zou eens moeten weten hoe vaak hij dat verhaal hier aan de bar heeft verteld. Het werkt bijna altijd.'

'Bij vrouwen en bij mannen. Hij valt niet alleen op mooie meisjes, hij valt ook op mooie jongens. Soms nog maar net meerderjarig.'

'Of net niet.'

'Voortdurend de grens opzoeken hè, dat is Peter ten voeten uit. In de muziek en in het leven. Die man heeft geen rust in zijn donder, het zou me niet verbazen als hij een dezer jaren dood neervalt.'

'Wat flauw om zo gemeen over hem te zijn.'

'Is ook zo,' zei Adam. 'Hij zal hetzelfde bij ons doen, vermoed ik. Hij heeft een beetje een minderwaardigheidscomplex bij ons, al probeert hij dat te verbloemen door extra hard te schreeuwen. Dat in de steek gelaten jongetje hè – die psychologie blijft de rest van je leven doorwerken.'

'Misschien is hij daarom een beroemd componist.'

'Dat zit er dik in,' zei Ernest. 'Beschadigde mensen hebben de meeste kans op succes. Omdat ze zo hard van hun trauma wegrennen. Ze rennen voor hun leven.'

'Dus u bent ook beschadigd?'

'Ik niet. Ik onttrek mij aan de algemene wetten, daar voel ik mij het prettigst bij. Adam is wel beschadigd trouwens.'

'Hevig beschadigd,' zei Adam lachend. 'Gereformeerd milieu. Succesvolle vader. Lange familietraditie. Alles maakte zich klaar voor het Hogere, en toen kwam ik.'

‘Bent u ook kunstenaar?’
‘Ik ben stukjesschrijver. Columnist.’
‘En waar schrijft u over?’
‘Over alles. Over het leven. Over de liefde. Over de tijdgeest. Over illusies en desillusies. Over de ondergang van de wereld.’

‘Dat klinkt interessant.’
‘Dat is het ook. Nadenken is interessant. Opschrijven wat zich in je brein afspeelt, het pad van de associaties volgen.’

‘Dat doen we in de muziek ook. Maar dan volgen we de associaties van de componist, niet onze eigen associaties.’

‘Daarom worden jullie solisten ook enigszins overschat,’ zei Ernest. ‘Als je me toestaat om eerlijk te zijn althans.’

‘Hoe weet u dat ik een solist ben?’

‘Dat ligt er dik bovenop. Iemand die geen solist is, gedraagt zich niet zoals jij. Wanneer jij je entree maakt, dan staat er meteen een persoonlijkheid. Charisma, dat heb je of dat heb je niet.’

Pauline keek hem recht aan. Het werkte goed, om een vrouw eerst te kwetsen en haar meteen daarna een compliment te geven.

‘Toen jij binnenkwam hadden we het net over de ondergang van de wereld. Wanneer komt het einde ook alweer, Adam?’

‘In 2017. Dat heeft de Club van Rome berekend met behulp van computermodellen.’

‘Zou jij daar vrede mee hebben, Pauline? Dat het over vijfenveertig jaar allemaal ten einde komt? Voor Adam en mij maakt het niet veel uit, want in 2017 zijn we allebei precies negentig jaar, dat is een prachtige leeftijd. En dan zouden we op dit moment exact halverwege ons leven zijn.’

‘De lelies in de vijver. Het klopt precies.’

‘Ik kan jullie niet helemaal volgen.’

‘Ben je bereid te sterven, Pauline? Ben je

bereid om in 2017 collectief te sterven?’

‘Heeft sterven iets met bereidheid te maken?’

‘Dus je ontwijkt de vraag?’

‘Nee hoor. Natuurlijk wil ik niet collectief sterven. Zeker niet als ik kinderen zou hebben, al is die kans klein.’

‘Ja, dat is iedere keer het probleem. De kinderen. De volgende generaties. We hebben de wereld niet voor onszelf alleen.’

‘Heeft u zelf kinderen?’

‘Niet dat ik weet. Daar heb ik om een of andere reden mee gewacht. Desalniettemin zou het doodzonde zijn als ik mijn genen niet door zou geven aan het nageslacht.’

Ernest zag hoe Pauline hem verontwaardigd aankeek. Hij had haar interesse te pakken.

‘En jij, Adam?’

‘Ik helaas wel. Twee zelfs, al hoefde ik mijn genenpakketje niet zo nodig door te geven. Er zit inmiddels behoorlijk wat degeneratie in het Scheltemageslacht. Indien we blijven doorfokken loopt het een keer echt fout af.’

‘Het klinkt vast naïef, maar je kan toch ook van het positieve uitgaan?’

‘Zo naïef lijkt jij ons niet,’ zei Ernest. ‘Je moet je natuurlijk niet te veel door Peter Schat laten inpalmen, dat zou onnozel zijn. Je hebt goed aangevoeld dat er inderdaad een soort rivaliteit tussen hem en ons is, dus het een sluit het ander wel uit. Als Peter ergens aan heeft gezeten, verliest het voor ons haar waarde. Dat is nogal primitief macho-gedrag, maar die kant hebben wij nou eenmaal ook.’

In de Nederlandse klassiekemuziekwereld werd er gesproken over De Grote Drie. Dat waren de componisten wier ster in de jaren vijftig en zestig rees en die het boegbeeld

waren geworden van drie verschillende stromingen. Simeon ten Holt, de kluize- naar uit Bergen, stond aan de top van het minimalisme: eenvoudige, repetitieve mu- ziek van grote zuiverheid, met een vleugje magie en met spirituele doorkijkjes naar een hogere wereld die – in tegenstelling tot de alledaagse menselijke puinhopen – wel zinvol en kloppend was. Peter Schat, de ma- nische bakkerszoon uit Utrecht, stond in de frontlinie van de tijdgeest en bewoog met alle stromingen mee, totdat hij de ‘toon- klok’ uitvond waarmee hij naar eigen zeg- gen het tonaliteitsprobleem in de muziek had opgelost: raadselachtige oerwoudmu- ziek waarin harmonie en atonaliteit met el- kaar streden en waarbij de luisteraar het ge- voel had dat de noten uit de lucht kwamen vallen en orenschijnlijk willekeurig op een instrument belandden. De avant-garde van de avant-garde. Schat was een meester in het aanvragen van subsidies en alleen al daarom liet hij bijna alle componisten ver- achter zich. Met uitzondering van Ernest Schwarz, die ook commercieel kon denken en altijd met publiciteitsstunts kwam om zijn muziek aan de vrouw te brengen. Dat was maar goed ook, want zonder die uitge-

kooktheid had zijn muziek – revolutionair en van nature eerder elitair – het nooit ge- red. Ernest was de initiator van een nieuwe stroming, iets wat hij al vrij snel ‘conceptu- ele muziek’ ging noemen, een naam die be- klifde en ook internationaal veel navolging zou krijgen, zowel bij componisten als bij de muzikpers en het nog ijlere gezelschap van muzikintellectuelen, jongens als Charles Rosen die doorwrochte artikelen schreven in bijvoorbeeld *The New York Review of Books*. Als enige van De Grote Drie wist Er- nest dus ook internationale bekendheid te verwerven. Zelf had hij het daarom liever over De Grote Eén. Ten Holt en Schat vond hij provinciaaltjes, terwijl hij zichzelf meer zag als een kosmopoliet. Als een homo uni- versalis. De ‘Mozart van de Leidsekade’ werd hij spottend in het wereldje genoemd. Daar moest hij gretig om lachen. Zelfspot was dit echter niet, want hij vond dat de kwetsend bedoelde grap een kern van waar- heid bevatte. Bach, Mozart, Beethoven, Schubert: in dat rijtje hoorde Schwarz ge- woon thuis.

Dit boek is reeds verschenen

ELISE VAN ALDEREN

Foto: © Fjodor Buis

Elise Van Alderen is seksuoloog en arts. Haar praktijk is gevestigd in een centrum voor vrouwenzorg, waar zij vrouwen met seksuele problemen behandelt. Ook verkoopt ze 3D-clitorissen en geeft ze informatiebijeenkomsten over vrouwen en seksualiteit. Haar missie is vrouwen de kans te geven hun seksualiteit naar eigen inzicht en verlangen vorm te geven.

WELLUST

Wellust in het kort:

Hoe komt het dat seksueel genot voor vrouwen vaak ver te zoeken is – en hoe kunnen we dat veranderen? Diep ingesleten culturele mythes over vrouwelijke lust, aangeleerde schaamte over het eigen lichaam en een gebrek aan kennis beperken de mogelijkheden voor vrouwen om hun seksualiteit te beleven zoals zij dat zelf zouden willen. Gelukkig is er nu *Wellust*, een boek over vrijheid en genot!

Hierin helpt seksuoloog Elise van Alderen je op weg naar seksuele autonomie. Haar boek leert je over je seksorganen, bevrijdt je van verwachtingen en druk, neemt misverstanden weg en geeft je handvatten en oefeningen om je seksualiteit te ontdekken. Opdat vrouwen eindelijk voluit en vrij van seks kunnen genieten.

DIT BEVRIJDENDE BOEK
LEERT JE HOE OOK JIJ MEER
VAN SEKS KUNT GENIETEN

MYTHES

MYTHE 1:

Echte seks = Penis-in-vagina

Ons denken, voelen en gedrag op seksueel gebied worden onder andere gevormd door onze leeftijd, persoonlijkheid, levensfase, cultuur, gezin van herkomst, vriendschappen, de seksuele voorlichting die we wel of juist niet hebben gekregen, de media en de seksuele ervaringen die we in ons leven hebben opgedaan. Je eigen seksualiteit is dus geen onveranderlijk gegeven, maar grotendeels onderhevig aan een levenslang leerproces.

Helaas krijgen we er verkeerde – of helemaal geen – informatie over en wordt het ons dus vaak niet goed geleerd. Er zijn daarvoor veel vooroordelen en overtuigingen over hoe iets op seksueel gebied hoort of moet. Deze zijn meestal zo diep in onze samenleving verankerd, dat ze ook diep in jou zitten, vaak zonder dat je je er bewust van bent. Ze oefenen daar echter wel een zeer beperkende invloed uit.

De talloze hardnekkige misvattingen op het gebied van vrouwen en seks zijn grotendeels terug te voeren op drie overkoepelende mythes betreffende penis-in-vaginaseks, orgasme en seksuele ongelijkheid. Door licht te schijnen op deze wijdverspreide mythes over seks, hoop ik dat je je van hun belemmerende invloeden kunt gaan bevrijden.

Veruit de meeste mensen denken bij het woord ‘seks’ aan penis-in-vaginaseks, en wanneer het woord seks wordt gebruikt, wordt vaak alleen penis-in-vaginaseks bedoeld. Ook vinden veel mensen dat als er geen penis-in-vaginaseks is geweest, er geen seks is geweest.

Penis-in-vaginaseks is echter slechts een bepaalde vorm van seksuele activiteit. Er zijn vele andere, en voor heel veel vrouwen fijnere, manieren waarop je seks kunt hebben.

Toch wordt vrouwen op allerlei manieren wijsgemaakt dat penis-in-vaginaseks de enige of zelfs de ‘normale’ vorm van seks is. In voorlichtingsmateriaal, series, films, boeken, tijdschriften en porno wordt seks meestal synoniem gemaakt aan penis-in-vaginaseks. De *Cosmopolitan* stelt bijvoorbeeld: ‘Bij mannen werkt het anders. 95 procent van de mannen komt namelijk al klaar tijdens “gewone” seks.’¹ En Wikipedia vermeldt: ‘Seksuele opwinding is de voorbereiding op de geslachtsgemeenschap.’ Uit onderzoek onder jonge mensen² bleek dat bij de vraag wanneer iemand vindt dat mensen ‘seks’ met elkaar hebben gehad, dit bij penis-in-vaginaseks vrijwel altijd het geval is (99%), daarna gevolgd door anale seks (93%), daarna door orale seks (75%), daarna door stimulatie met handen/vingers (66%), en daarna door samen seksspeeltjes gebruiken (63%).

**DRIE VOORBEELDEN VAN MYTHES DIE IN WELLUST
WORDEN DOORGEPIJKT:**

MYTHE 1:

Penis-in-vagina-seks is de enige, belangrijkste of lekkerste vorm van seks

MYTHE 2:

Seks is pas fijn, compleet of 'zoals het hoort' als er een orgasme bij komt kijken

MYTHE 3:

Vrouwen hebben 'van nature' minder zin in seks dan mannen

In veel seksuele voorlichting is de boodschap dat een penis in een vagina gelijkstaat aan seks. Dit komt mede doordat ouders en docenten het makkelijker vinden om het onderwerp 'seks' aan te vliegen via voortplanting dan via genot. Ook in de medische wereld wordt seks vaak gedegradeerd tot penis-in-vaginaseks, zoals wanneer wordt gesproken over 'postcoïtale hoofdpijn' waarmee wordt bedoeld 'hoofdpijn na seks', maar die feitelijk betekent 'hoofdpijn na coïtus (= penis-in-vaginaseks)'. Of wanneer aan een vrouw met een aandoening aan haar vulva zoals lichen sclerosus wordt gevraagd: 'bent u nog seksueel actief?' en daarmee alleen maar wordt bedoeld of penis-in-vaginaseks 'nog mogelijk is' (en niet eens of het nog fijn is).

Dat penis-in-vaginaseks overal wordt neergezet als de belangrijkste – en meestal ook de enige echte – vorm van seksuele interactie blijkt ook uit dat wordt gesteld dat een vrouw 'voorspel nodig heeft om seks te kun-

nen hebben'. Daarmee worden dan de seksuele activiteiten bedoeld die de vrouw dienen 'op te warmen' voor het 'echte werk', en wordt impliciet gesteld dat voorspel zelf geen seks is. De seksuele activiteiten tijdens dat zogenaamde voorspel geven vrouwen echter juist het meeste seksueel genot. Maar heel wat mannen slaan het 'voorspel' liever over, of voeren de seksuele handelingen tijdens het voorspel niet uit om de vrouw te laten genieten, maar om zelf 'naar binnen te kunnen'.

Penis-in-vaginaseks wordt vaak heteroseks genoemd, het is echter onjuist om daaruit op te maken dat vrouwen en mannen alleen op die manier seks met elkaar hebben. Ook wordt daarmee geïmpliceerd dat twee vrouwen of twee mannen geen 'echte seks' met elkaar kunnen hebben. Heteroseks bestaat niet, seks is seks.

Ook in mijn spreekkamer komt naar voren dat heel veel vrouwen alleen penis-in-vagina-seks ervaren als de enige echte seks. Ze

beschouwen het voorspel dan als een opwarmertje, dat daarom snel moet. Vaak voelen ze zich er dan ook opgejaagd bij, en ervaren ze het of 'hun tijd' erop zit als penis-in-vaginaseks eenmaal begint. Fijn en opwindend is dat natuurlijk allemaal niet.

Veel vrouwen geven aan dat ze bijna nooit seks met een man hebben zonder dat daar penis-in-vaginaseks onderdeel van uitmaakt. Als dat al voorkomt, dan is het meestal alleen om zwangerschap te voorkomen. Ook vertellen ze me dat ze vaak penis-in-vaginaseks hebben terwijl ze er zelf eigenlijk geen zin in hebben, maar omdat ze anders vinden dat ze niet echt seks hebben gehad.

De meest voorkomende uiting van de 'seks-is-penetratie-mythe' is echter het zien van de vagina als seksorgaan van vrouwen. De vagina wordt bijvoorbeeld vaak gelijkgesteld aan een 'ingang' of 'toegang', waarmee dan voor de penis wordt bedoeld (want voor baby's en menstruatiebloed is de vagina de 'uitgang').

Het belang dat aan de vagina als seksorgaan wordt gehecht blijkt ook uit de aandacht voor vaginale 'droogheid' en voor een zogenaamd 'strakke' of juist 'te wijde' vagina (te wijd voor wat?). Er zijn commerciële partijen die adviseren een speciale gel te smeren die versteviging biedt en ervoor zorgt dat je 'intiem strakker wordt'. 'Hoe strakker, hoe beter' geldt echter met het oog op mannelijk seksueel genot, aangezien een aangespannen bekkenbodem voor een vrouw meestal betekent dat ze niet ontspannen is – laat staan seksueel opgewonden.

Op informatieve websites over seksualiteit las ik dingen als dat 'een vochtige vagina noodzakelijk is voor leuke, lekkere en op-

windende seks'. Of er wordt geschreven dat de meest duidelijke seksuele verandering bij de vrouw het vochtig worden van de vagina is, en bij de man het stijver worden van de penis.

Het vochtig worden van de vagina wordt dan gelijkgesteld aan de erectie van de penis. Dit zou het teken zijn dat de vrouw 'klaar is voor penetratie' en als doel hebben penetratieseks 'gemakkelijker' te maken. Vaginale vochtigheid heeft in beginsel echter niets met (de wens tot) penis-in-vaginaseks te maken. Het is bedoeld om de seksuele opwinding voor de vrouw zelf te verhogen, want nat- en gladheid maken de aanrakingen van de vulva en clitoris opwindender.

Het is een grote misvatting dat de vagina het equivalent zou zijn van de penis, en daarmee het seksuele orgaan van de vrouw. Het belangrijkste seksorgaan van de vrouw is de clitoris. Het is de voornaamste bron van seksuele opwinding en orgasme, en het enige orgaan in het menselijk lichaam dat puur en alleen bestemd is voor seksueel genot. Dit weten veel vrouwen niet, mede doordat er weinig aandacht voor is. Ook praten ze niet vaak gemakkelijk over hun clitoris. Terwijl uit wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat alleen al je comfortabel voelen bij het uitspreken van het woord 'clitoris' gelinkt wordt aan het ervaren van meer seksueel genot.³ Kun je nagaan wat het betekent als je je clitoris door en door kent!

Penis-in-vaginaseks staat niet gelijk aan seks, het hoeft er niet eens deel van uit te maken. Zeer veel voorkomende seksuele problemen bij vrouwen, namelijk pijnlijke penis-in-vaginaseks (dyspareunie), orgasme problemen, en onmogelijkheid tot of be-

lemmeringen bij vaginale penetratie (vaginisme) zouden niet bestaan als vrouwen (en mannen) stoppen met het beschouwen van de vagina als hun meest essentiële seksorgaan en met het enorme belang dat wordt gehecht aan vaginale penetratie door een penis. Ook al kan penis-in-vaginaseks voor vrouwen fijn zijn, het is zeker niet de enige, ultieme vorm van seks.

Zonder penetratie, en zonder penis, kunnen vrouwen hele bevredigende seks hebben.

MYTHE 5: Voor vrouwen is een orgasme niet belangrijk

Met de orgasmekloof (naar analogie met de salariskloof tussen vrouwen en mannen) wordt bedoeld op de ongelijkheid in klaar-komen tussen vrouwen en mannen, waarbij vrouwen veel minder vaak een orgasme hebben.

Eigenlijk zijn er meerdere orgasmekloven. De eerste is als alleen penis-in-vaginaseks plaatsvindt. Dan komen bijna alle mannen ‘meestal tot altijd’ klaar en slechts een derde van de vrouwen. De tweede orgasmekloof bestaat als wordt gekeken naar klaar-komen bij partnerseks waarbij meerdere seksuele activiteiten gebeuren, en dus niet alleen penis-in-vaginaseks. Dan is het verschil in orgasme tussen vrouwen en mannen ongeveer dertig procent⁴: nog steeds komen bijna alle mannen ‘meestal tot altijd’ klaar en nu bijna twee derde van alle vrouwen.

De derde orgasmekloof is als wordt gekeken naar eenmalige seks (zoals onenightstands), daarbij heeft 55% van de mannen (waarschijnlijk is hier alcohol in het spel)

een orgasme tegen 4% van de vrouwen.

En een vierde orgasmekloof bestaat bij zelfbevrediging. Ook al komen vrouwen bij zelfbevrediging veel vaker klaar dan tijdens partnerseks, het is nog steeds minder vaak dan mannen.

Naar welke seksuele activiteit er ook wordt gekeken, penis-in-vaginaseks, orale seks, seks met vingers/handen of anale seks, bij elke seksuele activiteit komen er (veel) minder vrouwen klaar dan mannen.

Het is bij dergelijke onderzoeken altijd lastig te beoordelen hoe betrouwbaar de gegevens zijn. Zo is het aannemelijk dat de orgasmecijfers bij vrouwen in werkelijkheid nog lager zijn, met name bij de groep die zegt klaar te komen van alleen penis-in-vaginaseks, omdat ze onder invloed van socioculturele factoren zeggen een orgasme te hebben terwijl dit niet zo is (‘sociaal faken’).⁵

Daarnaast zeggen de cijfers uit onderzoeken niets over het orgasmeverschil binnen een specifieke partnerrelatie. En ook hoe de partners dat verschil ervaren zie je in de cijfers niet terug. Maar er zijn genoeg relaties waarin de man altijd klaarkomt en de vrouw (vrijwel) nooit. Dat is wel een heel groot verschil.

De orgasmekloof tussen vrouwen en mannen is al algemeen bekend zolang er seksuologisch onderzoek wordt gedaan, sinds halverwege de vorige eeuw, en blijft redelijk constant. Natuurlijk is het aannemelijk dat de orgasmekloof al veel langer bestaat, alleen werd het eerder gewoonweg niet onderzocht en vastgelegd. Wat is er nodig om deze scheve verdeling recht te zetten?

De orgasmekloof kan niet worden verklaard doordat vrouwen gewoonweg minder in staat zouden zijn tot klaarkomen dan mannen. Vrouwen die seks hebben met vrouwen hebben namelijk een orgasme bij 80-90% van alle keren seks.⁶ Een belangrijke reden dat zij vaker klaarkomen, is dat zij meer aan stimulatie van de clitoris doen. Vrouwen die seks hebben met vrouwen doen minder vaak aan stimulatie in hun vagina, maar ze komen er wel vaker door klaar. Toch wordt vaak aan vrouwen die seks hebben met vrouwen gevraagd of ze een penis niet missen. De orgasmekloof versmalt enorm als onder meer vingers en tong in het spel zijn. Partnerseks waarbij mannen alleen hun penis gebruiken, is voor veruit de meeste vrouwen gewoon veel minder lekker.

Daarnaast denk ik dat de orgasmekloof ook kleiner is bij seks tussen vrouwen omdat omstandigheden die meer samenhangen met seks met mannen ontbreken, zoals een grotere kans om onder druk te worden gezet, ongewenste seksuele ervaringen en agressie. Ook daardoor is er meer ontspanning, meer seksuele opwindning en zijn er meer orgasmes. Vrouwen hebben dus de meeste kans op een orgasme als er geen man bij betrokken is.

Bij de vrouwen die ik in mijn praktijk spreek, valt ook op dat de manier van stimulatie tijdens zelfbevrediging vaak heel erg verschilt van de manier van stimulatie tijdens partnerseks, terwijl dit voor mannen niet zo is. Weinig vrouwen brengen namelijk elke keer vingers of een op een penis lijkend voorwerp diep in hun vagina wanneer ze aan zelfbevrediging doen. En als ze al in de vagina stimuleren, dan is dit meestal net voorbij de vaginaopening. Zo stimuleren ze de

achterkant van de clitoris. Veruit de meeste vrouwen stimuleren bij zelfbevrediging de voorkant van de clitoris via de vulva. De meeste vrouwen met wie ik het hierover heb, hadden dit verschil niet opgemerkt totdat we erover spraken.

Weinig mensen vinden het gek als een vrouw geen orgasme heeft bij seks, terwijl als dat omgekeerd zou zijn, dus als de man niet zou klaarkomen, velen het niet eens als seks zouden classificeren. Van mannen wordt dan ook niet verwacht dat ze genieten van, en klaarkomen tijdens, seks als hun penis niet wordt aangeraakt of als er alleen indirect tegenaan wordt gewreven. (Kun je je seks voorstellen waarbij de penis van de man genegeerd wordt?)

Het ontbreken van opwindende clitorisstimulatie in seks tussen vrouwen en mannen is echter niet de enige verklaring voor de orgasmekloof. Dan zou deze er namelijk alleen zijn bij seks waarbij uitsluitend penis-in-vaginaseks plaatsvindt, en ontbreken als je kijkt naar seks waarbij wel stimulatie van de clitoris plaatsvindt. Dat is niet zo, dus er moeten andere factoren meespelen.

Eén ervan is het belemmerende idee dat het orgasme voor vrouwen niet zo belangrijk is, omdat ze vooral gericht zouden zijn op emotionele verbinding en intimiteit. Zo staat in een brochure van Rutgers over het orgasme bij vrouwen:

‘Lang niet elke vrouw komt klaar. Zo’n 25 tot 30% van de vrouwen is niet geïnteresseerd in een orgasme of kent het niet. Goede seks hoeft niet voor iedereen te eindigen met een orgasme... Veel vrouwen vinden intimiteit met een partner minstens zo bevredigend als een orgasme.’

digend, soms zelfs belangrijker dan een orgasme.’

Daarnaast krijgen mensen aangepraat dat een orgasme gewoonweg niet voor alle vrouwen is weggelegd. Ze lezen bijvoorbeeld dat ‘1 op de 3 vrouwen nooit klaarkomt tijdens seks’ of dat ‘het normaal is dat een groot deel van de vrouwen nooit in haar leven een orgasme heeft’. Vrouwen die geen orgasme hebben tijdens seks, gaan er dan automatisch vanuit dat zij tot die groep behoren en leggen zich erbij neer dat dat voor hen gewoon niet zal gebeuren.

Vanwege deze wijdverspreide misverstanden denken veel vrouwen dat ze tevreden moeten zijn met orgasmeloze seks.

Vrouwen die seks hebben met mannen houden de orgasmekloof ook mede zelf in stand doordat ze het seksueel genot van hun sekspartner consistent boven dat van zichzelf stellen. Voor veel vrouwen is seks ‘gelukt’ als hun mannelijke sekspartner klaarkomt. Ze vinden het erger voor hem als dat niet gebeurt dan voor zichzelf, en hebben moeite om hun seksuele genot op te eisen. Ook omdat ze denken dat ze hem daarmee het gevoel geven dat hij het verkeerd doet.

Er zijn ook vrouwen die moeite hebben met klaarkomen en daar veel frustraties en verdriet over hebben, en bang zijn dat er misschien wel iets mis met ze is. Ze zeggen dan – vaak uit zelfbescherming – dat ze hun eigen orgasme niet zo belangrijk vinden.

Daarbij hebben vrouwen meestal weinig keuze in of de man wel of niet klaarkomt, omdat er vaak automatisch penis-in-vaginaseks plaatsvindt die stopt bij het orgasme van de man. Seks eindigt dan ook vaak met het klaarkomen van de man, omdat met

een slappe penis penetratie, en dus ‘seks’, niet meer mogelijk zou zijn. Maar vooral omdat zijn orgasme, vaak zowel voor mannen als voor vrouwen, niet alleen het hoogtepunt maar ook de finish, het hoofddoel én het einddoel is van een seksuele ervaring.

Heel wat vrouwen vinden het vaak gemakkelijker om tijdens seks met hun mannelijke sekspartner bezig te zijn dan met zichzelf, omdat ze niet vertrouwd zijn met hun eigen seksualiteit. Ze weten en voelen niet wat ze zelf precies willen en waar ze naar verlangen. Laat staan dat ze daarvoor uit kunnen komen. En als ze het wel weten vinden ze het moeilijk om te uiten, omdat een vrouw die voor zichzelf opkomt bij seks, en er vrijuit van geniet, al gauw als slet(terig) wordt gezien.

Ik beschouw de orgasmekloof dan ook als een oproep aan vrouwen: laat niet alle aandacht steeds maar weer uitgaan naar het mannelijk orgasme. Maar maak het belang en de vanzelfsprekendheid van je eigen orgasme net zo groot als dat van hem.

Bij de aandacht voor de orgasmekloof – en de ermee vergezeld gaan adviezen deze ongedaan te maken – wil ik nog een kanttekening plaatsen. Meestal wordt er namelijk bedoeld dat vrouwen net zo vaak moeten gaan klaarkomen als mannen. Veel vrouwen kunnen zich zo onder druk gezet voelen om een orgasme te hebben, wat zelfs averechts kan werken.

Wat dan geproblematiseerd wordt is de afwezigheid van een orgasme bij vrouwen: zij hebben ‘te weinig’ orgasmes. Dat kan een uiting zijn van een *male-centered* visie op seks, waarin het orgasme als het belangrijkste doel van seks geldt. Het orgasme bij mannen wordt dan gezien als onvermijdelijk

aanwezig, en in die implicatie schuilt een groot deel van het probleem.

Klaarkomen is geen verplichting, geen eis waaraan elke vrouw wordt geacht te voldoen. En seks is veel meer dan een orgasme hebben. De boodschap zou dan ook niet moeten zijn dat vrouwen meer moeten gaan klaarkomen, en het dan wel goed zal komen met dat genieten van seks. De aandacht voor de orgasmekloof zou zich wat mij betreft moeten richten op het blootleggen van de onderliggende mechanismen.

Het is niet alleen aan vrouwen om de orgasmekloof te dichten, deze kan immers ook kleiner worden als mannen minder vaak gaan klaarkomen. Want misschien komen vrouwen helemaal niet te weinig klaar, maar mannen wel te veel? Het gaat niet om het turven van orgasmes, maar om algehele gelijkwaardigheid tussen vrouw en man op seksueel gebied.

NOTEN

1 <https://www.cosmopolitan.com/nl/liefde-en-sex/a157097/aha-de-combinatie-van-de-ze-drie-dingen-zorgt-ervoor-dat-bijna-elke-vrouw-een-orgasme-krijgt>.

2 3Vraagt, onderdeel van het EenVandaag

Opiniepanel, deed samen met 3FM HUMAN onderzoek onder jongeren van 16-35 jaar voor het dossier #CumTogether.

3 Herbenick, D., Eastman-Mueller, H., Fu, T.C., Dodge, B., Ponander, K., Sanders, S.A., 'Women's Sexual Satisfaction, Communication, and Reasons for (No Longer) Faking Orgasm: Findings from a U.S. Probability Sample'. *Arch Sex Behav.*, november 2019, 48(8): 2461-2472.

4 Frederick, D.A., John, H.K.S., Garcia, J.R., Lloyd, E.A., 'Differences in Orgasm Frequency Among Gay, Lesbian, Bisexual, and Heterosexual Men and Women in a U.S. National Sample.' *Arch Sex Behav.*, januari 2018, 47(1): 273-288.

5 In theorie zou het kunnen dat de cijfers bij mannen in werkelijkheid ook minder hoog zijn, omdat klaarkomen voor hen als 'sociaal wenselijk' wordt gezien, en niet-klaarkomen als falen. Het zou kunnen dat mannen dan aangeven vaker klaar te komen dan ze in werkelijkheid doen. Van de honderden vrouwen die ik behandeld heb, gaf er echter niet een aan dat hun man niet meestal of altijd klaarkwam bij partnerseks.

6 Garcia, J.R., Lloyd, E.A., Wallen, K., en Fisher, H.E., 'Variation in Orgasm Occurrence by Sexual Orientation in a Sample of U.S. Singles.' *J Sex Med* 2014, 11, 2645-2652.

MIJN LIEVE GUNSTELING

GEBASEERD OP HET BOEK VAN
MARIEKE LUCAS RIJNEVELD
REGIE IVO VAN HOVE

Naar de gelijknamige succesroman
van International Booker Prize
winnaar Marieke Lucas Rijneveld.

12 — 29 JAN
INTERNATIONAAL
THEATER AMSTERDAM

1
T
A

RENS VAN DER VORST

Foto: © Fjodor Buis

Rens van der Vorst is technofilosoof bij Fontys Hogescholen. Hij runt het platform [technofilosofie.com](https://www.technofilosofie.com) en doet onderzoek naar manieren om mensen na te laten denken over hun relatie met technologie. Daarnaast vertelt hij overal vermakelijke maar belangrijke verhalen over een wereld vol technologie en onze plaats daarin. Eerder schreef hij *Appen is het nieuwe roken*.

DIGITALE GREMLINS

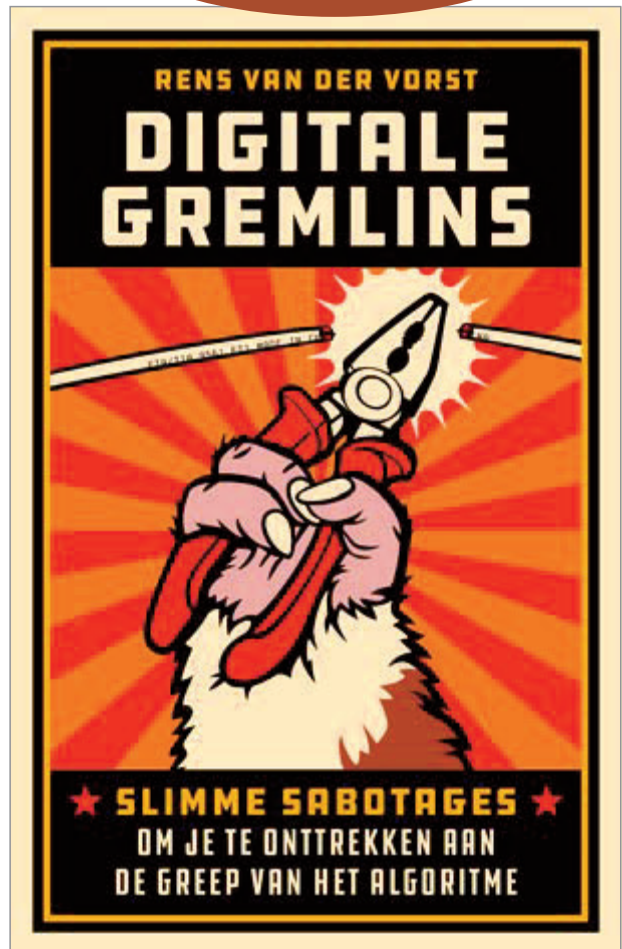
SLIMME HACKS EN
HILARISCHE INZICHTEN OVER
DE INVLOED VAN TECHNOLOGIE
IN ONS LEVEN

Digitale gremlins in het kort:

Digitale technologie heeft ons leven een stuk gemakkelijker gemaakt. Van appen tot eten bestellen tot bedenken welke serie we zullen bekijken, er is altijd wel een digitale dienst waarmee het nóg sneller, simpeler en goedkoper kan. Maar meer efficiëntie betekent ook minder ruimte voor improvisatie, voor toeval, voor humor, voor spontane interacties. Eigenlijk helpen we vooral de grote technologiebedrijven aan nog meer geld, macht en data.

Volgens technofilosof Rens van der Vorst is het tijd om de controle terug te pakken. Hoe? Je hoeft alleen maar de digitale gremlin in jezelf wakker te kussen. Een gremlin is een mythisch wezentje met aanleg voor mechanica. Hij saboteert het systeem. Een beetje. Op een slimme manier. Een manier die leuk is, weinig moeite kost en waar je niet technisch voor hoeft te zijn.

Met zijn boek *Digitale gremlins* wil Van der Vorst je op een andere manier leren nadenken over je relatie met technologie, en lees je onder meer hoe je kunt googelen, netflixen, bestellen, twitteren en sociale media kunt gebruiken als een digitale gremlin.

DIGITALE GREMLINS

BETER GOOGELLEN

Laten we beginnen aan de top: bij de zoekmachine van Google. Elke dag verwerkt Google 3,5 miljard zoekopdrachten. Meer dan 80 procent van de gebruikers gebruikt Google drie of meer keer per dag en 90 procent van de gebruikers klikt op de eerste paar resultaten.

Google is fantastisch. Google vindt bijna alles in een fractie van een seconde. Als je op Google intypt ‘munt opgooien’, dan doet Google dat voor je.

Maar de grote, witte zoekmachine heeft ook een aantal schaduwzijden. De geschiedenis van Google is er een van gebroken beloftes. Het officiële motto *don't be evil* wordt niet voor niets door steeds meer mensen voorzien van een iets andere volgorde en drie extra letters: *don't believe us*.

In dit hoofdstuk bespreek ik drie van die schaduwzijden en steeds vertel ik je wat je er als digitale gremlin aan kunt doen.

Digitale gremlins zijn niet eerlijk tegen Google

Als het over data gaat, dan is Google rupsje-nooit-genoeg. Google verzamelt obsessief data over ons, meestal zonder het aan ons te vragen. Dat gebeurt op allerlei manieren: via het besturingssysteem op onze smartphones, via Gmail, via YouTube, via slimme energiemeters en slimme speakers. Maar ook en vooral via de zoekmachine.

Google registreert waar wij naar zoeken.

Steeds als we zoeken, leren wij iets van Google, maar Google leert dus ook steeds beter wie wij zijn. En dat is een probleem. Laat ik uitleggen waarom.

Op een dag word je wakker met een ondraaglijke jeuk in je schaamstreek. Wat doe je? Krabben? Zeker. En dan? Aan je partner vertellen? Je moeder? Je huisarts? Of toch eerst aan Google?

Waarschijnlijk het laatste. Google is direct voorhanden, oordeelt niet en geeft je ook nog eens nuttige informatie over de mogelijke oorzaak van de jeuk. Maar is dat wel zo verstandig? In plaats van aan de mensen van wie je houdt of aan je huisarts, die een eed heeft afgelegd, vertel je over je jeuk aan een commercieel, Amerikaans bedrijf dat jouw vraag zorgvuldig registreert. Aan een bedrijf dat je waarschijnlijk ook nog eens iets wil verkopen – een zalfje bijvoorbeeld.

En toch vinden we het blijkbaar makkelijker om gevoelige informatie te delen met Google. De witte zoekbalk is zo ongeveer de enige plaats waar we volstrekt eerlijk zijn. De reden mag duidelijk zijn: Google belooft ons voor onze eerlijkheid.

Stel, een enquête vraagt of je wel eens vreemd gaat. De enquête is gegarandeerd anoniem. Toch zullen veel vreemdgangers ontkennend antwoorden. Waarom? Simpel, omdat mensen liegen tegen zichzelf – én, belangrijker, een eerlijk antwoord levert niets op. Dus waarom zou je eerlijk zijn?

Type echter ‘vreemdgaan’ in op Google, en je wordt rijkelijk beloond, misschien wel op

manieren die je je voorheen niet had kunnen voorstellen. Er zijn speciale datingsites voor vreemdgangers, websites vol met tips en je kunt zelfs op verschillende plaatsen een geloofwaardig alibi kopen. Eerlijk zijn tegen Google betaalt zich meteen uit en precies daarom zijn mensen eerlijk tegen Google.

Sterker nog, mensen zijn ontzettend eerlijk tegen Google. Misschien nog wel eerlijker dan tegen zichzelf. Google weet dat. Als je op Google zoekt op 'zelfmoord', dan krijg je meteen groot op je scherm 'hulp is beschikbaar' en een telefoonnummer. Google is erg met ons begaan. Het beseft heel goed dat mensen die op Google zoeken op 'zelfmoord', dat serieus menen.

Het vreemde is wel dat Google zich heel anders gedraagt als je zoekt naar 'Hoe pleeg ik de perfecte moord?' of 'Hoe word ik een goede fascist?' of 'Waar koop ik cocaïne?' of 'Kun je een flesje bier openen met je kont?' Dan voorziet Google je binnen de seconde van allerlei tips, handleidingen, adressen en YouTube-instructievideo's.

Google probeert zelfmoord te voorkomen, maar snuivende fascistten met moordneigingen en ongeopende bierflesjes in hun anus worden van advies voorzien en aangeemoedigd. Hoe zit dat?

Zou het misschien eigenbelang zijn? Veel onderzoeken suggereren dat depressieve mensen meer naar hun schermen staren. Het is niet duidelijk of je depressief wordt van schermstaren of vice versa, maar er is onmiskenbaar een relatie. Depressiviteit is daarmee uitstekend voor het bedrijfsmodel van technologiebedrijven. Zelfmoord is dat niet. Dode mensen produceren geen data.

Het gevolg hiervan is dat Google vaak als eerste weet wat we van plan zijn. Google

kent onze allerdiepste geheimen. Met Google Trends kun je precies zien waar en hoe vaak op iets gezocht wordt. Dat is vaak ontluisterend. We zeggen bijvoorbeeld dat we geen verschil maken tussen onze zonen en dochters, maar we googelen veel vaker op 'Is mijn zoon hoogbegaafd?' dan op 'Is mijn dochter hoogbegaafd?' En we zoeken dan wel weer vaker op 'Is mijn dochter te dik?' dan op 'Is mijn zoon te dik?' We zoeken veel en vaak naar racistische grappen. 'Plasseks' is populair in Drenthe en combineren we soms met 'Patricia Paay', maar nog veel vaker met 'oma'. 'Ben ik onzeker?' wordt ook vaak ingetypt. Antwoord: jazerker.

Een digitale gremlin vindt dat Google helemaal niets te maken heeft met wat we écht denken en voelen. Daarom zijn digitale gremlins niet eerlijk tegen Google. Ze stellen wel vragen aan Google, ook hele intieme, maar op een heel speciale manier. Ze doen dat indirect. Ze spelen via de band. Een digitale gremlin zoekt bijvoorbeeld op 'Een vriend van mij heeft jeuk in zijn kruis' of 'Mijn neef denkt dat hij een micropenis heeft'. Je wordt beloond met dezelfde antwoorden. Alleen ben jij de enige die er wijzer van wordt. Google tast in het duister.

Wees dus niet helemaal eerlijk tegen Google. Vraag niet 'Ben ik homoseksueel?' maar 'Is mijn leraar homoseksueel?' Lieg een beetje, bedrieg een beetje. En als je nog een stap verder wilt gaan, kun je Google ook actief op het verkeerde been zetten. Op Google Trends wordt al snel duidelijk dat mensen vaker naar negatieve dingen zoeken, dus stel Google ook eens positieve vragen, zoals 'Waarom ben ik zo knap?' of 'Waarom zijn alle mensen zo lief?' en 'Waarom is iedereen zo slim?' Verwar de zoekmachine. Dat voelt heerlijk. Je krijgt

misschien verrassende antwoorden en het zorgt ervoor dat Google steeds minder te weten komt.

Misschien komt er dan een dag waarop zoveel mensen oneerlijk zijn tegen Google, dat Google besluit dat het niet langer zin heeft om onze zoekopdrachten te registreren.

Digitale gremlins gebruiken Google zoals Google bedoeld is

De dataverzamelingswoede van Google is niet het enige probleem met de zoekmachine. Een andere schaduwzijde is dat de zoekresultaten die Google presenteert verre van neutraal zijn.

Precies daarom klikken digitale gremlins na belangrijke zoekopdrachten nooit op het eerste antwoord dat Google geeft, negeren ze de eerste links en klikken ze zeker niet op de overige vragen die Google alvast voorstelt. Digitale gremlins gebruiken Google zoals Google ooit bedoeld is: als een zoekmachine.

Het eerste probleem met de zoekresultaten is natuurlijk dat Google eigenlijk gewoon een commercieel platform is. Een advertentiebedrijf. Lang geleden beloofde Google dat het nooit, maar dan ook nooit advertenties zou toelaten in de zoekmachine. Maar helaas, die belofte hield niet lang stand. Zoek maar eens op 'smartphone'. Vandaag is Google het grootste advertentiebedrijf ter wereld. Google is geoptimaliseerd om dingen te verkopen, niet om kennis te verspreiden.

Mijn dochter wilde een paar jaar geleden een spreekbeurt houden over skischoenen.

Dat is niet echt waar, maar het is een mooi voorbeeld. Ze googelde op 'skischoenen' en bekeek de eerste twintig resultaten. Als ik niet ingegrepen had, dan was het een spreekbeurt geworden over aanbiedingen en skischoenenwinkels. Vooral webshops. In onze buurt zat een kleine winkel met skischoenen, maar die kwam niet naar boven. Immers, bol.com, Perry Sport, Daka en Decathlon betalen veel meer aan Google.

En ja, die buurtwinkel is inmiddels failliet. Dat is wel echt waar.

Maar de verkoopdrift is niet het grootste probleem van de zoekmachine. Advertenties kun je met een beetje goede wil nog wel herkennen en negeren. Een veel groter probleem is dat als we zoeken, Google steeds vaker bepaalt wat we vinden. Het is je vast wel eens opgevallen dat als je Google een vraag stelt, er boven in je scherm regelmatig meteen een antwoord verschijnt – dus geen link naar een site met het antwoord, maar het antwoord zelf. Daaronder staat dan de link naar de website waar dat antwoord vandaan komt en daaronder staan weer een hoop andere vragen onder het kopje 'Mensen vragen ook', met allerlei andere antwoorden.

Google wordt zo steeds minder een zoekmachine en steeds meer een antwoordapparaat: een platform dat bepaalt wat het antwoord op een vraag is én welke andere vragen ook relevant zijn. De ambities van Google reiken nog veel verder. In de toekomst willen ze zelfs vragen kunnen beantwoorden nog vóóordat ze gesteld zijn.

Handig, vinden ze bij Google. Doodeng, vind ik.

Stel dat je wilt weten hoe oud Poetin is, dan kun je dat gewoon googelen en is het handig dat je meteen een antwoord krijgt. Maar

stel dat je je afvraagt of we geregeerd worden door bloed drinkende reptielen, en je stelt die vraag aan Google, dan krijg je wel heel aparte voorgekookte antwoorden. Google antwoordt bevestigend en voegt daaraan toe: ‘Sterker nog: deze reptielen kunnen van uiterlijk veranderen en zitten onder meer in het lichaam van George W. Bush.’

Het is maar dat je het weet.

Precies daarom klikken digitale gremlins bij belangrijke vragen nooit op het eerste antwoord dat Google steeds vaker voorschotelt en klikken ze ook niet op de overige vragen. Digitale gremlins gebruiken Google niet als antwoordapparaat. Ze klikken rond, ze checken bronnen, ze zoeken. En dat is belangrijk.

Laat ik het uitleggen aan de hand van een broodje shoarma. Dat verhaal begint in Egypte aan het einde van de achttiende eeuw. Toen werd Egypte kort bezet door de Fransen en later door de Engelsen. Een deel van de lokale bevolking profiteerde daarvan door broodjes warm vlees aan de bezetters te verkopen. Wervend riepen ze het Franse woord voor warm, *chaud*, en daarna het Engelse *warm*.

Chaud-warm!

Chaud-warm!

Chaud-warm werd later verbasterd tot shoarma. Prachtig verhaal, vind ik. Zeker wanneer je het vertelt om drie uur ’s nachts met een plakkerige spuitfles knoflooksaus in je handen.

Pas geleden vertelde ik het aan studenten. Gewoon overdag, tijdens een les. ‘Nietwaar,’ riep iemand, zwaaiend met zijn smartphone. ‘Shoarma is de Arabische vertaling van *çervime*, Turks voor “draaiend”.’ Hij wist

het zeker. Hij had het gegoogeld.

‘Heb je gezocht,’ vroeg ik, of ‘alleen naar het antwoord gekeken dat Google als eerste geeft?’ De student had alleen naar het antwoord gekeken. ‘En hoe weet je dan zeker dat Google gelijk heeft?’ vroeg ik. Tja, zeker wist hij het niet, moest hij toegeven.

Juist daarom, omdat de antwoorden van Google, zeker bij belangrijke vragen (en vragen over de herkomst van het woord shoarma), lang niet altijd te vertrouwen zijn, negeert een digitale gremlin categorisch het antwoord dat Google geeft en gaat zelf op zoek. Een digitale gremlin gebruikt Google zoals Google bedoeld is: als zoekmachine.

En ja, ik weet ook wel dat Google gebruiken als zoekmachine niet heilig is. Neem nu de vaccinatieweigeraars. Dat is een groep mensen die ik respecteer. Of niet. Het ligt aan de weigeraar. Bijvoorbeeld, tijdens het EK weigerde onze ronddrivende Oranje-spits Wout Weghorst een vaccin. Dat vond ik toen een slecht idee. Maar had hij veel gescoord, dan was ik moeiteloos van gedachten veranderd. Zoals Groucho Marx al zei: ‘Dit zijn mijn principes en als ze je niet aanstaan, heb ik ook nog andere principes.’

Ik ben dus flexibel. Toch zou ik vaccinatieweigeraars op willen roepen om te stoppen met de bewering dat hun besluit het resultaat is van gedegen onderzoek. Meestal bedoelen ze dan namelijk dat er fanatiek gegoogeld is, maar dat is volstrekt zinloos. En voor de duidelijkheid: ook als je filterbubbels hebt doorgeprikt. Ook als je gebalanceerd allerlei verschillende bronnen hebt geraadpleegd. Het blijft zinloos!

Ik leg het uit. Stel, je zoekt een leuk hotelletje in Barcelona. Op Tripadvisor lees je ne-

gen positieve recensies. Leuke buurt! Leuk hotel! De tiende recensie is negatief. Bijna overvallen! Achterbuurt! Durfde 's avonds niet over straat! Wat doe je? Boeken? Het is immers negen positief tegen één negatief. Of toch even verder kijken?

Waarschijnlijk kijk je even verder. Negatieve berichten maken namelijk veel meer indruk dan positieve. Dat geldt voor hotels én voor vaccinaties. Wij mensen zijn gewoon niet zo goed in het evenwichtig verwerken van informatie. Googelen leidt daarmee niet tot een afgewogen besluit, maar slechts tot de illusie daarvan.

Door Google geïnformeerde vaccinatie-weigeraars lijken daarmee een beetje op Wout Weghorst. Ze doen hun best, maar het wordt er meestal niet beter van.

Maar als het gaat om minder gevoelige zaken, zoals de herkomst van het woord shoarma, kan goed googelen wel tot resultaten leiden. Dus riep ik de studenten op om te zoeken. Echt te zoeken. Zoektermen gebruiken. Shoarma, geschiedenis, chaud, warm. Bronnen checken. Doorklikken. De studenten concludeerden al snel dat chaud-warm helemaal niet zo'n gekke theorie is.

Digitale gremlins laten Google weten dat ze niet zitten te wachten op voorgekookte antwoorden. Ze gaan zelf op zoek. Ze klikken niet op de eerste resultaten. Ze twijfelen. Ze zijn kritisch. Ze zoeken zelfwel uit of chaud-warm een koloniaal broodje vlees is of een smakelijk broodje aap.

En als steeds minder mensen op die voorgekookte antwoorden van Google klikken, als steeds minder mensen geïnteresseerd zijn in wat andere mensen vragen, misschien dat Google dan op een dag besluit om die opties niet meer aan te bieden.

Of misschien gaat Google vanzelf ten onder. De resultaten van de witte zoekmachine zijn steeds minder relevant, vooral omdat Google geobsedeerd is door de verkoop van advertenties. Generatie Z gebruikt nu al steeds vaker TikTok als zoekmachine. Hoe moet ik een ei koken? TikTok! Hoe leer ik dunken? TikTok. Of gewoon lekker scrollen tot je iets nieuws tegenkomt. Een dansje met een cavia of iets over de oorlog in Oekraïne. De algoritmes van TikTok geven je precies genoeg, zodat je blijft scrollen, maar net niet genoeg om te willen stoppen.

Het goede nieuws is dat Google op die manier steeds minder van generatie Z komt te weten. Google weet dan ook eens wat ik voel: ik begrijp mijn kinderen ook regelmatig niet. Het slechte nieuws is dat de data nu verzameld wordt door een Chinees bedrijf. En of de wereld beter wordt als iedereen gaat zoeken via TikTok in plaats van Google, dat is ook maar de vraag.

Misschien dat iemand, veel jonger dan ik, daar een digitale gremlin voor kan bedenken!

Digitale gremlins kopen geen slimme speaker

Google is niet te vertrouwen. Google verbreekt zijn beloftes. Lang geleden schonk Google ons 'gratis' mail. Het vertelde ons dat het onze mail niet las, maar later bleek dat toch zo te zijn. Op een dag reden er vreemde autootjes door onze straten. Google beweerde dat ze alleen foto's maakten, maar al snel bleek dat ook informatie over draadloze netwerken en gebruikersnamen werd opgeslurpt. Foutje van een techneut, beweerde Google. *By design*, bleek later.

Google hanteert steeds hetzelfde patroon. Eerst de data-strooptocht. Pakken wat je pakken kunt. Zo snel mogelijk. Tot je betrapt wordt. Dan ga je tijdrekken: rechtszaken, negeren, rookgordijnen. Net zolang tot er gewinning optreedt. Het publiek gebruikt je diensten. Kan misschien wel niet meer zonder. Daarna aanpassen. Hier en daar verbeter je wat. Maar nooit de zaken die van fundamenteel belang zijn. En daarna ga je op zoek naar nieuwe data in een nieuwe strooptocht.

Stropen. Tijdrekken. Gewinning. Een beetje aanpassen. Opnieuw.

Je hoort wel eens mensen beweren dat we zelf eigenaar zouden moeten zijn van onze data. Maar dat is niet de échte vraag: waarom is het überhaupt nodig om al die data te verzamelen? Het antwoord is simpel, maar zit verstopt achter een moeilijk woord: *commodification*.

Ik leg het uit. Vroeger overnachtte ik regelmatig in het appartement van een vriend aan de Keizersgracht. Ik had een leuk uitje en mijn vriend vond het prettig dat zijn appartement niet leegstond. Als bedankje liet ik altijd een krat bier achter. Een volle.

Tegenwoordig staat het appartement op Airbnb. Mijn vriend, die inmiddels een kennis is, heeft uitgerekend dat het financieel aantrekkelijker is om zelf een weekendje naar Boedapest te gaan en zijn appartement te verhuren, dan thuis te blijven. Ik mag het appartement nog steeds gebruiken, maar wel via Airbnb.

Dit is *commodification*: iets omzetten in koopwaar. Het is het verdienmodel van veel digitale platformen. TaskRabbit bijvoorbeeld, een klusjesplatform, zet twee rechterhanden en vrije tijd om in geld. De buurman doet het niet meer gratis. WhatsApp

zet menselijke contacten om in verhandelbare data. FitBit doet dat met slaap. Ring.com met bezoek. Dus als een digitaal platform, zoals Uber, beweert dat ze iets 'waarmaken', dan weet je nu wat ze bedoelen.

Google gaat nog veel verder. Google *commodificeert* onze taal. Wanneer je een woord intypt op Google, bepaalt Google de prijs. De woordwaarde. Google speelt constant Scrabble. Die woordwaarde is puureconomisch. 'Cloud' is bijvoorbeeld veel duurder dan 'sunny'. Vanwege de clouddiensten. 'Porno' is volgens Google waardevoller dan 'liefde'.

Google wil in de toekomst ook onze gesproken taal van een prijskaartje voorzien. Ze willen weten wat we zeggen. Vandaar die slimme speakers, die je overal in huizen ziet verschijnen. Google beweert dat die dingen ons niet afluisteren, maar de geschiedenis leert ons dat we dat serieus mogen betwijfelen.

En toch worden ze veel verkocht. Waarom? Hebben we de afweging gemaakt en besloten dat privacy belangrijk is, maar dat eenvoudig de lichten uit kunnen doen of een muziekje opzetten *nóg* belangrijker is? Ik vind het moeilijk te begrijpen. Vroeger moesten Oost-Europese spionnen veel moeite doen om een microfoon ergens in huis te verstoppen. Inbreken, lampenkamp eraf schroeven, microfoontje wegmoffelen. Tegenwoordig halen we trots ons eigen *spionagemicrofoontje in huis*. Kijk, mijn speaker is slim, dus dan moet ik ook wel slim zijn.

Nee, dus.

Als we niet oppassen wordt straks alle gesproken taal van een prijs voorzien door Google. En nogmaals, dat kan er niets van. Pas lunchte ik in Hotel New York. Op de

muur staat het beroemde gedicht van de Rotterdammer Cornelis Vaandrager: 'De kroketten in het restaurant / zijn aan de kleine kant'. Als je de woordwaarde in Google bij elkaar optelt, is dat gedicht 11,67 euro waard. Dat is verrassend goedkoop voor zo'n iconisch gedicht.

Of verrassend duur voor zulke kleine kroketten.

En precies daarom, omdat onze taal veel te waardevol is, halen digitale gremlins nooit, maar dan ook nooit een slimme speaker in huis.

In de inleiding schreef ik al dat het moeilijk is om met digitale technologie te stoppen. Als je er eenmaal aan begonnen bent, kom je er niet meer vanaf. Daarom is het zo belangrijk om vooraf goed na te denken. Over een slimme speaker in dit geval.

Digitale gremlins beginnen er niet aan. En als meer mensen dat voorbeeld volgen en de slimme speakers bijna niet meer verkocht worden, waarom zou Google ze dan nog blijven maken?

En dus...

Er is van alles mis met Google. De zoekmachine bespioneert ons, is eigenlijk een advertentiebedrijf, is niet te vertrouwen, functioneert vaak niet als zoekmachine maar als antwoordapparaat en brengt de onschatbare waarde van taal terug tot ordinare prijskaartjes. Maar laten we eerlijk zijn, het is ook een fantastische en handige zoekmachine, die je graag en veel gebruikt. Google hoeft niet weg. Zoeken met TikTok is ook geen alternatief. Google moet beter! Google daarom wat vaker als een digitale gremlin.

Wees bijvoorbeeld wat vaker oneerlijk tegen Google, zodat het voor het bedrijf minder interessant wordt om alles wat je doet vast te leggen. Of gebruik Google zoals Google bedoeld is in de hoop dat Google ophoudt met al die voorgekookte antwoorden. En koop nooit, maar dan ook nooit een slimme speaker.

Misschien wordt Google dan een beetje beter. Misschien. Een beetje minder spionage. Een beetje minder antwoordapparaat. Maar als dat allemaal niet gebeurt, niet getreurd, als digitale gremlin voel jij je in ieder geval beter over jouw gebruik van Google.

En dat is ook wat waard!

Dit boek verschijnt in maart

KEES VERHOEVEN DE DEMOCRATIE CRASHT

'Kees Verhoeven beschrijft een probleem dat groter en acuter is dan we denken, en presenteert een roadmap voor een oplossing.'

- Ap Dijksterhuis, schrijver en hoogleraar psychologie

DANIEL GOLEMAN & TSOKNYI RINPOCHE

Daniel Goleman is een wereldberoemd schrijver en wetenschapsjournalist. Van zijn boek *Emotionele intelligentie* werden wereldwijd 5 miljoen exemplaren verkocht. Hij promoveerde aan Harvard op de stressverminderende werking van meditatie.

Tsoknyi Rinpoche is wereldwijd een van de meest geliefde Tibetaanse meditatie-meesters. Hij gaf vele cursussen in westerse landen en wordt met zijn 25 jaar ervaring beschouwd als een buitengewone leraar.

Foto: © Olivier Adam

WAAROM WE MEDITEREN

Waarom we mediteren in het kort:

Negatieve emoties zijn menselijk. Maar in een wereld met zoveel hectiek en druk als de onze kunnen dergelijke emoties al snel destructief worden. In *Waarom we mediteren* laten bestsellerauteur Daniel Goleman en gerenommeerd meditatieleraar Tsoknyi Rinpoche zien hoe meditatie een tegengif kan zijn voor de doordrivende moderne wereld. Door oosterse tradities te combineren met westerse wetenschap helpen ze je om meditatie te omarmen en te begrijpen als nooit tevoren.

Met toegankelijke en inzichtelijke adviezen en oefeningen, gebaseerd op baanbrekend neurowetenschappelijk onderzoek, helpt deze gids je niet alleen los te komen van negatieve denkpatronen, maar ook om jezelf te aanvaarden en te omarmen. Met hun decennialange ervaring laten Goleman en Rinpoche zien hoe meditatie ten goede komt aan je gezondheid, relaties en geest, zowel voor geofende mediteerders als voor degenen die altijd al hebben willen beginnen.

EERSTE HULP BIJ
HET CREËREN VAN RUIMTE
VOOR DE GEEST

ULTIEME GIDS OM ZOWEL
MEDITATIETECHNIKEN ALS DE
ACHTERLIGGENDE WETENSCHAP
TE DOORGRONDEN

WAAROM WE MEDITEREN

DROPPING!

Als je iets niet kunt veranderen, waarom zou je je dan druk maken?

En als je het wél kunt veranderen, waarom zou je je dan druk maken?

– Tibetaans gezegde

TSOKNYI RINPOCHE: DE UITLEG

Toen ik in de jaren zeventig en tachtig opgroeide in Nepal en Noord-India, ging het leven nog niet zo snel. De meeste mensen voelden zich behoorlijk geaard. Onze lichamen waren soepel en we konden op elk moment een theepauze nemen. We glimlachten met gemak. Natuurlijk waren er voor ons ook genoeg uitdagingen, zoals armoede en gebrek aan kansen, maar stress en gejaagdheid speelden eigenlijk geen rol.

Maar naarmate deze plekken op aarde zich verder ontwikkelden, ging het leven ook sneller. Er waren steeds meer auto's op de weg en steeds meer mensen kregen in hun werk te maken met deadlines en verwachtingen. Meer mensen hadden aan het leven van de middenklasse kunnen ruiken en wilden dat zelf ook. Ik zag dat de mensen zowel lichamelijk als mentaal tekenen van stress begonnen te vertonen.

Ze waren onrustiger, hun benen wipten op en neer onder de tafel. Hun blik was minder gericht – de ogen schoten alle kanten uit – en ze glimlachten minder gemakkelijk.

Ik voelde het zelf ook toen ik begon aan meer ingewikkelde projecten. Ik was begonnen aan een meerjarig project om de geschriften van mijn voorouders vast te leggen voor de toekomst. Het kantoor waar ik dat deed bevond zich aan de andere kant van de stad. Wanneer ik wakker werd, was ik met mijn hoofd al op kantoor. Mijn gevoelswereld spoorde me aan: *Hup! Hup! Hup! Eén keer met de tandenborstel over je tanden en spugen! Prop gewoon je hele ontbijt in je mond, één keer kauwen en doorslikken! Je hebt hier geen tijd voor!*

Tijdens het ritje door Kathmandu naar het kantoor was de verkeersdrukke haast ondraaglijk. *Trap op je gas! Wat maakt het nou uit als je bumperkleeft. Geeft niks! Zorg ervoor dat je er snel bent!* Tegen de tijd dat ik op kantoor aankwam, was ik al helemaal op. Snel liet ik mijn blik over iedereen dwalen, zonder de tijd te nemen om ze echt aan te kijken. Ik wilde er zo gauw mogelijk weer vandaan.

Als ik even kon vluchten, ging ik ergens heen, maakte niet uit waar, een koffietentje of zo, zonder dat ik echt iets te doen had. Ik ging dan zitten om tot rust te komen, maar voelde me nog steeds rusteloos en opgejaagd. Mijn hele wezen voelde aan als één zinderende klomp: mijn lijf, mijn gevoelens

AARDEN

en mijn gedachten waren zonder enige redden gespannen.

Op een dag besloot ik mezelf uit te dagen. Ik besloot de snelheidslimiet van mijn lichaam – de natuurlijke snelheidslimiet – aan te houden, in plaats van te luisteren naar die koppige, vervormde haastige energie. Ik zei tegen mezelf: ‘Ik ga gewoon alles normaal doen, met de juiste snelheid. Wanneer ik aankom op kantoor, kom ik aan op kantoor. Ik ga me niet laten opjagen door die rusteloze energie.’

Die ochtend deed ik alles op een ontspannen manier, in een tempo dat me beviel. Voordat ik opstond, rekte ik me in bed eens goed uit. Ik poetste mijn tanden zorgvuldig, nam er de tijd voor om het goed te doen. En toen die gejaagde energie me probeerde aan te sporen: *Kom op, dat kan sneller! Pak gauw iets te eten en spring in de auto!* luisterde ik er niet naar.

Ik respecteerde de snelheidslimiet van mijn lichaam. Ik ging zitten om te ontbijten, kauwde goed, proefde het eten. Ik reed met gepaste snelheid naar kantoor, zonder haastig gevoel. Ik genoot zelfs van het ritje. Telkens als die energie me probeerde op te jagen – *Je zou er al moeten zijn!* – glimlachte ik en schudde ik mijn hoofd. Uiteindelijk kwam ik op precies dezelfde tijd aan als altijd.

Ik liep naar binnen, voelde me uitgeslagen en ontspannen. Het kantoor leek rustiger en mooier dan ik me herinnerde. Ik ging zitten en dronk thee met mijn personeel, keek hen stuk voor stuk in de ogen. Ik voelde geen drang om zo snel mogelijk weer te vertrekken.

Ik wil graag onderaan beginnen. In onze traditie houden we ervan om dingen te bouwen: tempels, kloosters, stoepa's. Misschien doen we het wel als compensatie voor onze nomadische achtergrond. Hoe dan ook, onze metaforen hebben vaak iets met de bouw te maken. Zoals elke bouwer weet, is het belangrijk om een stevige fundering te hebben om op te bouwen. Bij meditatie is het ook belangrijk om te beginnen met een gezonde, stevige fundering.

Ons lichaam, onze geest en onze gevoelens zijn de bouwmaterialen. We werken met onze gedachten en emoties, ons geluk en verdriet, onze uitdagingen en worstelingen. In het geval van meditatie houdt een stevige fundering in dat we geaard zijn, dat we aanwezig zijn en verbonden. Tegenwoordig kan dat om verschillende redenen knap lastig zijn en daarom begin ik mijn oefeningen, en die van mijn leerlingen, altijd het liefst met een oefening om te aarden: een manier om het lichaam te vinden, erin te landen en ermee in contact te komen. De drukte in onze denkende geest lijkt haast eindeloos en geeft ons vaak een onrustig, vermoeid en niet-geaard gevoel. Bij deze oefening gaan we dwars door die drukke gedachten heen om het bewustzijn terug in het lichaam te halen en gewoon even te zijn. Het lichaam en de geest maken weer contact met elkaar en we aarden.

De techniek voor dropping

De eerste techniek die ik graag zou willen delen, dropping, zorgt ervoor dat we de gewoonte doorbreken om in ons hoofd te zit-

ten – diep in gedachten – en het contact met ons lichaam te verliezen. Dropping is niet zozeer een meditatie als wel een manier om tijdelijk door de voortdurende gedachte-stroom, de zorgen en de haast heen te snijden. Het stelt ons in staat om op een gearde en concrete manier te kunnen landen in het heden. Het bereidt ons voor op het mediteren.

Bij dropping doe je drie dingen tegelijkertijd:

1. Je heft je armen en laat dan je handen op je dijen vallen.
2. Je ademt luid een grote hap adem uit.
3. Je laat je bewustzijn vanuit het denken neerdalen in wat je lichaam voelt.

Blijf daar even. Bewust van je lichaam, zonder specifiek doel. Voel je lichaam en alle gewaarwordingen: aangenaam of onaangenaam, warmte of kou, druk, kriebelig, pijnlijk, heerlijk, alles waar je je maar bewust van wordt. Het doet er niet toe welke gewaarwordingen het zijn. Als je niets voelt is dat ook goed, blijf dan bij die gevoelloosheid.

Dus in het kort: neerdalen, rusten en ontspannen. We laten het bewustzijn aarden in het lichaam. We zijn niet op zoek naar een bepaalde staat van zijn of een bepaald gevoel. Je kunt dit nooit verkeerd doen, want gevoelens en gewaarwordingen zijn niet goed of fout, ze zijn gewoon. We hebben de hardnekkige gewoonte om weer in ons hoofd te gaan zitten en ons gearde lichaam te verliezen, maar dropping kun je keer op keer blijven proberen, zo vaak als nodig is om je gedachten te onderbreken.

Probeer het steeds gedurende vijf minu-

ten: laat je handen vallen, adem uit en daal neer uit je denkende geest in je voelende lichaam. Blijf daar even rusten, een minuutje of zo, en daal opnieuw neer. Herhaal dit zo vaak als nodig is.

Laat jezelf van binnenuit ontspannen. Geef jezelf toestemming om niets te doen. Eerst kan dat een beetje vreemd aanvoelen, maar hoe vaker je oefent hoe natuurlijker en minder geforceerd het zal aanvoelen.

Als je bewustzijn in je lichaam neerstrijkt, zul je merken hoe gearde je lichaam is, met zijn natuurlijke aardsheid, zwaarte en rust. Voel waar het contact maakt met de zitting van de stoel. Laat het gevoel van enkel zijn in kalmte toe: het is je lichaam maar, een aardse huls van vlees, zenuwen en botten die hier even zit te niksen.

Leren ontspannen

Ontspannen is iets gek. We willen het allemaal, maar het blijkt verrassend ingewikkeld om het daadwerkelijk te doen. Vaak denken we dat ontspannen het tegenovergestelde is van alert zijn. Als we alert en bewust zijn, staan we ‘aan’, krijgen we zaken voor elkaar; maar als we ontspannen zijn, staan we ‘uit’ en dimmen we ons systeem.

Als je aan ontspannen denkt, dan zie je misschien voor je dat je op de bank ploft met de afstandsbediening in je hand en je verstand op nul. Dit soort verdovende ontspanning geeft tijdelijk voldoening, maar het doet niets aan de oorzaak van de spanning, de onderliggende stress, en uiteindelijk voel je je lang niet zo opgeknapt als je hoopte.

Dropping is een andere benadering van ontspannen. Het is een dieper, intern ont-

spannen dat ons lichaam en onze gevoelens met elkaar in verbinding stelt, zonder te proberen eraan te ontsnappen en ergens anders te gaan ontspannen. In plaats van die verdoofde staat als tegengif voor stress, leren we hoe we heel bewust kunnen ontspannen en diep in gedachten de oorzaak van de onbalans waarin we leven kunnen aanpakken.

Voor veel beginners in het mediteren kunnen zorgwekkende gedachten aanvoelen als onneembare hindernissen. Mensen die net beginnen, horen we vaak iets zeggen als:

‘Mijn gedachten gaan alle kanten op!’, ‘Ik kan dit niet!’ Dropping richt zich op deze universele situatie: onze gedachten gaan maar door en kunnen onze beoefening overheersen.

Dropping reikt ons een manier aan om de geest helder te krijgen, al is het maar voor even, zodat we opnieuw kunnen beginnen vanuit een geaarde, belichaamde plek.

Dropping doorbreekt de stroom van spanning opbouwende gedachten, zorgen en haast en maakt ons klaar voor elke vorm van meditatie. Dus daar beginnen we mee.

PROBEER DEZE DROPPING-MANTRA'S

Soms kan het helpen om tijdens de dropping-oefening een mantra te gebruiken; een zin die je in stilte voor jezelf herhaalt. Er zijn twee mantra's die ik zelf graag gebruik. Probeer ze allebei om te zien welke voor jou het beste werkt. De eerste gaat als volgt: Vlak nadat je handen op je schoot zijn gevallen, herhaal je in stilte of fluisterend: ‘Nou en? Wat geeft het? Het maakt niet uit.’

Dit stuurt een boodschap naar ons bezorgde, piekerende brein. Het is een reminder aan dat deel van ons brein dat zich te veel zorgen maakt, het deel dat overal net iets te stevig aan vasthoudt. Natuurlijk is het tot op zekere hoogte goed en belangrijk om bezorgd te zijn, maar vaak gaat bezorgdheid gepaard met andere angsten en wordt het een neurotische overbezorgdheid. Deze mantra geeft tegengas.

Je kunt ook de volgende mantra proberen: ‘Wat gebeurt, gebeurt. Wat niet gebeurt, gebeurt niet.’ Dit kun je in gedachten voor jezelf herhalen, of je kunt het fluisteren als je dat prettiger vindt. Deze boodschap herinnert ons eraan dat we moeten meebewegen met gebeurtenissen die we meemaken, in plaats van proberen overal controle over te krijgen. Verstandelijk weten we dit misschien wel, maar we moeten ons voelende lichaam eraan herinneren. Daar zit de jachtigheid; daar hoopt de stress zich op.

Deze mantra's hebben ook een ander doel: ze versterken de communicatie tussen ons cognitieve brein en ons voelende lichaam. Bij de volgende techniek zullen we deze relatie gaan verkennen. Vaak staat die relatie onder druk en dat kan problemen veroorzaken.

DANIEL GOLEMAN: DE WETENSCHAP

Ik groeide op in een klein plaatsje in Californië en ging er naar een openbare middelbare school, maar daarna verhuisde ik naar het oosten van het land om daar aan een uiterst competitieve universiteit te gaan studeren. Daar stuitte ik op een hindernis, in de vorm van het verplichte vak analyse. Ik had nog nooit van analyse gehoord, het was een vak dat veel verder ging dan de wiskunde die ik op mijn middelbare school had geleerd. In tegenstelling tot mijn jaargenoten, van wie de meesten op een academisch georiënteerde middelbare school hadden gezeten, had ik ook niet het vak pre-analyse gevolgd. Sterker nog, ik had zelfs nog nooit van pre-analyse gehoord, en ook niet van academisch georiënteerde middelbare scholen. In het eerste jaar haalde ik daarvoor een onvoldoende voor analyse.

Die eerste terugslag zorgde ervoor dat ik angstaanvallen kreeg over hoe ik het verder zou doen op de universiteit. De angsten bleven ook aanhouden toen ik steeds betere cijfers ging halen. Mijn angst leek daarom niet in verband te staan met de realiteit. Hij voedde zichzelf en negeerde het bewijs dat hem kon weerleggen.

Zo gaat dat met toxisch tobben. Er zijn drie soorten tobben. In het gunstigste geval maken we ons zorgen – dat wil zeggen: we denken steeds maar weer aan een zekere uitdaging – en bedenken dan iets positiefs dat we kunnen ondernemen om de zorgen weg te nemen en die gedachtegang te stoppen. Dat is *productief* tobben.

De tweede soort steekt de kop op als we in een bedreigende situatie of noodsituatie te-

rechtkomen en neemt af wanneer de situatie voorbij is. We richten ons dan op een realistische manier op de bedreiging. Dat is *toepasselijk* tobben.

Maar de ergste soort had mij te pakken: de soort die steeds maar rondjes draait in je hoofd zonder tot een oplossing te komen. In de cognitieve wetenschap wordt dit *rumineren* genoemd: herhaaldelijk en langdurig aan hetzelfde probleem denken. Onderzoek aan Stanford University heeft aangetoond dat rumineren niet alleen onze slechtste gevoelens voortbrengt, maar ze ook nog eens versterkt en verlengt. We schrikken om drie uur 's nachts wakker en meteen heeft diezelfde gedachtegang ons weer te pakken. Dit soort toxisch tobben is vandaag de dag alomtegenwoordig.

Dat we ons zorgen maken is iets wat we hebben geërfd van onze vroegste voorouders. Gedurende het grootste deel van de menselijke geschiedenis was het brein het orgaan dat ervoor zorgde dat we konden overleven. Het stond voortdurend op de uitkijk voor gevaar. Als er iets bedreigends werd waargenomen leidde dit meteen tot vechten, vluchten of verstijven en verstoppen. De voorouders die het overleefden hebben die reflex aan ons doorgegeven, want dit circuit voor het opsporen van bedreigingen bestaat nog steeds in het menselijke brein. Vandaag de dag brengt het onze functies in gereedheid voor een plotselinge sterke reactie en spoort het ons aan om in actie te komen. Het is een intuïtieve reactie, die we nu ervaren als: worden overvallen door negatieve emoties en de impuls om daarop te reageren.

De amygdala is de radar van de hersenen die bedreigingen waarneemt. Bij het minste of geringste gevaar neemt ze bezit van de

prefrontale cortex – het uitvoerende centrum van de hersenen – en stort ons in angstgevoelens of boosheid. In de prehistorie, toen de bedreigingen bijvoorbeeld bestonden uit beesten die ons wilden aanvalen of opeten, leek dit goed te werken. Maar in het moderne leven laat het systeem ons om verschillende redenen regelmatig in de steek.

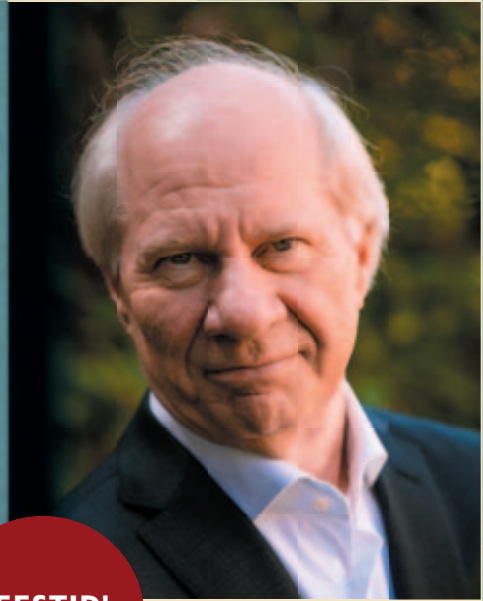
Ten eerste krijgt de amygdala een wazig signaal. Ze heeft een supersnelle één-neuron-verbinding met de oren en ogen, maar de meeste informatie die de hersenen binnenkomt, gaat ergens anders heen. Wat de amygdala dan ziet is zoiets als sneeuw op een oud tv-scherm. Ten tweede speelt de amygdala altijd op safe: ze neemt een snelle beslissing gebaseerd op onvolledige informatie. Maar in het moderne leven zijn de bedreigingen zelden fysiek. Vaak gaat het over een ingewikkelde, symbolische realiteit. Bijvoorbeeld: hij behandelt me niet op een eerlijke manier. Het resultaat: de amygdala kaapt te vaak het uitvoerende centrum, waardoor we reageren op een manier waar we later spijt van hebben.

De amygdala neemt ons aandachtssysteem over, waardoor de waargenomen dreiging alle aandacht krijgt. Als de amygdala wordt getriggerd, richten we niet alleen onze aandacht op de dreiging, maar zorgt ze er ook voor dat onze aandacht steeds weer wordt teruggebracht bij het gevaar als onze aandacht dreigt te verslappen of als we aan iets anders denken. Daarbij krijgen we ook nog die sterke impuls om in actie te komen. Met andere woorden: we maken ons zorgen.

Het soort zorgen waar ik tijdens mijn studie last van had – rumineren – is het soort waar dropping bij kan helpen. Hoewel er nog geen hersenonderzoek naar dropping is gedaan, kunnen we uit ander onderzoek afleiden dat het plotseling onderbreken van de ruminerende gedachtestroom verlichting kan brengen; net als dat je gedachten worden onderbroken als je ergens van schrikt. Om mijn getob aan te pakken, kwam ik op het spoor dat mij uiteindelijk leidde naar de lessen van Tsoknyi Rinpoche.

Dit boek is reeds verschenen

Jan Brokken over de kamptijd van zijn ouders en de reddende kracht van kunst

LEESTIP!

‘Op bijzondere en trefzekere manier sleurt hij je het kampleven van zijn ouders binnen, als een schilder die met enkele streken een sprekend beeld oproept.’

– JUDITH KOELEMEIJER

‘Een magnifiek boek.’ – PHILIP DRÖGE

‘Wat mij betreft is dit een van dé boeken van het najaar.’ – CASPER SCHAAF (BOEKHANDEL BROEKHUIS) IN MEZZA

Het achtste leven (voor Brilka)

‘Een aangrijpend familie-epos dat begint kort voor de Russische Revolutie. Je leest het ademloos uit.’

★★★★★ – DE VOLKSKRANT

‘Soms leest het als een sprookje, soms als een thriller.’ – NRC

MEER DAN 100.000 EX. VERKOCHT!

BOEKENVERLANGLIJST

IK WIL GRAAG LEZEN:

CONNY BRAAM

De revolutie van Pelle

NANA KWAME ADJEI-BRENYAH

Chain-Gang All-Stars

JONNY STEINBERG

Winnie & Nelson

NIÑA WEIJERS

Cassandra

MILIO VAN DE KAMP

*Misschien moet je iets
lager mikken*

ELIZABETH JANE HOWARD

Achteraf gezien

JOËL BROEKAERT

Proefles

FIEN VELDMAN

Xerox

JAAP SCHOLTEN

*Drie zakken dameskleding,
twee cakes Kyiv en een sniper*

MENSJE VAN KEULEN

Moeder en pen

KOEN CARIS

Stenen eten

AMITAV GHOSH

*De vloek van
de nootmuskaat*

EPPO LEON

Klimaatcantate

ELISE VAN ALDEREN

Wellust

RENS VAN DER VORST

Digitale gremlins

DANIEL GOLEMAN &

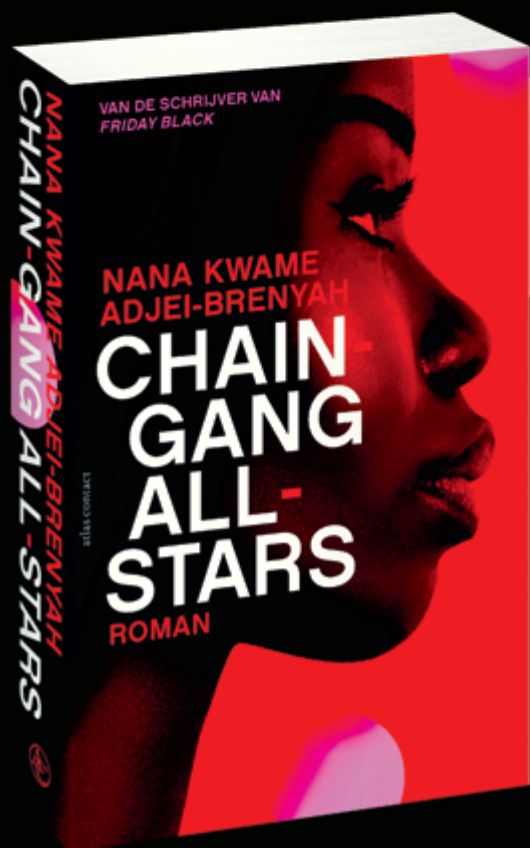
TSOKNYI RINPOCHE

Waarom we mediteren

CHAIN- GANG ALL- STARS

'Wat een talent is Nana Kwame Adjei-Brenyah.'
– *Vrij Nederland*

verschijnt mei 2023

Van de schrijver
van *Friday Black*

★★★★★

– *de Volkskrant*

UITGEVERIJ ATLAS CONTACT

MAAND VAN HET NATUURBOEK

KOOP EEN
NATUURBOEK
UIT DEZE ACTIE
EN DONEER ZO
€1,- AAN
TREES FOR
ALL

